

Rasism och främlingsfientlighet i Sverige

Antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006

*Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Rapporter och delstudier om
antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006*

Integrationsverkets rapportserie 2007:03
© Integrationsverket 2007, artikelförfattarna var för sig.

ISSN 1404-5370

Integrationsverket
Box 633
601 14 Norrköping

Grafisk produktion och tryck: Elanders AB

Rasism och främlingsfientlighet i Sverige

Antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006

INTEGRATIONSVERKETS RAPPORTSERIE 2007:03

Innehåll

Förord	9
Summary	11
Satirical Cartoons, Anti-Semitism and Islamophobia	11
Intolerance in Cyberspace	13
Attitudes towards Islam and Muslims	14
The Roma People's Struggle for Equality Reversed the Development of the 1960s	15
Concluding Comments	16
Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006	17
Begrepp att förhålla sig till	18
Jyllands-Posten	19
Nidteckningar, antisemitism och islamofobi	21
Intolerans i cyberrymden	22
Minskning av hatbrotten under 2006	23
Islam och muslimer på agendan	24
Attityder till islam och muslimer	26
Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet	27
Valet	28
Avslutande kommentarer	29
Referenser	31
Nidteckningar, antisemitism och islamofobi	33
Inledning	33
Syfte	36
Tolkningsmodell	36
Bildförbudet i islam	39
Skämtteckningar	41
Framställande av särskiljande drag	43
»Judesexan«	46
Avspegling av ondskefullt inre	47
Slutdiskussion	50
Referenser	55

Intolerans i cyberrymden och konsten att möta den	57
Inledning	57
Syfte och metod	58
Inach-nätverket	59
Behandling av ärenden	61
Exempel på Inach-organisationer	62
Nederländerna – MDI	62
Tyskland – Jugendschutz	64
Ludia Proti Rasizmu – Slovakien	66
Danmark – DRC	68
En svensk hotline?	70
Vad säger lagen?	71
Diskussion	72
Flexibla metoder	73
Exemplet Volkerbord	74
Demokratiskt dilemma?	75
Referenser	76
Attityder till islam och muslimer –	
Intervjuer med två generationer svenska män	78
Inledning	78
Syfte, frågeställningar och disposition	79
Metod och behovet av att undersöka två generationer svenska mäns attityder	80
Genomförande av intervjuerna	81
Generation som en förklaring	82
Generationsindelning i studien	84
Forskning om islam och muslimer	85
Begreppet islamofobi	85
Orientalism	86
Attityder till islam och muslimer i Sverige	87
Intolerans respektive tolerans bland unga och äldre	88
Islamofobi i rasisternas propaganda	89
Synen på islam och muslimer bland svenska män födda på 1940-talet	90
Religionsfrihet, tolerans och värderingar	90
Uppväxt i en religiös miljö, men inte religiös	92
Bilden av islam och muslimer i skuggan av terror och krig	93
Om händelserna i Danmark och muslimers reaktion	96
Om islam och muslimer i Sverige	98
Synen på religiösa friskolor	103
Sammanfattning av 40-talisternas syn på islam och muslimer	105
Synen på islam och muslimer bland svenska män födda på 1980-talet	106
Förhållande till religion och religionsfrihet	106
Tolerans	107
Moskéer	108
Om slöjorna	109
Friskolor?	110

Kunskaper om islam och muslimer	111
Svårt för muslimer i Sverige	112
Krig och terror	113
World Trade Center	115
Mediernas betydelse	115
Jyllands-Posten	116
Ålderskillnader	118
Skillnader mellan könen	119
Sammanfattning av 80-talisternas syn på islam och muslimer	120
Avslutande kommentarer	121
Referenser	123
Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet	125
Särskilda vuxenskolor	126
Polskfranska romer	128
»Landskamp« Sverige-Finland	129
»Svenska« romer både i Finland och Estland	132
Romernas Holocaust	135
Dagens situation i Europa	136
Situationen i Sverige	138
Forskning präglas av samhällssyn	140
Vissa begrepp bör bannlysas	144
Referenser	145
Litteraturtips	147
Författarpresentation	148

Förord

Integrationsverket verkar för att förebygga och motverka främlingsfientlighet, rasism och etnisk diskriminering. Som ett led i detta arbete har verket i uppdrag av regeringen att redovisa en analys av tillståndet för och utvecklingen av rasism och främlingsfientlighet, inklusive antisemitism och islamofobi, samt att där det är relevant göra en internationell jämförelse.

Mot bakgrund av detta uppdrag har denna antologi tagits fram. Dess syfte är att ge en bild av tillståndet och utvecklingen beträffande rasism och främlingsfientlighet samt följa upp områden som behandlades i föregående års motsvarande rapport. Årets antologi inleds med ett introduktionskapitel som sammanfattar fyra olika studier som på Integrationsverkets uppdrag genomförts för att kartlägga olika företeelser av rasism och främlingsfientlighet under 2006. Det andra kapitlet behandlar hur karikatyrer används för att sprida rasistiska och diskriminerande budskap. Kapitlet är skrivet av docent Mohammad Fazlhashemi, verksam vid Umeå universitet. Det tredje kapitlet är författat av journalisten David Lagerlöf och handlar om hur man bekämpar rasism och diskriminering på internet i fyra olika länder; Danmark, Tyskland, Nederländerna och Slovakien. Det fjärde kapitlet redovisar en intervjustudie om svenska mäns attityder till islam och muslimer. Studien är genomförd av Welat Songur, fil.dr. i statsvetenskap, tillsammans med Integrationsverkets analytiker Cecilia Englund. Det femte och avslutande kapitlet syftar till att ge en introduktion till rasism och diskriminering när det gäller romer. Det är skrivet av

journalisten Gunni Nordström och dramapedagogen Domino Kai.

Projektledare för antologin har varit analytiker Cecilia Englund.

Norrköping i april 2007

Lena Bernström
Tf. generaldirektör

Abdullahi Aress
Avdelningschef
Analysavdelningen

Summary

The principal aim of this report is to provide the government with facts and feedback about these particular issues. This third and final anthology from the Swedish Integration Board [Integrationsverket] seeks to provide an insight into different aspects and perspectives of racism and xenophobia. It reflects the Swedish Integration Board's work to combat racism and discrimination, and provides depth to the Board's other published reports on related issues.

The 2006 annual report on racism and xenophobia begins where the previous year's report ends, namely, with Denmark's Jyllands-Posten's actions regarding the publication of the Mohammed caricatures.

This anthology deals with the following subjects:

- The Mohammed caricatures in retrospect – how were the caricatures used in the spreading of racism and discrimination?
- How racist and discriminating propaganda on the Internet is counteracted – an international perspective
- Attitudes towards Islam and Muslims – an interview study of two generations of Swedish men
- Centuries of oppression of the Roma

Satirical Cartoons, Anti-Semitism and Islamophobia

In the article *Nidteckningar, antisemitism och islamofobi* [Satirical Cartoons, Anti-Semitism and Islamophobia], historical expert Mohammad Fazlhashemi's analysis of the events surrounding the publication of the Mohammed caricatures takes its departure from Edward Said's and Amartya Sen's theories in

terms of how the cartoon were used to both portray and compare The Other – a strange and deviant Other – with Europeans. Fazlhashemi also discusses the Muslim ban on pictures in general. This was cited by sections of the media as the main explanation for the stormy reactions that emanated from various parts of the Muslim world. The debate about the ban on pictures has also overshadowed the fact that the Mohammed caricatures can actually be experienced as offensive and discriminatory. According to Fazlhashemi, an Islamic ban on pictures is only supported by the Koran when it comes to depictions of God. There is no unanimous prohibition among Muslims when it comes to the portrayal of the prophet Mohammed, however. In societies where the majority of the population are Shiites, pictures of Mohammed may occur.

In his analysis, Fazlhashemi describes how racism has changed from the racial biology that thrived in the 19th and early 20th centuries, and how this was spread by anti-Semitic cartoons portraying specific physiognomic characteristics, with a connection to mental qualities. Although modern racism no longer contains many racial biological elements, ethno-chauvinistic elements have become stronger. The hierarchical order that was previously made up of races is today constituted by cultures and ethnic groupings. But Fazlhashemi finds that even though the object being caricatured varies, expressions of racism are the same, and it has become much more common for cartoons to also describe our attitudes towards Muslims. Based on the published Mohammed caricatures, he observes that cartoons that portray Muslims often depict them as *cruel, malicious, miserly* and *perverted characters* and is similar to the way in which anti-Semitic caricatures have been portrayed and differentiated both historically and in the present age.

Where do the boundaries lie in terms of what actually constitutes racism and discrimination, and what is acceptable? Does Swedish legislation go far enough? When it comes to reports relating to the freedom of speech it would rather appear to be a matter of practice, i.e. how the law is applied. Moreover, in a democratic society freedom of speech is regarded as being obvious and matter of fact, and that any curtailing of this right is unthinkable.

It is thus not simply a matter of taking legal action against racist and discriminatory caricatures, especially when they are easily accessible via the Internet. Other ways of controlling such expressions have been developed, however.

Intolerance in Cyberspace

In his article *Intolerans i cyberrymden och konsten att bemöta den* [Intolerance in cyberspace and the art of dealing with it], journalist David Lagerlöf describes how, through the INACH network (International Network against Cyber Hate), those intent on publishing and spreading racist and discriminatory material on the Internet can be prevented and stopped. This type of activity was introduced in connection with the mapping of anti-Semitic and Islamophobic messages on racist organisations' Internet pages, which Lagerlöf carried out in last year's report. This year's report describes the activities of four different hotlines – as this type of so-called virtual anti-discrimination bureau could also be called – in four countries: Netherlands, Denmark, Germany and Slovakia.

The work undertaken by these four organisations to counteract racism and discrimination on the Internet differs in several ways. Firstly, the breadth of the activities varies in that some only devote themselves to racist activities, e.g. Slovakia's People Against Racism. The German organisation, Jugendschutz, devotes itself to examining the Internet for child pornography and is particularly vigilant in its protection of children and youth. The Danish organisation, Dokumentations- og rådgivningscenteret om racediskrimination (DRC) [Documentation and Advisory Centre on Racial Discrimination], focuses on individual cases of discrimination and works along lines similar to those of the four Ombudsmen against Discrimination (ethnicity (DO), disability (HO), sexual orientation (HomO) and equality (Jämo)). The Dutch Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) [Dutch Complaints Bureau for Discrimination on the Internet] was similarly based on already established anti-discrimination work when it was founded in 1997. Moreover, the organisational structure and financing of the four examples of hotlines highlighted in Lagerlöf's article differ. The majority are publicly financed and employ paid staff. People Against Racism functions as a non-governmental organisation (NGO), where the majority of workers are volunteers.

In his article David Lagerlöf also describes the legislation currently in force in Sweden and cites examples, such as Ahmed Rami's Radio Islam website, that, despite their discriminatory content, have so far evaded prosecution. For several years now discussions have been underway about starting similar work in Sweden. Some work has been done when it comes to child pornography, and in 2005 the organisation ECPAT opened a hotline in an attempt to stop the child-sex trade. When it comes to hotline work on racism and discrimination, the question is what this might actually entail in terms of organisation. The

majority of regions already have examples of well-functioning anti-discrimination work and collaborate with the four Ombudsmen employed to combat discrimination.

Attitudes towards Islam and Muslims

In that men are known to be more hostile to Islam and Muslims than women, political scientist Welat Songur, together with the Swedish Integration Board's Cecilia Englund, interviewed two generations of Swedish men: ten men born in the 1940s and ten men born in the 1980s. The aim of this study was partly to provide a more rounded picture of Swedish men's attitudes towards Islam and Muslims. The study also aimed towards a comparative perspective of a younger and older generation of men.

The study's results show that both differences and similarities exist between the different generations. All the men were favourably disposed to freedom of religion, and all advocated tolerance. Very few of those interviewed practised any form of religion. The younger generation was more favourable to Islam and Muslims, however. The younger men were also much more aware of what was going on, which can be exemplified by the fact that they were more sceptical than the older men to how the media handled news and stories related to Islam and Muslims. What was common to all those interviewed was that they associated Islam and Muslims with negative phenomena and events. The majority of the men mentioned war and terror, and were particularly mindful – not unexpectedly – of the terrorist attacks on the World Trade Center on 11 September 2001 and on London's public transport network on 7 July 2005. They also mentioned the various wars currently being waged in the Middle East; particularly the Israel-Palestine conflict. They mentioned very few positive events. Almost all of them were against private religious schools, although they did state that they were generally sceptical to private religious schools irrespective of religious emphasis. The majority also disassociated themselves to some extent with the wearing of veils, even though they did consider that this was a personal matter for each individual concerned.

Encounters between people also seemed to be an important piece of the puzzle in terms of how the different generations discussed the issues. In general, the younger men had much more contact with Muslims through friends and acquaintances, which could also lead them to being much more aware of the racism and discrimination levelled at Muslims.

To conclude, we can say that the study does provide much more knowledge of the complexity that lies behind Swede's relatively negative attitudes to Islam and Muslims. At the same time it is important to highlight the positive aspects, and in this context the younger generation is much less rigid and more knowledgeable than the older generation – which is certainly encouraging in terms of future perspectives.

The Roma People's Struggle for Equality Reversed the Development of the 1960s

Antiziganism is the relatively unexplored and often forgotten type of racism and discrimination that many Romanies encounter in their daily lives. Attention has only been focused on antiziganism relatively recently, for example, through the specific project relating to the discrimination of the Roma people carried out by the Swedish Ombudsman against Ethnic Discrimination. The project's report reveals the kind of widespread racism and discrimination that can be experienced by the Roma people. The project did not only lead to an increase in knowledge on the part of the general public, but also to an increase in the reporting of discrimination, in that many Romanies were involved in the project. In 2007 the government also set up a Romany delegation.

In the light of the lack of knowledge about this specific type of racism and the xenophobia directed against the Roma people, freelance journalist Gunni Nordström, together with Domino Kai, has written an introductory article entitled *Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet* [The Roma People's Struggle for Equality Reversed the Development of the 1960s], about the situation in Sweden and other countries, primarily Finland. Based on Katarina Taikon's fervent struggle to improve the situation for the Roma people in the 1960s in Sweden, Nordström and Kai describe the centuries of oppression that Romanies have had to face. With her book *Zigenerska* [Gypsy Woman], the then young Katarina Taikon forced the Romany issue onto the political agenda. She demanded housing for Romany families and that Romany children should attend school. The media both supported and promoted her work and described the extreme poverty that many Romanies had been forced into. All this led, for example, to the development of Romany organisations and finally also to adult schools, such as the Årsta school in the Stockholm region. These special schools were closed down in the 1970s, however,

and the interest that the media and the authorities had previously shown in the Roma people diminished. Nordström and Kai also describe the situation of the Roma people in Finland, and how many Romanies have been moving back and forth between Finland and Sweden for centuries. The study does show, however, that the Roma people's situation has improved much more rapidly in Finland than in Sweden.

During the Nazi period Romanies were subjected to the most extreme form of oppression and racism – genocide. In addition to those killed in every occupied country, thousands of Romanies were also annihilated in the German concentration camps. The Romany holocaust was brought to people's attention in 1988 by Simon Wiesenthal in a book that pointed to similarities in how both Romanies and Jews had been treated during the Nazi regime.

Concluding Comments

This Swedish Integration Board anthology highlights different aspects of racism and xenophobia. In most of the areas covered by the anthology we find a moving forward of positions as a result of all the energy that concerned people have put into the work of fostering and promoting the diversity found in Sweden today and their opposition to racist and xenophobic elements in society. The Roma people's struggle in the 1960s is perhaps the most powerful example in the anthology.

Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006

Cecilia Englund

Integrationsverket har sedan flera år tillbaka skildrat och följt utvecklingen när det gäller olika aspekter av rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Ett exempel på en återkommande uppföljning, förutom denna antologi, är den årligen publicerade Integrationsbarometern, där allmänhetens attityder och kunskaper om integration, rasism och diskriminering undersöks (Integrationsverket 2006a). Dessutom har Integrationsverket undersökt värdegrunden i samhället i flera rapporter (se t.ex. Integrationsverket 2005).

Det huvudsakliga syftet med denna rapport är att till regeringen rapportera om situationen när det gäller dessa frågor. Denna tredje antologi från Integrationsverket, och som publiceras för sista gången, ämnar ge en inblick i olika aspekter och perspektiv när det gäller rasism och främlingsfientlighet. Den är en del av det arbete Integrationsverket bedriver mot rasism och diskriminering och dess syfte är också att ge en fördjupning av andra publicerade rapporter som Integrationsverket ger ut inom relaterade ämnesområden.

Där föregående års rapport om rasism och främlingsfientlighet slutade, alltså med danska Jyllands-Postens agerande kring publiceringen av Muhammed-karikatyren, tar årets rapport vid.

I denna antologi behandlas följande ämnen:

- Muhammed-karikatyren i ett års retrospektiv – hur används karikatyren i spridandet av rasism och diskriminering?
- Hur motverkas rasistisk och diskriminerande propaganda på nätet – en internationell utblick

- Attityder till islam och muslimer – en intervjustudie av två generationer svenska män
- Sekler av förtryck av romerna

I detta avsnitt sammanfattas de ovanstående analyserna mot bakgrund av händelser under året som kan relateras till ämnena som tas upp i rapporten.

Begrepp att förhålla sig till

En diskriminerande handling behöver inte vara rasistisk, men kan vara det beroende på motivet. Den amerikanske historikern George M. Fredrickson utgår i sin teori om rasism från beståndsdelarna olikhet och makt:

Den utgår från ett inrotat tänkesätt som anser att »de« är olika »oss« på sätt som är permanenta och oöverbryggbara. Denna känsla av olikhet ger ett motiv eller en logisk grund att utnyttja vår maktställning till att behandla de etniska andra på sätt som vi skulle anse som grymma eller orättvisa om de drabbade medlemmar i vår egen grupp (Fredrickson 2005:21)

Fortsättningsvis ser Fredrickson konsekvenser av *denna förbindelse mellan attityd och handling* som sträcker sig från diskriminering till det mest extrema när man talar om rasism, dvs. folkmord (Fredrickson 2005:21).

En mer specifik typ av rasism som undersöks i flera studier som presenteras i rapporten är islamofobi – dvs. rasistiska och diskriminerade uttryck som är riktade mot muslimer. Dessa handlingar kan ta sig olika uttryck. Den definition som den brittiska tankesmedjan Runnymede Trust lanserade 1997 har både inslag av rasism och diskriminering. Islamofobin kan uttryckas i hot och våld som riktas mot muslimer, den kan också visa sig genom exkludering av muslimer. Enligt Runnymede Trust så kan islamofobi också handla om fördomar mot muslimer som kan exemplifieras med diskriminering i skolan och på arbetsmarknaden.

Antisemitismen som definition har en längre historia än islamofobin och kan därför kanske anses vara mer vedertagen. I föregående års rapport om rasism och främlingsfientlighet (Integrationsverket 2006b:14) utgick Integrationsverket från definitionen att antisemitism kan ses som en latent struktur av fientliga föreställningar mot judar som kollektiv, som på ett individuellt plan tar sig uttryck i attityder (Bachner 2000:28). På ett kulturellt plan kan den ta sig uttryck i bland annat myter och ideologi, samt att antisemitismen också kan ligga bakom

handlingar av social och legal diskriminering, liksom politisk mobilisering.

Årets rapport ger en introduktion till den rasism och diskriminering som romer kan vara utsatta för. Det begrepp som oftast används för att definiera denna företeelse under senare tid är antiziganism. Journalisten Irka Cederberg förklarar begreppet på följande sätt på kunskapsbanken Sverige mot Rasism:

Begreppet har myntats i efterkrigstidens förintelseforskning, men företeelsen är lika gammal som romernas historia i Europa, dvs snart tusen år. Antiziganismen bygger på föreställningen att romerna tillhör en mindre värd »ras« med medfödda dåliga egenskaper. Liksom judarna anklagades romerna på 1300-talet för att sprida digerdöden. De har anklagats för ritualmord och för att stjäla »kristna« barn. (Irka Cederberg, www.sverigemotrasism.se)

I rapportens text om rasism och främlingsfientlighet riktad mot romer, väljer dock författarna Gunni Nordström och Domino Kai att ta avstånd från begreppet antiziganism, för att undvika det nedsättande ord – zigenare – som majoritetsbefolkningen tidigare använde om romerna.

Islamofobi, antisemitism och antiziganism är olika ord för rasistiska uttryck riktade mot specifika grupper och det finns naturligtvis många skillnader, men också många likheter, i de olika uttrycken. En av likheterna är att definitionerna i sig inte är självklara och omdiskuterade. Förra årets rapport om rasism och främlingsfientlighet tog upp en annan likhet, nämligen hur rasism och diskriminering kan komma till uttryck mot judar och muslimer på grund av synliga attribut som till exempel slöjor och davidsstjärnor. I fråga om antiziganism kan den också orsakas av synliga attribut, till exempel genom att kvinnor bär den romska dräkten. Ändå väljer många kvinnor att med stolthet bära den, på samma sätt som muslimska kvinnor väljer att bära huvudduk, eller judiska ungdomar väljer att visa sin davidsstjärna öppet.

Jyllands-Posten

Denna rapport börjar med den händelse som förra årets rapport slutade med – Jyllands-Postens publicering av Muhammedkarikatyrerna. Under en kortare tid i början av 2006 kunde vi följa hur oroligheterna, framför allt i den muslimska världen, avlöste varandra. På flera håll samlades protesterande och upprörda människor utanför de skandinaviska ambassaderna, på vissa ställen brände de flaggor.

Publiceringen av Muhammed-karikatyryerna bör kanske ses mot bakgrund av den neonationalistiska kampanj som den danske antropologen Peter Hervik (2006) anser präglade samhällsklimatet i vårt grannland Danmark. Hervik har granskat de danska medierna och han ser vissa mediehändelser, och även Dansk Folkepartis framgångar, som specifikt viktiga för den utvecklingen.

Den neonationalistiska utvecklingen började enligt Hervik redan 1992 med hur danskarna ställde sig till Maastrichtfördraget, det fördrag som innebar en ökad integration för de då tolv medlemsländerna när det gällde militära, ekonomiska och utrikespolitiska frågor. Trots en knapp seger för nej-sidans röster blomstrade de nationalistiska känslorna hos det danska folket. Även mediedebatten kring de 17 000 bosnier som Danmark tog emot under Balkankriget ser han som en milstolpe för utvecklingen av vi och dem-tänkandet; danskarna gentemot dem – flyktingarna. Men än viktigare var kanske ändå den kampanj under våren 1997 som tidningen Ekstra Bladet förde om invandrare och flyktingar i Danmark. Kampanjen var, enligt tidningens chefredaktör, ett sätt att vädra dessa åsikter och kan, enligt Hervik, ses som ett referendum för danskarna i frågan om accepterande av flyktinginvandringen. Ett exempel som Hervik tar upp var den frekventa användningen av ordet »fremmede« (främlingar eller utlänningar) när man i kampanjen skrev om dem med annan etnisk bakgrund än dansk. Dansk Folkeparti var också med på ett hörn, och flera av deras politiker skrev regelbundet i Ekstra Bladet.

Den danska valkampanjen inför valet till Folketinget 2001 ser Hervik som en av milstolparna i denna händelseutveckling. Huvudtema för valkampanjen kom att bli invandrare och flyktingar, framför allt de icke västerländska och muslimerna. Venstre vann valet genom att adoptera retoriken från Dansk Folkeparti. Det var också med denna kampanj som Dansk Folkeparti kom att bli den danska regeringens stödparti.

Det är mot bakgrund av denna händelseutveckling i Danmark som Muhammed-karikatyryerna kan ses. De kan också ses som ett sätt hur karikatyryer används för att sprida fördomar.

De Muhammed-karikatyryer som publicerades i Danmark skulle förmodligen inte leda till en fällande dom om de anmälts till svenska Justitiekanslern (JK) som hets mot folkgrupp eftersom väldigt få ärenden leder till fällande domar.¹ Enligt en rapport om hets mot folkgrupp, publicerad av Brottsförebyggande

1 Enligt JK har endast tre anmälningar gjorts i samband med Muhammed-karikatyryerna. Ingen av dessa ledde till att JK beslöt om att inleda en förundersökning.

Rådet (Brå), fälls endast 2 procent av de ärenden som anmäls till JK. En förklaring kan vara att preskriptionstiden för tryckfrihetsbrott är ett år. Enligt rapporten kan det också bero på att det enligt yttrandefrihetslagen, i jämförelse med brottsbalken, är svårare att fälla någon (Brå 2001:24). Muhammed-karikatyrenerna kan dock ses som väldigt diskriminerande och ett nutida uttryck för islamofobi. Men det som ofta kommit att diskuteras är bildförbudet inom islam.

Nidteckningar, antisemitism och islamofobi

I artikeln *Nidteckningar, antisemitism och islamofobi* utgår idéhistorikern Mohammad Fazlhashemi i sin analys av händelserna kring publiceringen av Muhammed-karikatyrenerna från Edward Saids och Amartya Sens teorier när det gäller hur karikatyren på ett sätt används för att skildra Den Andre, och då den främmande och avvikande Andre i jämförelse med européen. Fazlhashemi diskuterar även det muslimska bildförbudet. Det uppgavs i många medier vara huvudanledningen till de stormiga reaktionerna som kom från delar av den muslimska världen. Debatten om bildförbud har också kommit att över-skugga det faktum att Muhammed-karikatyrenerna faktiskt kan uppfattas som kränkande och diskriminerande. Enligt Fazlhashemi har bildförbudet inom islam stöd i Koranen enbart när det gäller att avbilda Gud. Det finns däremot inte ett enhälligt förbud bland muslimer när det gäller avbildandet av profeten Muhammed, och i samhällen där majoriteten av befolkningen är shiiter kan det förekomma bilder av Muhammed.

I sin analys beskriver Fazlhashemi hur rasismen har förändrats från den rasbiologi som frodades på 1800-talet och tidigt 1900-tal, och hur den bland annat spreds genom antisemitiska karikatyren som framställdes utifrån specifika fysiologiska drag, kopplade till mentala egenskaper. Den moderna rasismen har däremot inte många rasbiologiska inslag kvar, men däremot har etno-chauvinismen blivit ett allt starkare inslag. Den hierarkiska ordning som tidigare utgjordes av raser utgörs i dag av kulturer och etniska grupperingar. Fazlhashemi finner dock att uttrycken för rasism är desamma, även om objekten för karikatyrenerna varierar, och det har blivit alltmer vanligt att karikatyren också beskriver vårt förhållningssätt till muslimerna. Med utgångspunkt i de publicerade Muhammed-karikatyrenerna, ser han hur karikatyren som skildrar muslimer generellt framställer muslimer som *grymma, ondsinta, giriga och perversa typer* på ett liknande sätt som de antisemitiska karikatyrenerna historiskt och i nutid skildrats och skildras.

Var går egentligen gränsen för vad som är rasism och diskriminering och vad som är accepterat? Räcker den svenska lagstiftningen till? När det gäller anmälningar som avser yttrandefrihet verkar det många gånger snarare handla om praxis, dvs. hur lagstiftningen tillämpas. Dessutom anses också yttrandefriheten vara självklar i en demokrati och därför ska det inte finnas några begränsningar.

Det är alltså inte enkelt att lagföra till exempel rasistiska och diskriminerande karikatyrer, speciellt när de finns på internet. Men det har utvecklats andra vägar att bekämpa sådana yttringar.

Intolerans i cyberrymden

I artikeln *Intolerans i cyberrymden och konsten att bemöta den* beskriver journalisten David Lagerlöf internationella verksamheter som genom Inach nätverket (International Network against Cyber Hate) stoppar och stör dem som publicerar och sprider rasistiskt och diskriminerande material på nätet. I samband med den kartläggning av det antisemitiska och islamofobiska budskapet på de rasistiska organisationernas internetidor, som Lagerlöf genomförde i förra årets rapport, introducerades denna typ av verksamhet. I årets rapport beskrivs verksamheterna på fyra olika hotlines – som denna typ av så kallade virtuella antidiskrimineringsbyråer kanske också skulle kunna kallas – i fyra länder; Nederländerna, Danmark, Tyskland och Slovakien.

Den verksamhet dessa fyra organisationer bedriver för att motverka rasism och diskriminering på internet skiljer sig åt på flera olika sätt. För det första varierar verksamheternas bredd, vissa ägnar sig enbart åt rasistisk verksamhet, till exempel People Against Racism i Slovakien. Den tyska organisationen Jugendschutz ägnar sig även åt att granska internet när det gäller barnpornografi och är i sin verksamhet specifikt inriktad på att skydda barn och ungdomar. Danska Dokumentations- och rådgivningscenteret om rasediskrimination (DRC) ägnar sig även åt individuella diskrimineringsärenden, och fungerar lite som de svenska diskrimineringsombudsmännen (DO, HO, HomO och Jämo) i sin verksamhet. Även den holländska Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) utgick från de redan etablerade antidiskrimineringsverksamheterna när den etablerades 1997. Dessutom skiljer sig organisationsstruktur och finansiering åt i de fyra exemplen på hotlines som tas upp i Lagerlöfs artikel. De flesta finansieras dock med statliga medel och har anställd personal. People Against Racism fungerar som en ren NGO, där de som arbetar till största delen består av volontärer.

David Lagerlöf beskriver också i sin artikel den lagstiftning som gäller i Sverige, och ger exempel på några fall, bl.a. Ahmed Ramis hemsida Radio Islam som aldrig kunnat fällas trots sitt diskriminerande innehåll. I Sverige pågår sedan några år tillbaka diskussioner om att starta upp liknande verksamheter. Det finns även liknande verksamheter som handlar om barnpornografi och från och med 2005 har även organisationen Ecpat öppnat en hotline för att stoppa barnsexhandel. När det gäller hotline-verksamhet rörande rasism och diskriminering är frågan hur den rent organisatoriskt skulle se ut. I de flesta regioner finns till exempel redan väl fungerande antidiskrimineringsverksamheter. De samverkar redan med de fyra ombudsmännen som arbetar mot diskriminering.

Minskning av hatbrotten under 2006

Under 2005 anmäldes 3 681 brott som var s.k. hatbrottsmotiverade,² vilket är en nedgång från 3 953 under 2004 (Brå 2006:8). I och med att SÄPO införde en ny metod i inhämtningen av data går det bara att jämföra dessa två år. 2 272 av de anmälda hatbrotten under 2005 var främlingsfientliga, ungefär lika många som 2004. Den största minskningen gäller för de anmälda brotten där motivet var antisemitiskt. Under 2005 anmäldes 111 brott, jämfört med 151 anmälda brott 2004. Men även de anmälda homofobiska brotten minskade något, 563 anmäldes 2005 jämfört med 614 under 2004. Utöver dessa anmälningar inkluderas även generella vitmaktrelaterade brott som inte passar in i någon av kategorierna. Även där har det skett en markant minskning, från 925 2004 till 735 2005.

Enligt Brottsförebyggande Rådet (Brå), som numera är den myndighet som sammanställer och analyserar informationen om anmälda hatbrott, varierar den s.k. brottsstrukturen, dvs. huvudbrottets karaktär (Brå 2006:9). Den absolut vanligaste brottstypen var 2005 olaga hot/ofredande med 1 123 anmälningar för de tre olika motiveringskategorierna samt de generella vitmaktrelaterade anmälningarna. På andra plats kom ärekränkning med 569 anmälda brott samt på tredje plats 564 anmälningar där huvudbrottet var hets mot folkgrupp.

Brå har också genomfört en analys av den regionala fördelningen av hatbrotten och bedömer att de flesta anmälningarna sker i Stockholms län, även när man tar hänsyn till folkmängd. I relation till folkmängden förekom många anmälningar i Örebro, Södermanland och Västmanlands län (Brå 2006:9).

² Med hatbrott avses brott som är rasistiska, främlingsfientliga, antisemitiska och homofobiska samt brottstypen olaga diskriminering (www.polisen.se).

Islam och muslimer på agendan

Under 2005 har situationen för muslimer i Sverige och i Europa uppmärksamats på flera sätt. Ett viktigt framsteg för Sverige är att från och med 2006 särredovisar SÄPO islamofobiskt motiverade hatbrott. Det är dock endast en möjlighet att mäta den utsatthet som många muslimer kan uppleva.

Ett av de större problemen, enligt EUMC-rapporten *Muslims in the European Union – Discrimination and Islamophobia* (2006), är att det, liksom för många andra etniska och religiösa grupper, inte finns någon adekvat statistik över antal europeiska muslimer. Därför är det svårt att mäta deras sårbarhet i form av rasism och diskriminering. Ändå konstaterar EUMC i sin rapport att muslimer i Europa ofta utsätts för en negativ stereotypisering, vilket ofta förstärks genom den negativa och selektiva mediebevakningen. Rapporten tar också upp andra aspekter som till exempel den sociala exkludering och diskriminering många unga muslimer möter i Europa. Något som också kan leda till att den yngre generationen enligt rapporten upplever hopplöshet och alienation. EUMC konstaterar också att muslimer bosatta i EU många gånger är oproportionerligt högt representerade i områden med dålig boendemiljö, och att barnens skolresultat ofta genomsnittligt ligger under medel. Dessutom är arbetslöshetssiffrorna högre för muslimer. De är även i större utsträckning än andra grupper anställda inom lågkvalificerade branscher och yrken.

Ett annat problem enligt EUMC är avsaknaden av en gemensam definition. I många fall är det svårt att urskilja brott av islamofobisk karaktär från hatbrott av generell rasistisk och främlingsfientlig karaktär. Trots det konstaterar EUMC i rapporten att muslimer utsätts för rasism och diskriminering som kan tänkas vara av islamofobisk karaktär, men att det också kan förstås i termer av generellt invandringshat. EUMC konstaterar också att det inte finns mycket forskning inom EU när det gäller muslimers upplevelser av rasism och främlingsfientlighet, och inte heller om den sociala aspekten (EUMC 2006).

Den senaste mätningen som genomförts av det amerikanska undersökningsinstitutet Pew Global Attitudes Projects (2006) visar att det, i jämförelse med 2005 års undersökning, inte råder någon backlash när det gäller antimuslimska attityder i de fyra EU-länder där undersökningen genomförs³; Tyskland, Frankrike, Storbritannien och Spanien. Trots det anser drygt hälften

3 Pew Global Attitudes Project har återkommande mätningar av samhällsklimatet i 13 länder när det gäller attityder till islam och muslimer och muslimers upplevelser av sin situation i dessa länder.

(51 procent) av muslimer bosatta i Tyskland, och 42 procent av de brittiska muslimerna, att många/majoriteten av européerna är fientligt inställda till muslimer. I Frankrike är 39 procent av den åsikten. Av de spanska muslimerna är det 31 procent som anser att européer är fientligt inställda till muslimer. Av dem som deltog i undersökningen svarar 19 procent av de tyska, 28 procent av de brittiska, 37 procent av de franska och 25 procent av de spanska muslimerna att de har haft personliga erfarenheter av dåligt bemötande. Undersökningen visar också att muslimer bosatta i de fyra europeiska länderna generellt är positiva till sin situation i mottagarländerna. De är till och med mer positivt inställda än allmänheten i samma fråga. Däremot är de mest oroade över arbetslösheten. På andra plats kommer den islamiska extremismen.

Pew Global Attitude Survey visar också att det i jämförelse med året innan inte heller skett någon egentlig antimuslimsk backlash när det gäller inställning till muslimsk invandring från Mellanöstern och Nordafrika. I Spanien svarar majoriteten, 62 procent, att det är en bra sak, medan 33 procent svarar att det är dåligt. I Frankrike svarar 58 procent att det är positivt, medan 41 procent svarar att det är negativt. I Storbritannien svarar 57 procent att de är positivt inställda medan 32 procent är negativa till muslimsk invandring från dessa regioner. Slutligen svarar 34 procent i Tyskland att de är positivt inställda, medan majoriteten, 59 procent, är negativt inställd till muslimsk invandring.

Den rapport som Forum för Levande Historia, *Islamofobi* (Otterbeck & Bevelander 2006) publicerade kan ses som den största i Sverige när det gäller attityder till muslimer. Rapporten är en uppföljning och fördjupning av Brottsförebyggande Rådets och Forum för Levande Historias attitydundersökning 2004 (Ring 2004) bland högstadie- och gymnasieungdomar, *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. 2006 års undersökning visar bland annat att unga som går i tredje ring i gymnasiet är mer positiva än de i andra årskurser. De som känner muslimer personligen är också mer positiva. Ungdomar födda i Sverige är mer negativa än de som är födda utomlands. Socioekonomiska faktorer påverkar, och även psykologiska och socialpsykologiska faktorer har en inverkan. Vidare påverkar val av studieinriktning och betyg. Till exempel är ungdomar på individuella program mer negativt inställda. Det finns också lokala och regionala skillnader i materialet då undersökningen visar att just pojkar som bor i kommuner med hög arbetslöshet, hög andel invandrare och större industrisektor är mer negativt inställda. Det är inte flickorna. Otterbeck & Bevelander finner också ett

samband mellan de kommuner där Sverigedemokraterna hade mandat under föregående mandatperiod och en starkare negativ generell intolerans. Studien visar också att ungdomar som känner ett starkare samhälleligt utanförskap är mer negativt inställda till muslimer än andra ungdomar.

Attityder till islam och muslimer

Liknande resultat framkommer i Integrationsverkets egen kvalitativa intervjustudie som presenteras i artikeln *Attityder till islam och muslimer*. Studien kan ses som en viktig fördjupning av de attitydundersökningar som genomförts de senaste åren (t.ex. *Integrationsbarometern* och Otterbecks & Bevelanders rapport *Islamofobi*).

Mot bakgrund av att män i högre utsträckning än kvinnor är mer fientligt inställda till islam och muslimer, har statsvetaren Welat Songur tillsammans med Integrationsverkets Cecilia Englund intervjuat två generationer svenska män, tio män födda på 40-talet och tio män födda på 80-talet (Integrationsverket 2006a). Syftet med studien var delvis att ge en fördjupad bild av mäns attityder om islam och muslimer. Studien syftade också till att ge ett jämförande perspektiv på en yngre och en äldre generation män.

Resultatet från studien visar att det finns både skillnader och likheter mellan de olika generationerna. De är alla positiva till religionsfrihet och förespråkar tolerans. Våldigt få av de intervjuade är själva religiöst praktiserande. Den yngre generationen är dock mer positivt inställd till islam och muslimer. Dessutom är de yngre mer medvetna, vilket kan exemplifieras med att de är mer skeptiska än de äldre männen till hur medierna handskas med nyheter relaterade till islam och muslimer. Det som är gemensamt för alla intervjuade män är att de nästan uteslutande kopplar islam och muslimer till negativa företeelser. Majoriteten av männen nämner krig och terror, framför allt minns de – vilket kanske inte är så konstigt – terrorattackerna mot World Trade Center den 11 september 2001 och de mot Londons kollektivtrafiknät den 7 juli 2005. De nämner de olika krig som pågår i Mellanösternregionen, framför allt Israel-Palestina konflikten. De nämner väldigt få positiva företeelser. Det enda samtliga nästan var helt emot var de religiösa friskolorna, däremot uppger de att de är allmänt skeptiska till religiösa friskolor oavsett religiös inriktning. Majoriteten är också relativt avståndstagande till slöjorna, även om de anser att det är upp till den som bär den.

Mötet människor emellan verkar också vara en mycket viktig pusselbit för hur de olika generationerna resonerar kring

frågorna. De yngre männen har i större utsträckning kontakter med muslimer genom vänner och bekanta, vilket i sin tur kan leda till att de också är mer medvetna om den rasism och diskriminering som är riktad mot muslimer.

Sammanfattningsvis kan vi säga att studien verkligen ger en fördjupad kunskap om komplexiteten bakom svenskars förhållandevis negativa attityder till islam och muslimer. Samtidigt måste de positiva aspekterna lyftas fram och det är att den yngre generationen är mer nyanserad och kunnig än den äldre generationen, vilket ger ett ljusare framtidsperspektiv.

Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet

En mer utforskad och många gånger bortglömd rasism och diskriminering, är den – antiziganismen – som många romer möter i sitt dagliga liv. På senare år har antiziganismen kommit att uppmärksammas, till exempel genom det specifika projekt om diskriminering av romer (Ombudsmannen mot Etnisk Diskriminering 2003) som genomförts av Ombudsmannen mot etnisk diskriminering. Projektrapporten visar på den utbredda rasism och diskriminering romer kan uppleva. Projektet ledde inte bara till en ökning av allmänhetens kunskaper, utan även till att anmälningarna om diskriminering ökade, i och med att många romer engagerades i projektet. Under 2007 inrättade också regeringen en romsk delegation.

Mot bakgrund av den bristande kunskapen om den specifika rasism och främlingsfientlighet som är riktad mot romer, har frilansjournalisten Gunni Nordström tillsammans med Domino Kai skrivit en introducerande artikel, *Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet*, om situationen i Sverige men också utanför, främst i Finland. Med utgångspunkt i Katarina Taikons brinnande kamp för att förbättra situationen för romer på 60-talet i Sverige berättar Nordström och Kai om de sekler av förtryck romer mött. Med sin bok *Zigenerska* förde den då unga Katarina Taikon upp den romska frågan på agendan. Hon krävde bostäder och att de romska barnen skulle få gå i skolan. Medierna var med som pådrivare och skildrade den misär många levde i. Det ledde till exempel till att romska organisationer bildades och till slut även vuxenskolor, bl.a. i Årsta skola inrättades en för Stockholmstrakten. På 70-talet lades dock specialskolorna ned och det intresse medier och makt-havare tidigare visat romerna avtog. Nordström och Kai beskriver även situationen för romer i Finland, och många romer har sedan sekler flyttat fram och tillbaka mellan Finland och Sverige. Genomgången visar dock att på många sätt har romer-

nas situation i Finland förbättrats i en snabbare takt än i Sverige.

Under nazitiden utsattes romerna för det mest extrema förtryck och rasism – folkmord. Även romerna förintades i de tyska koncentrationslägren, förutom de romer som dödades i varje ockuperat land. Inte förrän 1988 uppmärksammades den romska förintelsen av Simon Wiesenthal i en bok där han fann likheter mellan hur romer och judar behandlades under nazisternas regim.

Valet

I valet 2006 ökade det radikalhögerpopulistiska Sverigedemokraterna stort.⁴ De fördubblade sin procentandel från föregående år (från 1,44 till 2,90 i 2006 års riksdagsval).⁵ Partiet har alltsedan de kom in i de första kommunerna i 1991 års val ökat successivt. Sett i ett geografiskt perspektiv toppade Sverigedemokraterna i Skåne.

I årets val kom Sverigedemokraterna även in i tre landsting; i Skåne fick de 10 mandat, i Blekinge och i Örebro län fick de vardera 3 mandat.

I kommunalvalet ökade de mer än femfaldigt, från de 49 mandat de hade sedan förra valet 2002 till de 281 de nu fick. Det innebär att partiet fick representation i 144 kommuner, vilket är hälften av landets 290 kommuner. Framför allt är de representerade i de två södra landskapen Skåne och Blekinge. I valet 2006 kan man se att Sverigedemokraterna har börjat få stöd i de norra länen. Efter 2002 års val var deras nordligaste mandat i Timrå, efter 2006 års val fick de mandat i Gällivare. Dessutom kom de in i flera kommuner i Norrlandslänet: i Sundsvall, Söderhamn, Ånge, Gävle och Härjedalen.

Däremot har de haft svårt att hitta kandidater till alla de platser de vunnit runt om i landet. I vissa kommuner har de ingen

4 Radikala högerpopulismen (RHP) kännetecknas av en populistisk och främlingsfientlig agenda. Enligt sociologen Jens Rydgren tillhör Sverigedemokraterna denna grupp då de »består liksom hos övriga moderna radikalhögerpopulistiska partier av en blandning av etnisk nationalism, främlingsfientlighet, sociokulturellt högerauktoritära ståndpunkter (rörande familjen, lag och ordning etc.) och en populistisk demokratisyn där den populistiska »antietablissemangsstrategin« används flitigt.« (Rydgren 2004:216). Franska Front National, danska Dansk Folkeparti och holländska List Pim Fortuyn är exempel på andra partier som tillhör den partifamiljen.

5 Valresultaten kommer från www.val.se.

alls. I vissa kommuner hade bara ett namn skrivits upp på en valsedel, i några fall visade det sig att personerna som skrivits upp varken var aktiva sverigedemokrater eller stod för deras politik. Enligt en kartläggning genomförd av Sveriges Radios Ekoredaktion i februari månad 2007 stod var fjärde plats tom ett halvår efter valet. I flera kommuner har Sverigedemokraterna dessutom fått vågmästarroller. I andra fall har övriga partier ingått i blocköverskridande samarbeten för att undvika Sverigedemokraternas genomslag i kommunalpolitiken. Ekots kartläggning visade också på ett ojämnt fördelat deltagande från Sverigedemokraternas sida. I vissa kommuner hade de inte alls deltagit, medan de i andra varit 100 procent närvarande och även lämnat in ett antal motioner.

Idéhistorikern Ulla Ekström von Essens kartläggning *Sverigedemokraterna i de svenska kommunerna 2002-2006* visade att redan under den föregående mandatperioden använde de olika kommunfullmäktigena runt om i landet olika strategier för att hålla Sverigedemokraterna borta från en maktposition (Integrationsverket 2006). En av de strategier von Essen fann vid kartläggningen var det blocköverskridande samarbetet. Hon fann också att de i vissa kommuner valde att reducera platser i nämnder och styrelser för att på så sätt undgå att Sverigedemokraterna skulle få representation även där, vilket skulle innebära mer makt och inflytande.

I övrigt fann Ulla Ekström von Essen att partiet överlag i alla kommuner hade marginaliserats. Att det finns regionala skillnader i representationen av Sverigedemokraterna är klart även om man ser till föregående mandatperiod 2002-2006. Det finns många förklaringar till det. En av dem ska vara den historiska aspekt som Heléne Lööw lyfter fram, där hon funnit att på vissa orter där sverigedemokrater är representerade, finns det kopplingar till 30- och 40-talets nationalsocialister (Integrationsverket 2006c:136). Ulla Ekström von Essen lyfter fram närheten till Danmark som en aspekt, och att Sverigedemokraterna i södra Sverige inspireras av Dansk Folkeparti. Ett exempel är att de använt idéer till motioner som egentligen inte haft någon relevans där de har lagt dem, utan snarare är tagna från den danska kontexten, till exempel de islamiska skolresorna.

Avslutande kommentarer

Denna antologi från Integrationsverket belyser olika aspekter av rasism och främlingsfientlighet. På de flesta områden som antologin berör kan vi finna en framflyttning av positioner genom alla de krafter som engagerade människor lagt ner på arbetet för att främja den mångfald som finns i Sverige i dag och för att motverka rasistiska och främlingsfientliga element i

samhället. Här är kanske romernas kamp på 60-talet det starkaste exemplet i antologin.

En sak som verkligen visat sig vara viktig för detta arbete är att hitta lämpliga begrepp och definitioner, inte minst för att få upp frågor på den politiska agendan. Det råder dock en viss begreppsförvirring inom området, men det ska inte få överskugga det arbete som ändå sker. I år kommer Brottsförebyggande Rådet till exempel särredovisa de islamofobiskt motiverade hatbrotten på samma sätt som antisemitiska och homofobiska brott särredovisats. Frågan är när den rasism som romer utsätts för kommer att särredovisas. Definitionerna är därför väldigt viktiga att enas kring och de olika gruppernas utsatthet i det svenska samhället kan lätt glömmas bort och förbises om inte sådana finns.

Ett annat viktigt exempel på framflyttningar av positionerna kan ses mot bakgrund av analysen om cyberhat och hur man motverkar det. Den s.k. stoppa-och-störa-verksamhet som olika hotlines bedriver, visar att det är möjligt att hindra att rasism och diskriminering sprids på internet utan att behöva tillämpa lagen. Den kan också leda till att de luckor som finns i lagstiftningen uppmärksammas, något som i sin tur kan förändra lagstiftningen.

Mediernas ansvar när det gäller att påverka attityder framkommer tydligt i denna rapport, till exempel i analysen om hur karikatyrer sprider rasism och diskriminering. Muhammedkarikatyrerna publicerades i en tidning – Jyllands-Posten. Även intervjustudien med de två generationerna svenska män visar på att mediernas stereotypiserande av islam och muslimer kan leda till fördomar.

Sammanfattningsvis måste det ändå påpekas att det finns många positiva faktorer. En av de främsta är det tidigare nämnda engagemanget som kommer från eldsjälarna, politiker och forskare. En annan avgörande faktor är de demografiska förändringarna och deras påverkan på hur situationen för de yngre förändras. Det sker genom de olika kontakter de unga får i skolor och i övriga samhället, mellan majoritetsgrupper och minoritetsgrupper, och också det faktum att det blir mer och mer vanligt att ha en annan bakgrund än svensk.

Av denna anledning är det viktigt att arbetet med uppföljningen av dessa frågor fortsätter, genom fortsatt forskning inom området och att med både kvalitativa och kvantitativa metoder undersöka attityder hos majoriteten och även minoriteterna, liksom bakomliggande faktorer. Det är också viktigt att fortsätta undersöka den upplevda rasism och diskriminering som finns hos olika minoritetsgrupper.

Även medierna skulle kunna spela en viktig roll när det gäller arbetet med att förändra attityder. Andra viktiga aktörer behövs

också för att motverka rasistiska och diskriminerande attityder och förändra samhällsklimatet. Ett exempel skulle kunna vara att på skolorna på olika sätt engagera och inkludera eleverna i ett fortsatt demokratiarbete.

Referenser

- Bachner, Henrik. 2000. *Återkomsten. Antisemitismen i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Brottsförebyggande Rådet. 2001. *Hets mot folkgrupp*. BRÅ-rapport 2001:7. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande Rådet. 2006. *Hatbrott 2005*. Webbrapport 2006:3.
- EUMC. 2006. *Muslims in the European Union – Discrimination and Islamophobia*.
- Fredrickson, George M. 2005. *Rasism. En historisk översikt*. Stockholm: Historiska Media.
- Hervik, Peter. 2006. »The Emergence of Neo-nationalism in Denmark, 1992-2001«. In *Neo-nationalism in Europe and Beyond: Perspectives from Social Anthropology*. Banks, Marcus and Andre Gingrich (red.). Sid. 136-161. Oxford: Berghan Books.
- Integrationsverket 2005. *Vilka är annorlunda? Om invandrarers möte med svensk kultur*. Integrationsverkets rapportserie 2005:03.
- Integrationsverket. 2006a. *Integrationsbarometern 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:005.
- Integrationsverket. 2006b. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:2.
- Integrationsverket. 2006c. *Sverigedemokraterna i de svenska kommunerna 2002-2006. En studie av politisk aktivitet, strategi och mobilisering*. Norrköping: Integrationsverket.
- Otterbeck, Jonas och Pieter Bevelander. 2006. *Islamofobi*. Stockholm: Forum för Levande Historia.
- Ombudsmannen mot Etnisk Diskriminering. 2003. *Diskriminering av romer i Sverige - Rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av Romer*. Stockholm: Ombudsmannen mot Etnisk Diskriminering.
- Pew Global Attitudes Projects. 2006. *Muslims in Europe: Economic Worries Top Concerns About Religious and Cultural Identity*.

Ring, Jonas. 2004. *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. Stockholm: Brottsförebyggande Rådet: Forum för Levande Historia.

Rydgren, Jens. 2004. »Från skattemissnöje till etnisk nationalism«. I *Från Le Pen till Pim Fortuyn – populism och parlamentarisk högerextremism i Europa*. Rydgren, Jens och Anders Widfeldt (red.). Stockholm: Liber

Nidteckningar, antisemitism och islamofobi

Mohammad Fazlhashemi

Inledning

Den danska tidningen Jyllands-Postens publicering av den muslimske profeten Muhammed ledde till en proteststorm bland muslimer världen över. Från Indonesien i öster till muslimska församlingar i Europa kom protestaktioner och krav på ekonomiska och politiska sanktioner mot Danmark. Debatten kring publiceringen och protesterna utgick från olika bevekelsegrunder. Från danskt och europeiskt håll hänvisade man till yttrandefriheten och att detta upplysningens arv, som dessutom stadfästs i grundlagen i västerländska demokratier, ger rätten att häda, kritisera, leka med och till och med på ett hånfullt sätt driva med religiösa symboler och företrädare samt religionernas centrala teser. Från muslimskt håll hävdade man att publicering av nidteckningarna bröt mot förbudet att avbilda profeten och att det rörde sig om kränkande nidteckningar. En tredje ståndpunkt handlade om nidteckningarnas rasistiska och diskriminerande karaktär. Utifrån detta perspektiv skulle teckningarna ses som ett medel för spridning av islamofobiska föreställningar.¹

¹ Med islamofobi avses en intolerant syn på islam och muslimer som ligger i linje med rasism, antisemitism och främlingsfientlighet. I denna idétradition ges uttryck för rädsla och animositet mot islam och muslimer och dessa framställs som ett hot. De vanligaste hotbilderna utifrån ett islamofobiskt perspektiv går ut på att reducera muslimer till en enhetlig grupp med en enhetlig kulturtradition. Denna idétradition som utgår från ett kulturessentialistiskt perspektiv, ser på det som benämns som muslimsk kultur som någonting homogent, monolitiskt och statiskt som bryter mot västerländska ideal, som exempelvis västerländska normer, värderingar och livsstil. Islam framställs också som ett politiskt och religiöst hot som för med sig religiös fundamentalism, terrorism, religionskrig och religiösa föreställningar som bryter

En fråga som kan ställas är om turbulensen kring Muhammed-karikatyren kan reduceras till en fråga om yttrandefrihet kontra muslimskt bildförbud. Det finns en del faktorer som talar emot en sådan förenkling. Lagstiftningen kring yttrandefriheten i västerländska stater är inte homogen. Yttrandefriheten ses som ett av upplysningens främsta arv, men man skulle kunna slå fast att de olika lagstiftningarna som värnar om yttrandefriheten i diverse västerländska stater inte saknar begränsningar. I en del EU-länder är det straffbart att förneka förintelsen. Historierevisionister som förnekat förintelsen har dömts till fängelsestraff. Ett mycket känt exempel är den brittiske historierevisionisten David Irving som dömdes av en domstol i Österrike till tre års fängelse för att ha förnekat förintelsen. Det går inte heller att försvara hets mot folkgrupper,² publicering av antisemitiska nitbilder och ärekränkning med stöd av yttrandefriheten.³ Trots skyddet för yttrandefriheten finns alltså en hel del begränsningar. Diskussionen kring yttrandefrihetens gränser har diskuterats livligt i demokratier alltsedan upplysningens tid. Under åren som gått sedan yttrandefriheten började diskuteras har man riktat in sig på att undersöka huruvida det finns några nödvändiga begränsningar för denna frihet. Det finns i dag en konsensus i västerländska demokratier om att ingen frihet är obegränsad och ingen tolerans är oinskränkt.

mot gängse egna religiösa traditioner. Ännu en komponent i den islamofobiska hotbilden är att den vagt definierade gruppen muslimer i största allmänhet, och muslimska invandrare i synnerhet, framställs å ena sidan som en manipulativ grupp av människor som saknar ärligt uppsåt, å andra sidan som en ekonomisk belastning och en tärande kraft som hotar välfärden i västerländska välfärdssamhällen och som tar resurser från exempelvis olika former av omsorg i samhället; vård, skola, äldreomsorg etcetera. I den islamofobiska idétraditionen ingår också framställningen av islam som någonting inte bara främmande utan också underlägset i förhållande till västerlandets religion, kultur och civilisation (Islamophobia, 1997: 4-12, se också Otterbeck & Bevelander: 1-35).

- 2 Enligt svensk lagstiftning omfattar begreppet folkgrupp hudfärg, ras, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse.

Den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter (Brottsbalken 16 kap. 8 §).

- 3 Lagen om hets mot folkgrupp tillkom 1948 och fick sin nuvarande utformning 1988. I svensk lagstiftning regleras brottet hets mot folkgrupp dels i brottsbalken 16 kap. 8 § och dels i 5 kap. 1 § YGL och 7 kap. 4 § 11 tryckfrihetsförordningen (Löw, Nilsson: 6-10).

På samma sätt är bildförbudet i islam inte absolut. Det går att hitta många teckningar föreställande den muslimske profeten från muslimska tecknare och bildkonstnärer under islams historia. Detta innebär att bakgrunden till den uppkomna situationen under hösten 2005, som kulminerade i den globala konflikten under januari och februari 2006, måste sökas på annat håll. En bakomliggande orsak är den djupa misstron mot väst som i sin tur bygger på århundraden av konfrontation, kolonialism, imperialism och vad som i muslimska länder uppfattas som västs dubbelmoral. Man anklagar västerländska stater för att tala varmt om grundläggande demokratiska mänskliga fri- och rättigheter, men samtidigt bryta mot dessa genom att låta ekonomiska, militära och politiska intressen gå före demokratisering i dessa länder. En rad framstående tänkare i muslimska länder talar om västerländska staters janusansikte. Anklagelserna går ut på att de forna europeiska kolonialmakterna, som i dag bär demokratins fana högt, har en lång och blodig historia i muslimska länder. Dessa stater har under sin tid som kolonialmakter systematiskt brutit mot de grundläggande mänskliga rättigheterna. Efter kolonialismen har ett flertal västerländska stater understött diktaturer och despoter i muslimska länder, vilka systematiskt brutit mot mänskliga fri- och rättigheter. Dessa västerländska stater anklagas för att ha låtit de egna politiska, ekonomiska och andra strategiska intressen gå före stödet för demokrati och skyddet av mänskliga rättigheter. Här finns också anklagelser om att västmakter motarbetat begynnande demokratiseringsprocesser på flera håll i muslimska länder. Allt detta har sammantaget skapat en solid grund för den djupa misstron mot väst i muslimska länder. Exemplet Frankrike som upplysningens högborg, vars koloniala företag enbart i Algeriet krävde över en miljon människors liv, är ett illustrativt exempel. Efter andra världskriget har USA ensamt kommit att inta denna plats som den dominerande västmakt som varit inblandad i otaliga konflikter i muslimska länder och trovärdigheten kring landets stöd för demokrati och mänskliga rättigheter har starkt ifrågasatts på grund av samarbetet med diktaturer i muslimska länder. De politiska faktorerna ligger utanför denna studie, men får inte bortses från eftersom dessa har stor betydelse när det gäller misstron mot väst och allt som har med yttrande eller andra friheter att göra ur ett muslimskt perspektiv.

En annan förklaring som denna studie kommer att fokusera på är nidteckningarnas roll i utformandet av stereotypa föreställningar om människor, etniska grupper, kulturer och religiösa traditioner som betraktas som främmande.

Syfte

Syftet med denna artikel är att studera nedsättande teckningars roll som ett medel i främlinggörande av etniska, religiösa eller kulturella minoriteter. Studien ämnar alltså studera om nids-teckningar/karikatyryer har använts som ett medel för att skapa stereotypa föreställningar för att därigenom visualisera gränsdragningen mellan olika grupper i samhället utifrån rasistiska, främlingsfientliga och etno-chauvinistiska föreställningar.

Tolkningsmodell

Jag kommer i min analys att utgå från Edward Saids diskursbegrepp och analysera användningen av teckningar och karikatyrer i framställningen av De Andra ur ett antisemitiskt eller islamofobiskt perspektiv (*Islamophobia*, 1997: 4-12, Otterbeck & Bevelander: 1-35). Det vill säga det av europeiska tänkare konstruerade förhållningssättet som framställer De Andra – judar och muslimer – som européernas motbild. I denna idétradition framställs västerlänningar som rationella, utvecklade, humana och överlägsna, medan judar och muslimer och deras religiösa och kulturella föreställningar samt sociala och kulturella koder måste hållas på avstånd.

Orientalismen innebar ett förhållningssätt genom vilket man tillskrev en rad karaktärsdrag till Orienten och orientaler. Orienten uppfattades som det hotfullt irrationella, det tröga, det föraktfulla och det löjeväckande. Dessa karaktärsdrag hade det gemensamt att de stod i skarp kontrast till en tänkt bild av Västerlandet. Den orientalistiska diskursen har, enligt Edward Said, legat till grund för en rad principiella skiljelinjer mellan Europa/Västerlandet och Orienten. Enligt denna gränsdragning framstår Västerlandet som rationellt, utvecklat, humant och överlägset medan Orienten är avvikande, outvecklat och underlägset. Orienten framstår härmed som Europas motbild och motidé, samtidigt som denna motbild förvandlas till den komplementära motsatsen.

Denna idé går hand i hand med den eurocentriska och etno-chauvinistiska uppfattningen som präglade synen på andra folkgrupper och kulturer. Etno-chauvinism betecknar ett förhållningssätt som oftast kommer till uttryck i mötet med andra folkgrupper och som bygger på en uppfattning om att den egna kulturen är den »rätta« och »naturliga«. Åtskillnaden mellan Det Egna och Det Andra sker inte på grund av biologiska utan snarare på kulturella skillnader. Andra kulturer bedöms och tolkas med utgångspunkt från den egna kulturen. Genom att visa på det typiska i den egna kulturen, framställs dess

regler, värderingar, seder och traditioner som överlägsna. Denna ståndpunkt härstammar från en benägenhet att tänka i polariteter och får som konsekvens att företeelser som skiljer sig från varandra i de olika kulturerna uppfattas som varandras kontraster. Denna inställning skapar oundvikligen oöverstigliga psykologiska murar, som omöjliggör all mellanfolklig förståelse och tolerans, och som främjar nedlåtenhet och negativa attityder kryddade med allmänna beskyllningar gentemot Det Andra (Larsmo, *Arena* 1996: 41).

Ytterligare en komponent i denna kontrastering var att Orienten framställdes som ett stort anonymt kollektiv vilket utgör ett hot mot väst som måste pacificeras eller kontrolleras. Gemensamt för de orientalistiska föreställningarna är att de i bästa fall bygger på enstaka iakttagelser av handlingar eller företeelser som förknippas med enskilda individer. Dessa iakttagelser har sedermera generaliserats till att omfatta alla som kommer att ha, eller på något sätt har, någon anknytning till Orienten. Sett ur detta perspektiv är skillnaden mellan Västerlandet och Orienten absolut och systematisk. Detta innebär också att Orienten är enhetlig och att orientaler utgör ett enhetligt kollektiv som agerar samfällt i alla lägen. Med Saids ord skulle man beskriva orientalismen som en politisk vision av verkligheten som framhäver skillnaden mellan det kända – Europa, Västerlandet, »Vi« – och det okända – Orienten, Österlandet, »De«. Det är en vision som skapar två världar och sedan blir dess tjänare.

Gränserna för skiljelinjen mellan Vi och Dem har, med hjälp av olika faktorer, dragits vid olika tidsperioder. Redan under antiken gjorde europeiska tänkare en polarisering mellan hellener och barbarer och uttryckte sig nedsättande om de människor de kallade orientaler. Denna polarisering fortsatte under medeltiden. Särskiljandet gjordes med religiösa förtecken. »De andra« var de icke-kristna, de otrogna (Blaut, 1992: 291). Islam och det muslimska riket var den första utomeuropeiska kultur som européerna kom i kontakt med och de kom att betraktas som den första främmande Andre. Skillnaderna mellan det kristna Västerlandet och det muslimska riket tolkades i första hand i religiösa, inte etniska, termer. Islam uppfattades av kristna tänkare som en förnekelse av kristendomen och islam i sig framställdes som en lägre stående religion. Anklagelser om bedrägeri, som gick ut på att Muhammed hade satt ihop sin religion ur judiska och kristna källor, var vanliga. Under medeltiden betraktades muslimerna som hedningar och Muhammed framställdes som en falsk profet, en lögnaktig och liderlig ledare som gärna grep till våld för att härska över världen. Han beskrevs vidare som en fördärvad ledare för ett fördärvat folk som satte världslig makt och sin sexuella tillfredsställelse i

främsta rummet. Koranen i sin tur beskrevs som en löjlig och förvirrad skrift med ett absurt innehåll.

Med renässansen kommer, vid sidan av religionen, andra sidor av den muslimska kulturen i förgrunden. Islam och det osmanska riket framstår som ett militärt hot, men i samband med att europeiska stater utvecklas militärt så är det symptomatiskt att det är sådant som civilisation, seder, konst och vetenskap som blir skiljelinjen mellan det europeiska och det muslimska. Det europeiska definieras som livsstil och man talar om en europeisk anda (Ambjörnsson, 1994:20-29).

Alltsedan upplysningstiden har europeiska tänkare definierat europabegreppet med hjälp av kontrasteringar mellan Europa och icke-Europa/Orienten genom att, som Edward Said uttrycker det, framställa det senare som Europas motbild och motidé (Said, 1993:3). Den etno-chauvinistiska diskursen har därmed kommit att prägla synen på icke-europeiska folkgrupper och kulturer. Denna motbild blev Europas komplementära motsats. De andra – Österlandet/Orienten – beskrevs som det mystiskt attraktiva, evigt oföränderliga, det hotfullt irrationella och sensuella som kontrasterade det rationella Europa (Said, 1993:56.). Utmärkande för denna kontrastering är också att De Andra framställs som ett stort anonymt kollektiv (Said, 1993:252). Under 1800-talet och i samband med rasbiologins utveckling förklarades olikheter mellan etniska grupper, kulturer och nationer via biologiska skillnader som ansågs förknippa olika grupper med olika nivåer på utvecklingens trappa. Den gränsdragning som varit aktuell sedan mitten av 1900-talet är civilisatoriska och kulturella skillnader. Skillnaderna definieras i termer av olika nivåer av civilisatorisk och kulturell utveckling. Här utgår man från att Västerlandet har hunnit längst i en universell kunskaps- och civilisationsutveckling, sekularisering och annan form av utveckling.

Den indiske nobelpristagaren i ekonomi och professorn i filosofi Amartya Sen urskiljer tre trender i västerlandets syn på Indien. Dessa kallar han för den exotiska, den befallande/auktoritativa och den museologiska. Amartya Sens beskrivning av den befallande/auktoritativa bilden är starkt förknippad med Storbritanniens maktutövande i Indien. Kännetecknande för denna bild av Indien är att landet framställs som en bångstyrig lydstat vilket förklarade kolonialmaktens hårdhänta behandling av landet och dess befolkning. En viktig komponent i detta synsätt var att det inte lämnade någon plats för indiernas kulturarv och idétradition (Sen, 1997:16-17). Amartya Sens teori kan med fördel tillämpas på framställningen av de främmande i karikatyrteckningar i en västerländsk kontext. Framställningen av de främmande ur ett etno-chauvinistiskt synsätt lämnar inte

något utrymme för deras människovärde. Till skillnad från de främmande framställs det egna folket som rena, estetiskt tilltalande och ärliga som gör rätt för sig och inte ligger samhället till last. I motsats till det egna folket framställs de främmande som ociviliserade, smutsiga, avvikande, perversa m.m. Polariseringen mellan den västerländska kulturen och främlingarnas kultur – de judiska och muslimska kulturerna – fungerar som en tankens och framställningens strukturerande princip.

Bildförbudet i islam

Som framgår av det inledande avsnittet framfördes bildförbudet i islam som en av orsakerna bakom konflikten kring Muhammed-karikatyterna. En inledande fråga är om det finns något allmänt bildförbud i islam. Och i så fall vem, vad eller vilka som omfattas av detta förbud. En annan fråga är om det går att förstå bildförbudet i islam.

Låt oss till att börja med slå fast att det finns ett bildförbud i islam, men detta gäller enbart Gud. Förbudet mot avbildning av profeten Muhammed saknar stöd i Koranen. Detta förbud gäller enbart Gud som framställs som den ende Guden som inte kan ses eller avbildas. Även om ett förbud mot avbildning av profeten, och så småningom all bildkonst, infördes i delar av den muslimska världen, har det inte efterlevts av alla muslimer. Förbudet mot bildkonsten övergavs på ett tidigt stadium och i shiitdominerade muslimska samhällen förekommer bilder föreställande de shiitiska imamerna i bl.a. kampen mot orättfärdiga härskare eller i färd med att ta hand om föräldralösa barn och fattiga människor. Även teckningar föreställande profeten Muhammed har förekommit i ganska stor omfattning. I dessa teckningar framställs han som en bildskön yngling eller som en respektfull profet som förkunnar Guds uppenbarelse för människor.

Den arabiska halvön på 500-talet e. Kr. var en gigantisk ekokammare för olika religiösa strömningar. Vid sidan av judendom och kristendom, den fornpersiska religionen zoroastriismen, samt en monoteistisk religion vid namn haniferna, vilka bekände sig till en gud, var det polyteismen (månggudadyrkan) och dess dyrkan av gudabilder som var dominerande. I staden Mekka, som var ett religiöst centrum och en ekonomisk knutpunkt för handelskaravaner, förvarades bildstoder föreställande de olika stammarnas och klanernas gudabilder i helgedomen Kaba. Gudabildernas ställning och den makt dessa tillskrevs återspeglade den hierarkiska stamstrukturen på den arabiska halvön. De mäktigaste stammarna bekände sig till de

största och mäktigaste gudabilderna, medan de stammar som stod längre ner i samhällshierarkin hade gudabilder som tillskrevs mindre makt och härlighet.

När Muhammed (570-633) började förkunna islam hamnade han i direkt konflikt med de ledande stammarna. En viktig skiljelinje var islams monoteistiska gudsuppfattning som gick ut på att det finns bara en enda Gud; den ende, evige Guden som varken kan ses eller får avbildas. Enligt denna uppfattning överskrider Gud, och allt som förknippas med det gudomliga, människans föreställningsvärld. Gud framställs i den islamiska läran som den oändlige, medan människans förnuft och fattningsförmåga är begränsat. Rent logiskt beskrivs detta förhållande på det sättet att någonting som är begränsat, det vill säga människans förnuft, inte kan omfatta och greppa något som är oändligt. Sett ur detta perspektiv skulle en figurativ avbildning av Gud å ena sidan påminna om de polyteistiska traditionerna, å andra sidan vara en begränsning av Guds väsen i någonting materiellt som är oförenligt med det immateriella Guds väsen. Budskapet om Gud som någonting som är väsensskilt i förhållande till människan upprepas återkommande i Koranen.

SÄG: »Detta är Gud, den Ende,
Gud, den Evige, som är Orsak till allt,
Vidmakthållare av allt, hos vilken alla söker skydd.
Han har inte avlat och inte blivit avlad,
Och ingenting har funnits som kan liknas vid Honom.«
Koranen, 112:1-4

Det allmänna förbudet mot avbildning av Gud i islam ska alltså ses i ljuset av polemiken mot polyteismen och delvis också den kristna inkarnationstanken, det vill säga föreställningen om Guds människoblivande i Kristus i den kristna läran. Det finns ett tydligt förbud mot gudabilder eller avgudar i Koranen. (Se t.ex. följande verser 6:74, 7:138, 14:35-38, 57-58, 22:30-31, 26:71, 29:16-17) Genom senare tolkningar har också Muhammed kommit att omfattas av bildförbudet. Detta framför allt som ett sätt att markera respekten för honom. Inom vissa rättskolor har förbudet även omfattat bildkonst som föreställer människor och allt levande som har själ. Det är dock viktigt att understryka att det inte råder någon konsensus kring den här frågan. Bilder föreställande såväl profeten som andra framstående muslimska personligheter från islams begynnelse har förekommit i stor omfattning.

I shiitdominerade muslimska samhällen förekommer bilder föreställande de shiitiska imamerna. Bilderna framställer dessa imamer i olika sammanhang. Genom bilderna hålls också shiaislams främsta budskap om de oförrätter som shiitiska imamer utsatts för vid liv. Ett återkommande exempel är bildspelet

kring profeten Muhammeds dotterson och tillika den tredje shiitiska imamen Hussein som hålls vid liv i shias historia. Legenden handlar om imamen och hans närmaste män som massakrerades år 680 av en sunnitisk här i slaget vid Karbala i nuvarande Irak. Till dessa bilder ska läggas bilder på en fager yngling som sägs föreställa profeten Muhammed under hans ungdom. Dessa bilder var och är en del av den folkliga religiositeten i den shiitdominerade delen av den muslimska världen.

Förbudet mot bildkonsten har också uppfattats på ett högst varierande sätt. Efter mongolinvasionen i mitten av 1200-talet, och framför allt under safavidernas era i Persien (1501-1736), upplevde bildkonsten och porträttmålningen, särskilt miniatyrmålningen, som kännetecknas av att samtliga gestalter bär på mongoliska ansiktsdrag och ögonform, en revolution. Målningar som prydde safavidernas palats utgör i dag en konstskatt för eftervärlden.

Skämtteckningar

Man skulle kunna beskriva karikatyrer som en porträttgenre genom vilken en persons karaktäristiska drag, hållning eller kroppsspråk framställs på ett överdrivet sätt så att en lustig effekt uppstår. Karikatyrer är inte identiska med skämtteckningar, men har kommit att identifieras som sådana genom att det underhållande inslaget i karikatyren är så påtagligt. Det mest påtagliga med karikatyren är dess intresse för att överdriva människokroppens yttre former; särskilt intresserade har konstnärerna varit av näsans form, kroppens och ansiktets fetma, ögonens utformning etc. Skämtbilder anses ha funnits i så gott som alla perioder i mänsklighetens historia. Det gäller allt från de antika kulturerna i Mesopotamien, Persien, Egypten, de grekiska och romerska kulturerna till våra dagar. Förekomsten av skämtbilder från egyptiska gravkamrar, eller skämtbilder på grekiska vaser där man skämtar med gudarna är bara några exempel. Det är omöjligt att veta vad som är ämnat som skämt, men detta är en genre som tycks ha gamla anor (Laurin, 1918:3-9). Teckningar som visualiserar gamla grekiska mytologier är kanske bäst kända här i väst. Teckningar föreställande de som flyr från Troja gestaltade med hundhuvuden, eller ned sättande teckningar föreställande kristna med åsnehuvud som bedjande till den korsfäste, är bara några exempel. (Laurin, 1918:10-11)

Under medeltiden förekom teckningar i bildverk i kyrkliga sammanhang. Döden och narraktigheten var föremål för 1400-talets makabra och groteska skämtlyne. Där fanns också drastiska teckningar över stånd eller individer som anklagas för

syndiga göromål som kläs i djurgestalter eller bestraffningsmetoder i helvetet för människors syndiga leverne under jordelivet. Under den här perioden blandades både den makabra, den groteska, den satiriska och den erotiska skämtbilden (Laurin, 1918:21.31).

Under reformationen var det inte så ovanligt med teckningar som framställde motståndarlägret i nedsättande bilder. Den kanske mest kända är påveåsnan från 1523, där påvebilden, förutom åsnehuvudet, har försetts med andra attribut. Den högra handen är utformad som en elefantfot som indikerar att påven krossar de svaga under sig, magen och bröstet har feminin utformning för att indikera hans vilja till världsliga lustar och fiskfjällen på kroppen är en antydning om de världsliga furstarna inom katolicismen. Denna gestaltning av påven följer Martin Luthers uppmaning till sina efterföljare att i målning angripa Antikrists ädla avgudasläkte. Under renässansen tecknade flera framstående konstnärer karikatyrer. Deras syfte var inte att ta fram det muntra eller lustiga, utan de drevs av föreställningar om fysionomiken och dess betydelse för det mänskliga psyket. Leonardo da Vinci och Albrecht Dürer finns bland pionjärerna som studerade kroppsliga förändringar och fysiologiska särdrag som kunde kopplas till psykologiska karaktärsdrag hos människan (Laurin, 1918:30-40).

Under perioden mellan 1500-talet fram till 1800-talet förekom skämtteckningar i olika former runt om i Europa. I Nederländerna fanns en folklig karikatyrkonst som tillhandahölls för de intresserade genom kopparstuckna teckningar. På 1700-talet användes karikatyrer i ett moraliserande syfte av bl.a. engelsmannen William Hogarth (1697-1764) som i sina målningar och kopparstick på ett humoristiskt/satiriskt sätt skildrade det lastbara livet i sin samtids England (Laurin, 1918:79-81). Ytterligare en engelsk skämttecknare som kan nämnas i detta sammanhang är James Gillray (1757-1811) som använde sina teckningar i ett politiskt syfte (Laurin, 1918:111-136). Även spanjoren Francisco Goya (1746-1828) använde nid- och skämtteckningen i ett politiskt syfte för att skildra känslorna och hatet mot despotin och prästvåldet, korrruptionen m.m. (Laurin, 1918:137-141).

Denna genre träder under 1800-talet in i en ny era. Karikatyrer börjar alltmer användas i publicistiskt sammanhang. I stället för att tryckas i grafiska flygblad förekommer karikatyrer alltmer i periodisk press som ges ut i massupplagor och blir tillgänglig för en bredare läsegrupp. Det är i samband med detta som man upptäcker deras politiska och sociala sprängkraft. Karikatyrer fungerar under denna period som politisk och social underhållning eller i polemiskt syfte. I Frankrike förekommer karikatyrer i stor omfattning på grund av de politiska

striderna som skapade en utmärkt jordmån för karikatyren då den användes i den politiska pajkastningen mellan revolutionärer och kontrarevolutionärer. Honoré Daumier (1808-1879) är bland de mest kända namnen när det gäller användningen av skämtteckningen i de politiska och sociala idéernas tjänst. Det blir alltmer brukligt under denna period att använda sig av skämtteckningen som ett humoristiskt vapen i kampen mot sociala, politiska och ekonomiska problem och de oegentligheter som ansågs försiggå i samhället (Laurin, 1918:166-191).

I takt med att karikatyren och skämtteckningar etablerades i populärkulturen och pressen under 1800-talet och parallellt med att antisemitismens, rasbiologins och rastänkandets idéströmningar cementerades alltmer i Europa, utvecklades vid sidan av de politiska och samhällskritiska skämtteckningarna en annan vändning som visade intresse för att gestalta människokroppens olika former till att sammankoppla fysiologiska drag hos enskilda individer till grupper av människor. Detta innebar att samhällsklasser, etniska grupper eller människor som ansågs tillhöra en speciell ras framställdes med hjälp av vissa säregna egenskaper. Det kunde handla om specifika ansiktsdrag, hudfärg, former på fötter, händer, näsor eller andra så kallade »igenkännande« eller »iögonenfallande« drag hos grupper av människor. Tydligast framkommer dessa i karikatyrer eller skämtteckningar framställande mörkhyade människor – »negern« – från Afrika eller i antisemitiska teckningar som framställde »juden« utifrån specifika drag i ansiktet, kroppen, händer eller fötter, klädsel eller andra kroppsspråk.

Framställande av särskiljande drag

Bland de mest framstående kännetecknen för den rasistiska idétraditionen är nivåtänkandet som placerar människor med olika bakgrunder i olika nivåer av utveckling och därmed också människovärde. En viktig markör för nivåtänkandet har varit visualiseringen av yttre skillnader. I denna idétradition lyfts hudfärg och typiska fysiologiska drag fram som tydliga gränslinjer mellan olika folkslag. Dessa skillnader är emellertid inte värdeneutrala, utan följer ett mönster av rangordnande nivåtänkande som innebär att de yttre skillnaderna också utgör en grund för människors olika värde och rättigheter. I detta tänkesätt framställs den högststående rasen på ett estetiskt tilltalande sätt, medan de så kallade lägre stående raserna, med sina påstådda defekter – och som dessutom är fula och estetiskt motbjudande – framställs på ett negativt, löjeväckande eller hotfullt sätt. Här i väst är det de ljushyade, högresta, ljushåriga och blåögda som framträder som sinnebilderna för den

vita rasen, medan mörkhyade och allmänt svartmuskiga människor representerar den lägre stående rasen.

Nidteckningar föreställande folk tillhörande en specifik etnisk grupp, eller det som fram till mitten av 1900-talet benämndes som folk tillhörande en speciell ras, med en säregen näsform som bryter mot den gängse formen för den egna folkgruppen, är kanske bland det mest kända exemplet i detta sammanhang. Det kan röra sig om allt från stor eller platt till krokig näsa. Därtill kommer andra kända yttre drag som krulligt eller ovårdat hår, mörka blodsprängda ögon, mörka, buskiga och skräckinjagande ögonbryn, tillsammans med andra biologiskt betingade och medfödda egenskaper. Motsvarande stereotypiska drag tillskrivs kriminella där de yttre dragen berättar om det bovaktiga.

Sammantaget bildar dessa särskiljande drag främlingens allmänna karaktärsdrag. Främlingen med sitt annorlunda utseende och estetiskt motbjudande karaktärsdrag i allmänhet, är sinnebilden för en »människotyp« som anses sakna samhörighet med den egna nationen, kulturen eller civilisationen. Historiskt sett har nid- och skämtteckningar använts i främlinggörandet av De Andra, det vill säga individer eller grupper av människor som inte anses tillhöra det egna folket. Under historiens gång har de som stått som sinnebild för främlingen varierat. Under 1800-talet och början av 1900-talet var judarna en av de grupper som var symbolen för de främmande i nidteckningarna. Etniska eller religiösa minoriteter samt mörkhyade människor har fått den föga smickrande äran att gestalta det främmande under olika tidsperioder. I takt med att otomeuropeisk invandring, framför allt från muslimskt dominerade länder, tagit fart efter andra världskriget har den senare gruppen kommit att överta denna roll.

De estetiskt motbjudande särdragen synliggörs på ett tydligt sätt i teckningar som föreställer människor som på grund av sin religion, etniska härkomst, kulturella och religiösa tillhörigheter eller andra bevekelsegrunder inte anses höra hemma i den västerländska kulturen och traditionen. En av de mest utsatta grupperna i västerlandets historia har varit judar, som tillskrevs nedsättande kännetecken av såväl religiösa som sekulära europeiska tänkare. Den franske upplysningsfilosofen Voltaire beskrev judarna som Europas asiater. För Voltaire framstod juden som en »naturlig fiende till hela mänskligheten«. Han ansåg att den judiska kulturen var den raka motsatsen till upplysningsprojektet. Om judisk kultur tilläts existera i Europa skulle det, enligt Voltaire, innebära att man inom den europeiska nationen fick en kultur vars ideal gick stick i stäv med upplysningens ideal. Även om Voltaire och andra upplysningsfilosof, som t.ex. Diderots och Holbachs fördömande av judisk

kultur och religion, ytterst syftade till att kritisera kristen fanatism gick det inte att ta miste på grundbudskapet. När Diderot kallar Jesus för »en fanatisk och obskyr jude« och Holbach betraktar kristendomen som en judisk sekt är budskapet tydligt. Det judiska tillhör den gamla förmoderna Orienten som har besudlat europeisk kultur, konst, vetenskap och litteratur (Ambjörnsson, 1994:44).

Till andra utsatta grupper kan läggas afrikaner och muslimer samt andra minoriteter som inte ansågs platsa bland Europas ursprungliga folkgrupper. En liknande diskussion berörde inhemska minoriteter som resande, romer, eller andra grupper av människor som placerades i kategorier utanför det egna folket.

Historikern Lars M Andersson visar i sin avhandling (Andersson, 2000:86-170 ff) att teckningar som publicerades i svenska skämttidningar i början av 1900-talet framställde judar som en säregen grupp av människor som bar på en rad estetiskt negativa drag. I dessa teckningar försöker man också ringa in representativa karaktärsdrag och mentaliteter hos judar, vilka illustreras genom typiska gester, klädstilar, ansiktsdrag eller frisyrer. Framställningen av nidteckningar av människor med negativa särdrag växte fram i samband med 1800-talets antisemitiska strömningar. Detta var den tid då den vita ariska rasen omhuldades av en rasmystik som ansågs skilja den från exempelvis semitiska folk. I början av förra seklet i Sverige tillkom sådana antisemitiska skämtteckningar under ett skede då rasbiologin stod i full blom. I Sverige startade rasbiologiska institutet sin verksamhet med statligt finansierade medel. Under denna period togs normer fram för storleken på skallen, hudfärg, pannans storlek, mått på ögon och andra ansiktsdrag och kroppsdelar som skilde olika folkgrupper eller raser från varandra. Skillnaderna i kroppsdelarna blev i sin tur en grogrund för dels en estetisk debatt, dels en debatt om människors olika värde.

I den antisemitiska karikatyren framställdes »judetypen« som ett folk tillhörande en speciell ras med stereotypiska ansikts- och kroppsdrag. De karaktäristiska dragen gjorde att dessa med lätthet kunde identifieras och placeras i speciella fack som ett led i en främlinggörande process. Tillhörigheten till en ras med specifika kroppsliga och fysionomiska kännetecken banade också väg för att tillskriva dessa specifika mentala egenskaper. Den starka betoningen på särskiljande egenskaper och judarnas annorlundaskap underströk dikotomiseringen som innebar att dessa var sinnebilderna för motsatsen till den europeiska rasen, kulturen, religionen och traditionen.

»Judesevan«

Bland de mest kända stereotypiska ansiktsdragen hörde formen på näsan, den s.k. »judesevan«, varigenom judar förlöjligades för att ha lång, tjock eller smal men krökt näsa (Andersson, 2000:91-112). Till detta »igenkännande drag« kan läggas framställningen av judar med mörkt krulligt eller slätt hår, mörka ögon, tunga ögonlock, långa och täta ögonfransar, arrogant blick, plufsigt ansikte och tjocka läppar (Andersson, 2000:89). Till de karaktäristiska kroppsdragen hörde också tjock mage, korta armar och svullna fingrar. Den judiske mannen ansågs ha kraftig skäggväxt, vara plattfot och ha inåtpökande tår (Andersson, 2000:111-112). Det var emellertid inte bara ansiktet och kroppen som var föremål för dessa stereotypa beskrivningar. Här fanns också särskilda gester som den typiske juden ansågs hålla sig till. Ett exempel var gesten med den illistige och baksluge juden som lurar och för människor bakom ljuset, samt rycker på axlarna och slår ut sina armar som tecken på att han inte förstår någonting när han konfronteras med anklagelser om lurendrejeri av bedragna människor (Andersson, 2000:117-120).

Ännu en sak som förknippades med den typiske juden och som illustrerades på olika sätt i nidteckningar var den s.k. judiska lukten. Judar ansågs ha en specifik kroppsodör. Lukten påstods bero på att de var orena. Den religiösa förklaringen gick ut på att judar luktade på ett visst sätt eftersom de umgicks med djävulen. Under senare tid förklarades dock den påstådda, specifika lukten med sekulära argument som exempelvis att judarna härstammade från en lägre stående ras, eller att de var bärare av sjukdomar. En annan förklaring utgick från ett civilisatoriskt perspektiv; judarna påstods vara dåliga på att sköta sin kroppshygien. Det senare antydde att judarna skilde sig från den moderna och civiliserade människan, då de påstods vara omoderna och ociviliserade. Till det senare knöts judarnas påstådda snålhet som en orsak till deras dåliga lukt, då judar anklagades för att inte bada så ofta på grund av sin snikenhet. Utifrån det religiösa synsättet kunde judarnas påstådda odör botas genom dop, men detta var en tankegång som inte gick ihop med det rasbiologiska tänkandet, eftersom man inte kunde lämna sin ras. Lösningen var att man skulle skilja judar från européer och man skulle beivra varje försök till beblandning (Andersson, 2000:100-103).

Dessa beskrivningar av judarnas påstådda säregenskaper hade ett specifikt syfte. De ingick i en främlinggörande diskurs som framställde judar som en särart som avvek från de förhärskande kriterierna för normalitet och som inte hörde hemma i den egna gemenskapen.

Avspegling av ondskefullt inre

I de antisemitiska nidteckningarna framställdes judar ofta på ett i allmänhet estetiskt motbjudande sätt. Detta gällde oavsett om de är män eller kvinnor, rika eller fattiga, långa eller korta, tjocka eller magra, etablerade/assimilerade/integrerade eller om de levde i samhällets utkanter m.m. En central tanke bakom detta var att en jude alltid var en jude, men framför allt att deras påstådda estetiskt motbjudande yttre inte bara skilde dem från det övriga samhället, utan även avspeglade deras ondskefulla inre. Det faktum att man vid upprepade tillfällen skyllde ekonomiska problem på judar och judiska affärsmän, beskyllde dem för att sprida epidemiska sjukdomar och farso-ter, eller att de kidnappade kristna barn och tappade dem på blod, ligger nära till hands för det påstådda sambandet mellan yttre utseende och inre egenskaper.

Denna tankegång går tillbaka till tidigare föreställningar om sambandet mellan människans yttre och hennes karaktärsdrag. Detta är en föreställning som återkommer i framställningen av muslimer. Karaktäristiskt för nidteckningar av muslimer som återfinns i de berömda Muhammed-karikatyterna är deras motbjudande utseende. Framhävandet av Muhammeds fula yttre drag påminner om den gamla föreställningen om sambandet mellan judarnas fula yttre och ondskefulla inre. Genom att poängtera Muhammeds påstådda fula yttre drag tjänar man två syften. Bilden framställer honom som representant för en mindervärdig religion. Hans ställning som föredöme för muslimer gör att den typiske muslimen tillskrivs samma motbjudande yttre och ondskefulla inre. Detta tänkesätt återkommer även i den nidteckning i Jyllands-Posten som visar att Muhammed förställer sitt verkliga jag för att ingen ska se hans fula yttre och därigenom komma till insikt om hans ondskefulla inre egenskaper.

Det finns likheter mellan antisemitiska nidteckningar som utgår från ett rastänkande där den judiska blicken och de judiska ögonens karaktäristiska drag framställs som rastypiska. Muslimer och Muhammeds ögon framställs inte så sällan som mörka, med långa och buskiga ögonbryn och en ondsint och grym blick. På samma sätt som de judiska ögonen ansågs skvallra om typiska karaktärsdrag hos judar, är framställningen av de muslimska ögonen bärare av ett liknande budskap. Den muslimska grymma och blodsprängda blicken framställs inte ur samma uttalade rastänkande, även om man i vissa stycken skulle kunna tro det. De följer snarare den orientalistiska diskursen. Det vill säga att muslimer slås ihop till ett enhetligt kollektiv med likartade karaktärsdrag som agerar samfällt i alla sammanhang. I detta sammanhang blir den muslimska blicken

en yttre påtaglig markör som signalerar muslimernas annordaskap i förhållande till europén.

Idag är det ytterst sällsynt att någon med självaktning skulle vilja blåsa liv i 1800-talets rasbiologiska föreställningar. Skillnaderna mellan olika folk, etniska eller nationella grupper mäts i stället i graden av kulturell och civilisatorisk utveckling. Etnokulturell chauvinism och civilisatoriska skillnader har ersatt de tidigare rasbiologiska idéströmningarna om nivåänkande och rasernas gradering utifrån en evolutionstrappa. Detta ska dock inte tolkas som att de gamla rasbiologiska markörerna har försvunnit helt. De finns kvar men framhävs på ett nytt sätt. De nya markörerna heter social, kulturell och civilisatorisk utveckling. Användningen av rasbiologiska markörer har på senare tid överförts till nya grupper av religiöst utsatta och marginaliserade grupper som lever och verkar i västerländska samhällen, det vill säga muslimer.

En av de tidigare nämnda Muhammed-karikatyterna som vållade störst vrede bland muslimer var den teckning som framställde Muhammed med typiska ansiktsdrag som är kompatibelt med den tidigare rasistiska typologiseringen av vad som tidigare benämndes som den judiska rasen. Detta framgår bäst av det svartmuskiga utseendet, näsans form, ögonbrynens utformning, det turbanförsedda huvudet och sist men inte minst att figuren flankeras av två kvinnor med ansiktsslöja. Att den påstådde Muhammed håller en dolk i handen, redo att hugga in i den som går emot honom, förstärker bilden av den hotfulle och grymme Muhammed. En annan nidteckning är den svartmuskige figuren med mörka ögon, buskiga ögonbryn, ondsint blick och kraftig skäggväxt som i stället för turban bär en bomb på huvudet. Jämfört med 1930-talets nidteckningar föreställande judar är det bara två detaljer som skiljer den danska nidteckningen från antisemitiska dito. Om man tar bort bomben på figurens huvud och ersätter den med en hatt och förser mannen i nidteckningen med tinningslockar, så får vi en bild föreställande en ortodox jude med samma negativa egenskaper.

Bilden av muslimer som vilda och oresonliga fanatiker förstärker skillnaderna mellan muslimer och västerlänningar. Deras våldsamma och grymma yttre drag och kroppshållning, med blodsprängda ögon eller blod på händerna, i färd med att utföra rituella mord, förstärker de religiösa, kulturella, sociala och civilisatoriska gränserna och bidrar till att framställa det västerländska och det muslimska som varandras motsatspar. Västerlandet står i denna dikotomi som symbolen för modernitet medan islam och muslimer står för det bakåtsträvande och det omoderna. I den efterföljande debatten blir ett försvar av nidteckningarna liktydigt med försvar av modernitet,

civilisation och dess främsta attribut, det vill säga yttrandefriheten som garanterar den individuella och konstnärliga friheten. Varje kritik mot nidteckningarna, oavsett om det är från muslimer eller icke-muslimer, framställs som ett angrepp mot moderniteten, yttrandefriheten och den individuella och konstnärliga friheten.

Etnokulturell chauvinism har en central plats i nidteckningarna av muslimer, det gäller såväl de nidteckningar som publicerades i *Jyllands-Posten* som i andra sammanhang. Nidteckningarna lyfter fram det typiska muslimska utseendet. I dessa teckningar visualiseras muslimernas omoderna och motbjudande kulturella föreställningar och sociala koder. De uppfyller samma syfte som skämtteckningarna mot judarna i början av förra seklet. Det viktigaste budskapet, då som nu, är att det semitiska/arabiska/afrikanska/asiatiska och icke-europeiska som förknippas med islam och muslimerna inte hör hemma vare sig i det danska samhället eller det europeiska samfundet.

I de islamofobiska nidteckningarna – de danska Muhammedkarikatyrerna inräknade – förses muslimer med påtagliga och tydliga yttre attribut som markerar deras tillhörighet till islam. Intressant är också att kopplingen till islam genom yttre drag eller attribut inte begränsas till muslimer, utan lika gärna överförs till icke-muslimer för att den vägen understryka det negativa med allt som förknippas med islam. Ett exempel är den tyska tidningen *Stern* som i en inrikespolitisk debatt ville markera att den tyske kristdemokratiske CSU-politikern Edmund Rüdiger Stoiber (f. 1941), som visade bristande vilja till kompromiss och medgörlighet, var bärare av en icke-tysk mentalitet. Detta karaktärsdrag illustrerades i en animerad bild på tidningens omslag genom att den tyske politikern försågs med muslimska skriftlärda turban och deras karaktäristiska skägg. Dessa muslimska attribut syftade till att markera Stoibers omedgörlighet och fundamentalistiska drag. Genom att förse den tyske politikern med muslimskt utseende och kännetecken, förvandlades denne från en modern tysk politiker till en person med typiska muslimska egenskaper (*Stern*, 1999).

Ännu ett inslag i framställningen av muslimer, och framför allt den muslimske profeten, är deras påstådda sexuella perversitet. Det finns en påtaglig kontinuitet i framställningen av den smutsige, ondsinte och grymme muslimen som även dras med ytterligare en last, det vill säga sexuellt otillåtna handlingar. En del av dessa är hämtade från historien, dock lösryckt från sitt sammanhang, andra är rena fantasifoster. Genom att projicera sådana karaktärsdrag på religionsstiftaren framhävs dennes och muslimers annorlundaskap. Dessa egenskaper framställs som någonting direkt kopplat till religionen, vilket innebär att alla muslimer färgas av dem. Dessa karaktärsdrag som anses avslöja

muslimers moraliska tillkortakommanden och vandel förstärker det främmande elementet hos dem. Denna bild framkommer redan i den medeltida polemiken hos kristna och på ett tydligt sätt hos Dante, men återfinns på ett påtagligt sätt i dagens nidteckningar av muslimer.

Ytterligare ett tema som har paralleller med de antisemitiska skämtteckningarna är bruket av djävulstemat för demonisering och främlinggörande av De Andra. Som framgått tidigare anklagades judarna för att vara bärare av en specifik motbjudande kroppsodör. Denna falska anklagelse förklarades ur ett religiöst perspektiv med judarnas förmenta samröre med djävulen. Samröret med djävulen återkommer i nidteckningar om den muslimske profeten Muhammed. Det kanske mest kända exemplet är en av de famösa Muhammedteckningarna som publicerades i Jyllands-Posten, men denna är ett återkommande motiv i islamofobiska nidteckningar. Dessa teckningar skiljer sig från de antisemitiska dito på så sätt att någon specifik kroppsodör inte påtalas för vare sig Muhammed eller muslimer. Däremot framhävs kopplingen till djävulen på ett explicit sätt. I Jyllands-Postens nidteckning har halvmånen, som är symbolen för islam, placerats på en figur som ska föreställa Muhammed på så sätt att betraktaren får associationer till djävulshorn. Kopplingen till djävulen fyller en specifik funktion i de islamofobiska nidteckningarna. Den väcker latent negativa känslor, kopplade till de religiösa föreställningarna kring djävulsgestalten som finns i väst. Denna koppling skapar en plattform för att demonisera och förstärka den negativa bilden av Muhammed, islam och muslimer och därigenom cementera bilden av muslimer som främlingar.

Slutdiskussion

Karikatyren kan per automatik inte likställas med antisemitiska, islamofobiska eller allmänt rasistiska och främlingsfientliga nidteckningar. Denna konstnärliga genre har emellertid kommit att användas i mycket obskyra syften. På samma sätt som tolkningen och förståelsen av texter förutsätter contextualisering där texten tolkas utifrån rådande idéströmningar, sociala och kulturella och andra kontexter, måste förståelsen av nidteckningar ta sin utgångspunkt i den specifika idémässiga och sociala och kulturella miljö som omger dessa.

Avståndstagande från och fördömande av antisemitiska nidteckningar framstår som en självklarhet i dagens värld. Detta beroende på att de antisemitiska nidteckningarna skapade stereotypiska bilder av judar. Man gjorde sig lustig över påstådda yttre särdrag hos judar. Det var inte bara enskilda offentliga

personer som bekände sig till judisk tro som utsattes för denna behandling, utan teckningarna berörde vad som kallades »judetypen«, det vill säga judar i största allmänhet. Genom att lyfta fram judarnas annorlunda yttre drag framstod de som en grupp främlingar tillhörande en utomstående ras med annorlunda sociala, kulturella, biologiska och religiösa egenskaper. Det handlade om ett främliggörande varigenom stereotypa bilder av former på kroppsdelar eller kroppsgester framställdes som estetiskt motbjudande. Det allvarligaste var ändå att de påstådda specifika fysionomiska dragen sades avspegla en rad inre ondskefulla egenskaper hos judar (Andersson, 2000:126-132).

Islamofobiska nidteckningar är präglade av en liknande idétradition. De har, i likhet med antisemitiska teckningar, en rasistisk grundton som tillskriver människor som bekänner sig till islam en rad negativa egenskaper och karaktärsdrag. De framställs som grymma, ondsinta, giriga och perversa typer med diverse negativa säregenskaper. Nidteckningarna tjänar också syftet att markera det främmande hos de människor som tillhör den vagt definierade gruppen som kallas muslimer.

Det muslimska/icke-europeiska utseendet och andra förespeglade yttre egenskaper, samt deras klädsel och uppförandekoder, framställs som symboler för deras grupptillhörighet och deras »onormala« särdrag. Det våldsamma utseendet, bärande av vapen som knivar, svärd eller bomber, det ovårdade och svartmuskiga utseendet framhålls som det mest karaktäristiska för muslimer. Fixering vid utseendet tangerar också rastänkandets föreställningar om sambandet mellan fysiologi och intellektuell kapacitet och specifika karaktärer, som var allmänt accepterade föreställningar under rasbiologins storhetstid.

Muslimernas påstådda yttre fysionomiska särdrag och deras särskiljande klädesplagg förvandlas till det främsta hindret för deras aklimatisering. De muslimska dragen och plaggen framstår som en social pinsamhet samt praktisk, sanitär och hygienisk olägenhet. De muslimska dragen och plaggen framställs inte bara som lustiga, uråldriga och löjeväckande utan också som direkt frånstötande. De uppfyller en signalfunktion som markerar att de som förknippas med dessa attribut eller egenskaper tillhör den religiöst, kulturellt och civilisatoriskt annorlunda och mindervärdiga Andre som skiljer sig från den stora gemenskapen. De blir också en ständig påminnelse om det muslimska annorlundaskapet, där varje försök att integrera sig i det europeiska sammanhanget är dömt att misslyckas. Tillhörigheten till muslimsk kultur och religion är någonting som inte går att förena med det europeiska. Det är nästan som en rastillhörighet, med den skillnaden att här finns en utväg ur denna tillhörighet som heter assimilation, förnekelse och

avståndstagande. Enda sättet att kunna uppgå i en europeisk gemenskap blir att avsäga sig och förtränga den muslimska tron samt förkasta de yttre plaggen och dragen.

Gemensamt för antisemitiska nidteckningar från förra seklet och dagens islamofobiska nidteckningar är deras likartade syften. Antisemitismen framhävde juden som en rastyp och ett tydligt syfte var att förhindra en beblandning med den judiska rasen. Islamofobins framställning av islam som ett hot mot grundläggande västerländska värden är ett led i främlinggörandet av muslimer som gärna framställs som en grupp tillhörande en väsensskild art vid namn *Homo Islamicus* som är totalt annorlunda i förhållande till den egna gruppen. Dessa framställs som en enhetlig monolit som agerar samfällt i alla sammanhang, och vars kulturella, sociala och religiösa normer och värderingar inte bara är egendomliga utan också oförenliga med svensk, europeisk, västerländsk kultur. Även här blir syftet att skydda det västerländska från att besudlas med något främmande, det vill säga det muslimska. Avskiljandet sker emellertid med hjälp av andra markörer än rasbiologiska.

Den estetiska aspekten spelar en viktig roll i det traditionella rastänkandet. Normen är den vackra vita rasen, vilken i detta tänkesätt framstår som sinnebild för det rena, sköna och det hälsosamma. Det svartmuskiga var i detta dikotomiska tänkesätt det estetisk motbudande, fula, men också defekta och ohälsosamma. I den nutida debatten, som utgår från kulturella nivåskillnader, skapar de gamla föreställningarna om det svartmuskiga och estetiskt motbudande en klangbotten för de mindervärdiga kulturerna.

Antisemitiska nidteckningar publicerades under en tid då judefiendligheten inte var ifrågasatt; den tillhörde den rådande idéströmningen och var en del av den vardagliga retoriken. Under denna tid var antisemitismen inte något problem, det var judarna som utgjorde problemet. Judarna förkroppsligade det onda och främmande. Det tycks finnas en liknande tendens när det gäller islamofobiska föreställningar. Det är inte islamofobin som är problemet, man ser inte något mönster bakom det som utgör den islamofobiska diskursen. Det är snarare muslimerna, deras religion, kultur och föreställningar som utgör problemet. Detta följer av den enhetliga bilden där muslimer framställs som en homogen grupp som inte lämnar något utrymme för avvikelser. Om en grupp terrorister begår illdåd i islams namn tillskrivs detta muslimer i största allmänhet. Terrorattackerna den 11 september 2001 och bombdåden i Madrid, London och på Bali har spelat de islamofobiska krafterna i händerna då dessa attacker, och de som står bakom, använts i främlinggörandet av muslimer. I denna framställning tas ingen hänsyn till att en stor majoritet bland muslimer

tar avstånd från de radikalislamistiska terrornätverkens illdåd. Man tar heller inte hänsyn till att den största majoriteten av dem som fallit offer för dessa extremistiska terrorgruppers illdåd består av muslimer. Ett exempel är de dagliga terrordåden som riktas mot civila shiamuslimer i Irak och som utförs av al-Qaidaanknutna terrorgrupper. Det senare tolkas snarare som ett bevis på det barbariska hos den främmande gruppen, eller som en ledarskribent i en ledande svensk tabloidtidning uttryckte det: »de (muslimerna) kan inte ens protestera på ett civiliserat sätt!«.

Islamofobiska nidteckningar publiceras i miljöer där tröskelnivån är mycket hög för en islamofobisk retorik. Utfallen mot muslimer omhuldas av främlingsfientliga och högerextremistiska krafter eller konservativa och nyliberala narcissistiska populister, som kidnappat upplysningens ideal. Gemensamt för dem är att de går till frontalangrepp mot den nya underklassen i Europa/väst, det vill säga muslimska invandrare. Till dessa aktörer kan läggas människor som själva har utvandrat eller flytt från muslimska länder på grund av religiös förföljelse eller islamistiskt våld och indoktrinering, eller enbart därför att de har tagit till sig totalitära politiska ideologier eller utgår från en klassisk/historisk definition av sekularismen som har ett ytterst obstinat förhållningssätt till islam. För den senare gruppen består islam av ett svart-grönt skynke som väcker oersonlig ilska. Bland dessa individer, som ofta kan ha någon form av personlig upplevelse av radikalislamistiskt våld och förföljelse, överförs de negativa erfarenheterna till allt vad islam och muslimer heter i största allmänhet. I den här gruppen finner man de fränaste och ibland mest vulgära kritikerna av islam och muslimer. De kan ge uttryck för totalitära föreställningar som påminner om högerextrema krafter föreställningar. En ofta förekommande uppfattning är att muslimer inte ska ha rätt att utöva sin religion i offentliga sammanhang. Det gäller allt från rätten att bygga moskéer till rätten att bära vilka klädesplagg de vill.

Fallet Danmark och de ökända Muhammed-karikatyterna är ett annat talande exempel. Det finns inget försvar för de våldsamheter och hotelser som en del grupper gjorde sig skyldiga till i samband med protesterna mot publiceringen av dessa nidteckningar. Detta innebär dock inte att publiceringen undgår kritik och det går inte att försvara den med hänvisning till upplysningens höga ideal om yttrandefrihet, eftersom ingen frihet är obegränsad och ingen tolerans är oinskränkt.

Bildförbudet i islam är en sanning med modifikation, men det är viktigt att understryka att förekomsten av teckningar och målningar på Muhammeds barndom, ungdom eller bilder föreställande honom i vuxen ålder, samt uppluckringen av

förbudet mot bildkonsten i delar av den muslimska världen, är en sak och islamofobiska nidteckningar en annan. Det måste också tilläggas att jag i denna studie har utelämnat polemiska, demoniserande och uppenbart anti-islamiska nidteckningar. Dessa utgör en kategori för sig som faller utanför denna studies ramar. Det som gör publiceringen av Jyllands-Postens Muhammed-karikatyrrer extra intressant är att Danmark är ett land där ledande politiker och media använder sig av främlingsfientlig retorik. Danmarks flyktingpolitik bär tydliga spår av Dansk folkepartis främlingsfientliga politik och relationen till invandrarna domineras av främlinggörande, stigmatisering och krav på total assimilation. I Danmark beskriver ledaren för det främlingsfientliga partiet Dansk folkeparti, som är ett stödparti till den sittande danska regeringen, islam som en lägre stående civilisation. En stadsfullmäktigekandidat säger att islam är synonymt med nazismen, en ledamot i folketinget liknar muslimska kvinnors själ vid hakkorset och kallar islam en pest för Europa. Den danske författaren Carsten Jensen karakteriserar stämningarna mot muslimer i Danmark som »den danska nationalsporten muslimmobning« (Jensen, 2006) i vilken media, parlamentariker, kyrkliga företrädare och politiska partier tävlar med varandra i förnedringen av muslimer. Jensen skriver om den alltmer institutionaliserade främlingsfientligheten i Danmark där den otäcka tonen mot muslimer hyllas som en »mentalhygienisk åtgärd» som anses ge utlopp för en demokratiskt sund tradition. Att samlas kring yttrandefriheten betyder i Danmark, skriver Jensen, att förenas kring ett skrämmande hatiskt språkbruk mot det främmande. Yttrandefriheten i Danmark är alltså majoritetssamhällets råa utfall mot landets utsatta muslimska minoritet, där välutbildade och inflytelserika människor som har tillgång till den offentliga debatten agerar som en pöbel (Jensen, 2006). Både Europarådet och FN har riktat allvarlig kritik mot den danska staten för dess handlingsförklaring när det gäller de islamofobiska utfallen mot muslimer.

Den danska historikern Hanne Sanders ger oss en möjlighet att förstå det danska agerandet. Hon skriver att det hela går tillbaka till konstruktionen av danskheten. Denna konstruerades, enligt Sanders, efter den konstitutionella utvecklingen i landet på 1840-talet (Sanders, 2006:17-41 ff.). Det var en nationell känsla som var starkt präglad av den protestantiska tron som kraftfullt frammanades av folkkyrkan. Den starka kristna prägel kan, enligt Sanders, ses som en förklaring till det danska majoritetssamhällets uppenbara svårigheter att inkludera islam och muslimer i det danska samhället. Sanders lyfter fram ytterligare en förklaring som bidrar till förståelsen av danskhetens exkluderande karaktär. Detta beror, enligt Sanders, på att den

danska nationalkänslan, som konstruerats allt sedan 1840-talet, har varit hotad till sin existens vid två tillfällen sedan dess tillkomst; först i samband med förlusten mot Preussen och sedan den tyska ockupationen under andra världskriget. Allt som på något sätt tycks bryta med den nationella identiteten avvisas på ett bryskt sätt. Detta ger oss en möjlig förklaring till det danska agerandet, men är absolut inget försvar.

Kravet på danskhet i Danmark innebär assimilering i danska kulturella och religiösa traditioner och sedvänjor. Utvecklingen i Danmark visar en tydlig glidning över från demokrati till en etnokrati som kopplar krav på danskhet med politiska och sociala rättigheter. Detta är ett klart avsteg från de grundläggande idealen i en demokrati som säkerställer befolkningen i landet fundamentala rättigheter oberoende av deras religion, etnicitet, kultur eller härkomst.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny, 1994. *Öst och väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika*, Stockholm: Natur och kultur
- Andersson, Lars M., 2000. *En jude är en jude är en jude ... Representationer av »juden« i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund: Nordic Academic Press
- Blaut, J. M., »The Theory of Cultural Racism«, *Antipode, A Radical Journal of Geography*, 1992:24, s. 289-299
- Catomeris, Christian, 2004. *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*, Stockholm; Ordfront
- Jensen, Carsten, 2006. »Danmarks hjärta har kallnat«, *Dagens Nyheter* 12/2 2006.
- Laurin, Carl, G., 3 tillökade upplagan, 1918. *Skämtbilden och dess historia i konsten*, Stockholm: Norstedt & Söner
- Larsmo, Ola, »Sverige, Sverige, främlingsland. Historien om den kolonialstat som nästan blev«, *Arena* 1996:5
- Löw, Helene & Nilsson, Lotta, 2001. *Hets mot folkgrupp*, Stockholm: Brottsförebyggande rådet (BRÅ)
- Matthis, Moa (red.), 2005. *Orientalism på svenska*, Stockholm; Ordfront
- Otterbeck, Jonas & Bevelander, Pieter 2006. *Islamofobi – en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*, Forum för levande historia, Stockholm
- Said, Edward, 1993. *Orientalism*, Stockholm: Ordfront

Sanders, Hanne, 2006. *Nyfiken på Danmark – klokare på Sverige*, Stockholm; Makadam

Sen, Amartya, 1997. »Indian Traditions and Western Imagination«, *Dædalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, s. 1-26.

The Runnymede Trust, 1997. *Islamophobia – A Challenge For Us All*. London: The Runnymede Trust

Tydén, Mattias & Broberg, Gunnar, 1991. *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm; Gidlund

Stern, 14/1 1999

Intolerans i cyberrymden och konsten att möta den

David Lagerlöf

Inledning

Internet tenderar att ses som skilt från händelser och skeenden i det verkliga livet. I själva verket återspeglas det verkliga livet på internet och tvärtom. Det innebär att åsikter och propaganda i cyberrymden skapar och formar attityder som bland annat tar sig uttryck i form av diskriminering.

I Integrationsverkets rapport från 2006, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige*, beskrivs i artikeln »Bland judiska konspiratörer och muslimska koloniserare – antisemitism och islamofobi på internet« hur antisemitism och islamofobi tar sig uttryck på internet. Artikeln visar bland annat hur klassiska antisemitiska föreställningar framförs, främst på svenska rasistiska och nazistiska hemsidor.

Där utmålas judar som konspiratörer som successivt skaffat sig allt mer makt över världens länder. Islam får snarare rollen som fysiska ockupanter som tränger undan svenskarna och verkar för att islamisera Sverige (Integrationsverket, 2006). Förutom antisemitiska och islamfobiska uttryck publiceras även homofobiskt innehåll på nätet som sannolikt bryter mot hetslagstiftningen eller ligger i gränslandet.

Internet utgör i dag den främsta spridningskanalen för de grupper eller organisationer som vill sprida intoleranta och diskriminerande budskap. Det gäller främst olika främlingsfientliga, rasistiska och nazistiska grupper som är bland de mest konsekventa spridarna av intoleranta och rasistiska åsikter.

I dag finns dessutom en stor mängd olika tjänster för anhängare till sådana idéer. Det gäller till exempel nerladdningsbara flygblad för utskrift och kopiering, diskussionsforum, postorderfirmor på webben, fildelningsnätverk och till och med dejting-tjänster.

I den nämnda rapporten nämndes kort Inach-nätverket som står för International Network Against Cyberhate. Inach utgörs i dag av 14 organisationer i lika många länder, främst i Europa men även i USA och Kanada, som driver så kallade hotlines (Inach 2006:6).

Syftet med Inachs verksamhet är att motverka spridning av vad de kallar cyberhat. Inach har dock valt en annan väg än enbart den strikt juridiska även om de självklart gör polisanmälningar. Problemet med polisanmälningar är att de tar tid, ibland flera år, och är svårutredda eftersom nödvändig information ibland måste inhämtas från ett webbhotell i ett annat land. Det publicerade innehållet ligger kanske på en server i till exempel USA, ett land med en lagstiftning som ger stor frihet att publicera innehåll som i Europa kan klassas som lagbrott.

Samtidigt finns andra möjligheter där skillnaden mellan Sverige, USA och andra länder inte är så stor. Det gäller företagspolicier mot innehåll som upplevs stötande, rasistiskt eller på annat sätt kränkande. Även företag i länder med en mycket vidsträckt yttrandefrihetslagstiftning vill ofta inte förknippas med sådana uttryck.

Under 2005 behandlade organisationerna i Inach-nätverket, enligt egna uppgifter, fler än 4 200 fall av så kallat cyberhat. Av dessa togs 638 enskilda uttryck eller hela hemsidor med olagligt innehåll bort från webben (Inach 2006:11).

Det Inach-nätverket gör är att de, om nödvändigt, går runt problemet med utdragna polisutredningar och i stället bearbetar det företag som upplåtit serverutrymme. Ett möjligt demokratiskt dilemma är att en hotline – som ingår i Inach – själv väljer att bedöma vilket innehåll som sannolikt bryter mot lagen utan en föregående rättsprocess, något som diskuteras senare i denna rapport.

Syfte och metod

Syftet med artikeln är att beskriva den modell Inach-nätverket använder för att stoppa och störa rasistiskt innehåll på Internet. Artikeln ger exempel på fyra olika hotlines, hur de arbetar och hur problemet ser ut i respektive land.

Inach är ett försök att bemöta ett gränslöst internet med ett nätverk av hotlines i Europa, USA och Kanada. Syftet är att stoppa och störa uttryck på internet som förespråkar rasism, intolerans och diskriminering, inte minst eftersom dessa uttryck får konsekvenser i det verkliga livet. Artikeln behandlar dels Inach som nätverk, dels fyra enskilda organisationer inom nätverket.

Dessa fyra skiljer sig till viss del från varandra i form av resurser, metoder och bakomliggande organisation. Två av dem, tyska Jugendschutz och nederländska Meldpunt Discriminatie Internet, har bedrivit sitt arbete under längre tid och har en relativt god finansiering. Det är därför intressant att ta del av deras erfarenheter. People Against Racism från Slovakien och danska Dokumentations- och rådgivningscenteret om rasediskrimination (DRC) skiljer sig åt, både när det gäller den finansiella och den politiska situationen i fallet med Danmark. Detta har fått konsekvenser för deras arbete och hur de väljer att organisera sig.

Tillsammans ger dessa fyra organisationer en viss inblick i hur Inach-nätverket bedriver den praktiska verksamheten, svårigheter och framtida mål. Metoden har främst bestått av intervjuer. I övrigt används den senaste årsrapporten och information från hemsidor.

Det finns två begrepp som förekommer i artikeln och som bör förklaras. Det första är *webbhotell*, ofta ett företag som upplåter s.k. serverutrymme där kunder kan lägga upp sin hemsida eller annat webbrelaterat innehåll samt andra internetjänster. Ett annat vanligt namn för detta är webbhosting.

En *hotline* används i detta sammanhang som namn för en verksamhet dit allmänheten kan anmäla innehåll på internet. En hotline bestämmer ofta själv vilka slags anmälningar den tar emot. Förutom anmälningar om rasism och diskriminerande innehåll finns ett stort antal hotlines som tar emot tips om barnpornografi, vilka inte är föremål för denna rapport.

Deras verksamhet, samt resultat, svårigheter och hur de ser på situationen på nätet, beskrivs. Därefter tas två jämförande exempel upp: åtalet mot Radio Islams hemsida och Inach-nätverkets kampanj mot hemsidan Volkermord. Syftet är att illustrera skillnad i metod när det gäller att bemöta cyberhat på nätet. Dessutom ställs frågan om en av Inach-nätverkets metoder innebär ett demokratiskt dilemma.

Slutligen diskuteras kort möjligheten att etablera en svensk hotline och hur detta skulle kunna se ut, samt något om lagar som är tillämpliga.

Inach-nätverket

Tanken på att starta ett internationellt nätverk för att motverka cyberhat uppstod 1997, bara några år efter att internet börjat nå hemmen. Bakom idén stod två organisationer, nederländska Magenta Foundation och tyska Jugendschutz. Det tog dock cirka fem år innan de båda organisationerna fann varandra och gjorde verklighet av sina planer.

Inach såg ljuset först 2002 och bestod till en början av fyra organisationer i olika länder. Sedan dess har nätverket vuxit och består numera av 14 så kallade noder där varje nod utgörs av en organisation som representerar Inach i respektive land.

Inach bedriver flera verksamheter. De bistår till exempel organisationer som vill starta motsvarande verksamhet i sitt land. Det sker bland annat genom utbildning i hur en hotline sköts och hur det på teknisk väg går att ta reda på vem som upplåter serverutrymme, vanligtvis ett webbhotell, åt ett visst innehåll på nätet. Under 2005 och 2006 hölls sådana workshops i Warszawa och Bratislava för Central- och Östeuropeiska NGO:s.

Inach bedriver även ett visst påverkansarbete där internet-industrin, lärare, enskilda internetanvändare och lagstiftaren uppmanas ta ökat ansvar för frågan. Till exempel har enskilda organisationer inom Inach-nätverket, som tyska Jugendschutz, utvecklat undervisningsmaterial för utbildning av elever och lärare, medan andra organisationer har organiserat utbildning för polis om rasism på internet med avseende på nationell och internationell lag.

Inach förordar även internationella överenskommelser gällande cyberhat och harmonisering av nationell lagstiftning. I det syftet har Inach bland annat medverkat vid OSCE-konferenser i Berlin, Frankrike och Córdoba (Inach 2006:6-8).

Enligt intervjuer med organisationerna är de vanligaste metoderna följande:

- Kontakt¹ tas med dem som driver till exempel en hemsida för att påtala att innehållet bryter mot lagen. Därefter väntar man och ser om de vidtar eventuella åtgärder. Tas innehållet bort är fallet avslutat. Väljer de ansvariga för hemsidan att ignorera påpekandet kan en hotline gå vidare med fallet genom att välja att polisanmäla dem som står bakom till exempel en hemsida med ett visst innehåll. Det kräver dock att en ansvarig person går att identifiera, vilket inte alltid är fallet.
- Ytterligare en metod är att kontakta webbhotellet där hemsidan är publicerad. Det sker med hänvisning till webbhotellets eventuella policy som nekar kunder att publicera till exempel rasistiskt innehåll. Ett enskilt webbhotell har ofta ett stort antal hemsidor publicerat hos sig, ibland på en mängd olika språk. Det är därför svårt för webbhotellet att exakt känna till allt innehåll.

¹ Direkta kontakter med hemsidor gäller främst då det primära syftet med hemsidan inte är att publicera rasistiskt eller annat diskriminerande innehåll. Anledningen uppges vara att sådana hemsidor sällan bryr sig om att åtgärda påtalanden från en hotline, utan snarare använder dem i propagandistiskt syfte.

Behandling av ärenden

Hur olika organisationer inom nätverket arbetar varierar. Det samma gäller vilka sorters anmälningar de tar emot. Gemensamt är dock att samtliga tar emot anmälningar om rasism. I regel sker detta genom ett formulär eller en e-postadress på webben där allmänheten uppmanas lämna information om relevant innehåll. En anmälan kan till exempel bestå av ett e-post-meddelande med information som avsändarens e-postadress, internetadress till innehållet och en beskrivning eller inklippt kopia av det som anmäls.

Under de senaste fyra åren, fram till slutet av 2005, har olika Inach-organisationer behandlat runt 15 000 ärenden. Av dessa har mer än 5 576 rapporter lett till att diskriminerande hemsidor, diskussionstrådar och video- och musikfiler tagits bort från nätet (Inach 2006:7).

Fördelen med att vara ett nätverk med representation i flera länder är att flera organisationer kan samverka för att nå resultat. Till exempel kan en hemsida på spanska ligga hos ett webbhotell i USA. I vissa fall är det en fördel om även en amerikansk organisation kontaktar webbhotellet. Men att ett visst innehåll plockas bort från ett webbhotell innebär ofta att det dyker upp hos ett annat, kanske i ett annat land.

Det är utomordentligt betydelsefullt att flera länder kan agera tillsammans. En del större hemsidor, bland annat där enskilda användare kan publicera sig eller ladda upp material, prioriterar inte att ta bort rasistiskt material. Samordnade aktioner kan då bidra till att uppmärksamma problemet genom att föra fram gemensamma klagomål från flera länder med exempel från hemsidan på de olika språken, för att på så sätt visa på problemens omfattning.

Nätverket beskrivs även som en mycket värdefull resurs när det gäller teknisk kompetens på nätet. När en hotline inte lyckas finna nödvändig information om en enskild hemsida, finns råd och tips att få från en annan hotline.

Ett framtida projekt inom Inach-nätverket är att skaffa en bättre översikt över relevanta hemsidor. Det ska ske genom en gemensam databas där samtliga hotlines med samma kriterier och registreringsrutiner bidrar till att ständigt bygga på med information. Syftet är att kunna se och förstå trender och hur denna del av nätet utvecklas.²

2 Intervju med Suzette Bankhorst, 21 november 2006.

Exempel på Inach-organisationer

Nederländerna – MDI

Nederländerna var ett av de länder som tidigt etablerade en hotline i form av Meldpunt Discriminatie Internet (MDI). Verksamheten såg ljuset första gången 1997 och hade som förlaga de redan existerande antidiskrimineringsbyråerna som tar emot anmälningar om diskriminering i det verkliga livet. MDI:s verksamhet startade därmed i ett skede då internet var relativt nytt. Åren innan dess hade främlingsfientliga, rasistiska och nazistiska grupper gjort sin entré i cyberrymden och funnit ett oöverträffat medium för att sprida propaganda.

I dag har MDI finansiering från det nederländska justitiedepartementet precis som antidiskrimineringsbyråerna. Motiveringen till varför verksamheten behövs, är internets allt viktigare roll där nätet och det verkliga livet inte går att separera, menar MDI. Särskilt för den yngre generationen internetanvändare är nätet en integrerad del av vardagen. Det som sker i det verkliga livet har sin motsvarighet på internet och tvärtom. I takt med att nätets betydelse blir allt större kommer ansvarsstagande för dess avigsidor att bli viktigare.

MDI menar att sedan attentaten mot World Trade Center den 11 september 2001, och händelserna därefter, har spänningar mellan grupper i samhället ökat. Dessa spänningar tar sig även uttryck på internet där olika grupper hetsar mot varandra. Inte minst sprids åsikter som i det verkliga livet kan ta sig uttryck i diskriminering.

Även radikala gruppers propaganda på nätet får konsekvenser för samhället, vilket det enligt MDI har varit svårt att få gehör för hos myndigheter och beslutsfattare. På senare år har dock den attityden till viss del förändrats beroende på ett uppmärksammat våldsdåd – mordet på filmaren Theo van Gogh.³

Mördaren visade sig efter mordet ha varit aktiv på en hemsida för personer med marockanskt ursprung. Hemsidan i sig är ett kommersiellt projekt och har, enligt MDI:s bedömning, inga kopplingar till radikala grupper eller individer. Men besöksantalet är stort, särskilt dess diskussionsforum, och där samlas en del radikala personer för att rekrytera anhängare och sprida budskap.

Bland de personer som deltog i de radikala diskussionerna fanns mördaren. Detta bidrog till att synen på internet förändrades hos bland annat riksdagspolitiker som börjat förstå att internet bör räknas in när det gäller att minska motsättningar mellan grupper och verka för ett harmoniskt samhälle.⁴

3 Intervju: Marco Hughes, 10 november 2006.

4 Intervju: Marco Hughes, 10 november 2006.

Ökad medvetenhet

Målet med MDI:s verksamhet är att få bort hela hemsidor eller enskilt innehåll. Ser man till MDI:s statistik, vad gäller det innehåll de ber ska avlägsnas, så tas i regel mellan 96-97 procent bort. Det gäller främst hemsidor vars syfte inte är att sprida extrema budskap och där de som driver verksamheten har intresse av att inte upplåta plats åt sådana budskap. MDI menar även att de kontakter de haft med ansvariga personer för hemsidor har fått effekt ur ett större perspektiv. Det har lett till en ökad medvetenhet och självsanering, där innehåll som kan resultera i en anmälan redan är borttaget när MDI besöker hemsidan.

När det gäller hemsidor som är skapade för att sprida rasistiska eller diskriminerande budskap väljer MDI olika strategier. Ligger hemsidan på ett webbhotell i Nederländerna så kontaktas företaget, ofta med hänvisning till en eventuell företagspolicy som tar avstånd från sådant innehåll. De grupper eller individer som publicerar sådana hemsidor känner till MDI och vet ofta med sig att webbhotell utomlands minskar risken att behöva flytta hemsidan. De undviker därför webbhotell i Nederländerna.

Försök görs även att kontakta webbhotell utomlands. Väljer webbhotellet att inte agera, kan MDI till exempel polisanmäla hemsidan. MDI beskriver detta som en inte alltför effektiv metod. Dessa anmälningar får sällan någon högre prioritet. Dessutom ställs krav på ett visst tekniskt kunnande för de poliser som ska utreda saken. Tidvis har MDI fått vara behjälpliga med att förklara grundläggande tekniska begrepp och metoder när information om en hemsida ska plockas fram.

Ytterligare problem är ibland att vissa hemsidor med extrema budskap har funnit sätt att dölja till exempel vem som registrerat en webbadress. Sådana metoder ökar chansen att kunna förbli anonym på nätet och undvika åtal för lagbrott. Det behöver dock inte betyda att MDI är chanslösa. I stället har de i vissa fall under längre tid sökt information och lagt pussel, vilket slutligen lett fram till information om vem som legat bakom en viss hemsida.

Ett exempel var en anonym hemsida som MDI inte lyckades identifiera personerna bakom, men som lämnade ut kononummer vid betalning av varor som såldes via hemsidan. Kopplat till kononumret fanns ett namn. Målet ligger just nu hos åklagaren.⁵

5 Intervju: Marco Hughes, 10 november 2006.

Statistik över anmälningar

När MDI tar emot anmälningar använder de sig av samma kategorier av diskriminering som gällande lagstiftning och tar därmed emot anmälningar om ras, religion, sexuell läggning, kön, och från och med 1 januari 2006, funktionshinder och kronisk sjukdom.

MDI tog under 2005 emot 1 289 anmälningar gällande 1 308 enskilda uttryck av cyberhat på internet. Antalet anmälningar per år påverkas till viss del av händelser i samhället. Året innan kom 1 812 anmälningar in, varav många kort efter mordet på den nederländske filmaren Theo van Gogh. Mordet gav upphov till en uppsjö av åsikter. Dels personer som krävde ett »stopp« för islam, men även personer som uttryckte sitt stöd för mordet och glädje över att jihad hade kommit till Nederländerna. Under den perioden gjordes även flera hundra anmälningar gällande högerextrema budskap som spritts i form av oönskad e-post, så kallad spam.

Den största kategorin anmälningar under 2005 gäller islamo-fobi motsvarande 371 anmälningar. På andra plats kommer en mer odefinierad kategori av »utlänningar« eller »invandrare«. Tredje plats utgörs av antisemitiska uttryck. Därutöver finns anmälningar gällande diskriminering av marockaner och afrikaner (Inach 2006:30-32).

Tyskland – Jugendschutz

Jugendschutz grundades 1997 och har en bred bas gällande internet där uppdraget går ut på att skydda barn och ungdomar från skadligt innehåll. I dag granskar Jugendschutz pornografi på nätet, olika former av hemsidor med våldsskildringar och även rasistiskt innehåll. Sammanlagt är ett tjugotal personer anställda, varav en del jurister för att tolka och förklara lagen. Verksamheten mot rasism påbörjades år 2000 och finansieras med pengar från Bundeszentrale für politische bildung och Bundesfamilienministerium. Huvudfokus har hittills varit hemsidor inom den högerextrema sfären, men de kan även välja att granska andra sidor.⁶

Tyskland har en lagstiftning mot bland annat hets mot folkgrupp, glorifiering av nazismens brott, förbud mot symboler m.m. Dessutom finns myndigheten Bundesprüfstelle für jugendgefährdende Medien (BPjM) som bedömer medieinnehålls lämplighet för barn, vilket även inkluderar internet. BPjM bedömer publicerat innehåll utifrån en rad olika kriterier. Olämpliga hemsidor sätts upp på en särskild lista. Författaren eller den som publicerar hemsidan blir därefter kontaktad och informerad om beslutet, samt möjligheten att överklaga.

6 Intervju med Michael Wörner-Schappert, 14 november 2006.

Därefter får inte hemsidan göras tillgänglig för minderåriga personer, vilket de som driver hemsidan ansvarar för, med risk för åtal. Tas innehållet bort från hemsidan är det möjligt att begära en ny granskning som eventuellt resulterar i att hemsidan tas bort från listan (Bundesprüfstelle für jugendgefährdende Medien, General Information, odaterad).

Operation skolgård

Jugendschutz beskriver utvecklingen på den rasistiska delen av internet som att den går mot en ökad professionalisering. Bland annat används numera rörliga animerade annonser. De har ofta en hög uppdateringstakt, ett publiceringssystem kopplat till hemsidan och en genomtänkt design. Syftet med många av dessa hemsidor är att rekrytera nya medlemmar.

Det faktum att hemsidor stängs ner är, enligt Jugendschutz, en förklaring till varför flera av de tyska sidorna sökt sig till högerextrema webbhotell eller till vanliga webbhotell i länder där de löper liten risk, till exempel i Ryssland, USA eller Argentina. Syftet är att kunna garantera hemsidornas fortlevnad och minska risken att de försvinner från nätet.

Den rasistiska verksamheten på internet visar på en variation av tjänster. Det finns till exempel postorderföretag och en auktionsfirma. Bland det mer iögonfallande är även ett så kallat dating community där personer med likartade åsikter kan hitta en partner.

Internet har även använts i uttalade kampanjer riktade till ungdomar, så som Operation skolgård. Kampanjen riktade specifikt in sig på skolungdomar genom att sprida musik, så kallade »Schulhof Cds«. Dessa CD-skivor var tänkta att spridas via nazistiska nätverk och postorderfirmor. Kampanjen hann aldrig komma igång förrän order gick ut om konfiskering av CD-skivorna. I stället spreds flygblad och postrar som gjorde reklam för en hemsida med de delar av CD-skivorna som inte bedömts vara olagliga.

På samma sätt har det högerextrema Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) använt nätet för att profilera sig mot ungdomar, vilket blev extra tydligt i samband med valet 2005. Antalet NPD-relaterade hemsidor ökade och tillhållhöll bland annat tjänster för nerladdning av musik och olika former av möjligheter till kommunikation med andra, till exempel diskussionsforum.⁷

⁷ Intervju med Michael Wörner-Schappert, 14 november 2006 samt Inach 2006:26.

Egna undersökningar

Jugendschutz tar emot anmälningar om olagligt innehåll men bedriver till stora delar även egna undersökningar. Det senaste året har sammanlagt 1 030 olika hemsidor granskats. Syftet med undersökningarna är flera, bland annat att finna olagligt innehåll och polisanmäla de hemsidor som ligger på webbhotell i Tyskland. Ett annat syfte är att finna hemsidor på webbhotell i andra länder med en identifierbar person med ansvar för publiceringen för eventuellt åtal, eller för att kontakta webbhotellet med hänvisning till eventuell företagspolicy.⁸

Jugendschutz har sedan 2001, enligt egna beräkningar, stängt ner 750 högerextrema sidor. Dessutom har de bedrivit över 150 workshopar och publicerat informationsmaterial inom ämnet. Av de hemsidor Jugendschutz granskade under 2005 låg 75 procent på tyska webbhotell (Inach 2006:23).

Det finns även rasistiska hemsidor som håller sig inom lagens ramar. Jugendschutz samlar då i stället information om hemsidan, till exempel vilket land webbhotellet ligger i, hemsidans storlek, eventuella tjänster som postorderverksamhet, texternas teman m.m. Det möjliggör för Jugendschutz att skapa detaljerad statistik, se trender och förändringar.⁹

Ludia Proti Rasizmu – Slovakien

Ludia Proti Rasizmu (People Against Racism) startade år 2000 en tre månader lång kampanj mot rasism. På grund av den stora responsen fortsatte arbetet och under 2003 registrerades People Against Racism som en organisation. Internet var till en början inte ett särskilt fokusområde. Huvudfokus låg snarare på vad People Against Racism beskriver som s.k. »mjuk« rasism och »hård« rasism.

Den mjuka rasismen tar sig bland annat uttryck i fördomar, rasistiska tendenser och diskriminering. Organisationens arbete mot den mjuka rasismen består till exempel av föreläsningar och kampanjer. Den hårda rasismen tar sig snarare uttryck i rasistattacker, nazistiska organisationer m.m. I båda fallen har internet blivit ett allt viktigare fokusområde.

People Against Racism kom i kontakt med Inach-nätverket 2004 och startade sin hotline-verksamhet först under 2006. Organisationen har dock även tidigare granskat internet och försökt att få till stånd åtal mot hemsidor. Skillnaden nu är att granskningen sker mer systematiskt. Deras koncept ser även lite annorlunda ut jämfört med många andra hotlines. People Against Racism använder sig i större utsträckning av volontärer

8 Michael Wörner-Schappert, 14 november 2006.

9 Michael Wörner-Schappert, 14 november 2006.

som utbildas i hur ett arbete mot rasism på internet bedrivs. Det gör att hotline-verksamheten inte blir sårbar under perioder då finansiering saknas.

Idén bakom volontärverksamheten beskriver People Against Racism som att »Alla har i regel tid att lägga en eller två timmar i veckan på att granska nätet«. Är man bara tillräckligt många kan man åstadkomma mycket. Volontärerna tränas i att granska hemsidor, vad lagen säger samt vem man kontaktar på en hemsida. I de fall då olagligt innehåll finns på hemsidor som saknar intresse att ta bort innehållet, förser volontärerna snarare People Against Racism med information. People Against Racism kan då välja att polisanmäla, vilket dock visat sig vara inte helt oproblematiskt, enligt organisationen.¹⁰

Låg prioritet

Visserligen är lagen i Slovakien tydlig, men polisen saknar resurser och ger ingen prioritet åt denna form av brottslighet. I vissa fall har polisutredningar påbörjats men lagts ner, när det visat sig att hemsidan legat i till exempel USA. Det är dessutom i USA som flera av hemsidorna med det grövsta innehållet finns.

Problem finns dock även på hemmaplan i form av olika tolkningar av lagen. Av innehållet på hemsidorna menar People Against Racism att ca 25-30 procent är sådant som bryter mot lagen. Under 2005 polisanmälde organisationen tre hemsidor för bland annat antisemitism och förnekande av Förintelsen. Åtalet lades ner eftersom brott ej kunde styrkas med hänvisning till yttrandefriheten. Detta trots att exempelvis förnekande av Förintelsen är straffbart.

People Against Racism beskriver det grundläggande problemet som bristande kunskap om rasism hos polis och att polis, åklagare och domare behöver utbildning. De har visserligen haft utbildning för polisen om rasism men inte med särskilt fokus på nätet, vilket kommer att behövas i framtiden, även för åklagare och domare.

I framtiden menar People Against Racism att det även behövs sammanställas mer statistik om illegalt innehåll på nätet för att på så sätt öka intresset och sätta tryck på myndigheter, samt verka för ökad mediauppmärksamhet.¹¹

Falsa identiteter

En mer offensiv strategi går ut på att använda sig av falska identiteter på internet. På så sätt får de bland annat information om vilka som driver relevanta hemsidor, kommande rasistiska

10 Intervju: Daniel Milo, 14 november 2006.

11 Inach 2006:39 samt intervju: Daniel Milo, 14 november 2006.

aktiviteter och information som kan vara till fördel vid en eventuell polisanmälan. Information sammanställs och skickas kontinuerligt till polisen.¹²

Ett framtida mål är att fler hemsidor blir självreglerande på så sätt att de själva övervakar och tar bort olagligt innehåll. Dessutom att fler internetanvändare väljer att anmäla. I dag menar People Against Racism att många hemsidor väljer att agera på inrådan av dem, men gör inget på eget bevåg.¹³

Danmark – DRC

Dokumentations- och rådgivningscenteret om racediskriminering (DRC) beskriver sig som en fristående organisation som arbetar mot diskriminering enligt internationella lagar och regler. DRC har funnits i tio år som en slags antidiskrimineringsbyrå dit personer utsatta för diskriminering i verkliga livet i första hand kan vända sig. Verksamheten består i att kartlägga etnisk diskriminering, ge råd, vägledning och juridisk hjälp. Dessutom sprider de information genom konferenser, seminarier, kurser och debatter.¹⁴

Problemet med rasism på internet är något DRC fick upp ögonen för under FN-konferensen i Durban 2001, liksom hur texter på nätet kan bidra till diskriminering i det verkliga livet. Deras arbete gentemot nätet har än så länge varit begränsat. Arbetet gentemot internet beskrivs samtidigt av DRC som en mycket viktig del, och en kompletterande sådan.

Exempel på hur DRC som hotline kompletterar antidiskrimineringsverksamheten är en uppmärksam dansk radiostation, Radio Holger, som gjort sig känd för rasistiska uttalanden. De ansvariga för radiokanalen har tidigare dömts till dagsböter för brott mot den danska rasismparagrafen. I samband med kriget i Libanon under 2006 gick Radio Holger över gränsen för vad som är lagligt, och blev återigen polisanmälda.

Denna gång blev de dock även av med sitt sändningstillstånd. Radio Holger har efter det deklarerat att de i stället ska börja sända radio via internet. DRC som tagit emot anmälningar om Radio Holgers sändningar kommer nu via sin hotline bevaka och agera gentemot deras radiosändningar.

Kombinationen av en antidiskrimineringsbyrå för diskriminering i det verkliga livet, och en hotline med fokus på internet, beskrivs av DRC som två kompletterande sätt att arbeta. En hotline är dessutom förhållandevis enkel och kostnads-effektiv att driva. Medan en antidiskrimineringsbyrå kräver att

12 Inach 2006:38 samt Intervju: Daniel Milo, 14 november 2006.

13 Intervju: Daniel Milo, 14 november 2006.

14 Inach 2006:16-17 samt intervju: Niels-Erik Hansen, 22 november 2006.

personalen träffar offer för diskriminering, dokumenterar deras historia, diskuterar fram vad som bör göras osv., så kan en hotline ta emot och åtgärda ett större antal anmälningar av olagligt innehåll på nätet under kortare tid.

Det är samtidigt deras möjlighet att behandla många anmälningar som gjort att de inte marknadsfört sin hotline. Eftersom antalet anmälningar beräknas bli stort, och danska myndigheter hittills inte velat bidra till finansiering, väntar DRC med att uppmärksamma sin hotline.¹⁵

Blockering av hemsidor

DRC har därför i mångt och mycket gått en annan väg än flera andra hotlines. De tar visserligen emot rapporter om diskriminering på internet, men bedriver i första hand påverkansarbete för att få regeringen och aktörer på internetmarknaden att agera. DRC kritiserar regeringen för att inte ha tagit frågan om rasism på tillräckligt stort allvar sedan FN-konferensen i Durban 2001 som fokuserade på rasism. Det gäller även åtaganden att motverka rasism på internet, vilka inte uppfyllts.

DRC har förespråkat en blockering av åtkomst till rasistiska hemsidor enligt samma modell som danska Rädda Barnen har initierat mot barnpornografi. Blockeringen betalas med allmänna medel.

Kritiken gällande bristande regeringsinitiativ har i stället lett till att DRC etablerat samarbete med danska internetleverantörer i syfte att ta fram verktyg för att motverka illegalt innehåll på nätet. Samarbetet har bland annat lett till en etisk kod som anger internetleverantörernas ansvar för översyn av sådant innehåll. Dessutom anger koden att illegalt innehåll måste rapporteras till polisen (Inach 2006:21).

Polisanmälan mot politiker

Under 2005 mottog DRC endast fem anmälningar gällande diskriminering på nätet. En av anmälningarna gällde ingen mindre än Louise Frevert, riksdagsledamot för Dansk Folkeparti. På hennes hemsida gick det under 2005 att läsa artiklar som, enligt hemsidan, ingen »vågade publicera«.

DRC citerar i Inach-nätverkets årsrapport för 2005 hur hemsidan påstår att muslimer anser sig ha rätt att våldta danska flickor och misshandla danska medborgare. Vidare beskrev hemsidan muslimer som en cancer som sprider sig.

DRC valde därför att göra en polisanmälan. Åtalet lades dock ner i samtliga instanser i Danmark eftersom brott ej ansågs kunna styrkas och fallet har nu tagits vidare till FN:s rasdiskrimineringskommitté, CERD (Inach 2006:17-20).

15 Intervju: Niels-Erik Hansen, 22 november 2006.

En svensk hotline?

Som slutord kan det vara värt att resonera kort kring en eventuell svensk hotline. En sådan har saknats under många år och Inach-nätverket har i informella sammanhang efterfrågat ett svenskt initiativ. I skrivande stund pågår diskussioner mellan olika organisationer om att etablera en hotline i Sverige. Förutsättningarna för en sådan bör kunna betraktas som goda. Det finns en mängd svenska organisationer, eller konstellationer av flera aktörer, som skulle kunna driva en svensk hotline. Det gäller inte minst de olika antirasistiska organisationer som finns, människorättsorganisationer eller liknande.

Ett exempel är de antidiskrimineringsbyråer som tar hand om anmälningar om diskriminering gällande etnicitet, kön, handikapp eller sexuell läggning. Till exempel beskriver Antidiskrimineringsbyrån i Kalmar hur de erbjuder personlig och muntlig rådgivning, medling mellan den som upplever sig diskriminerad och den som anses diskriminera samt upprättande av anmälningar (Antidiskrimineringsbyrån i Kalmar, Lätt att döma – svårt att förstå, odaterad). Det finns i dag ett tjugotal diskrimineringsbyråer i landet (Integrationsverket, Antidiskrimineringsbyråer, odaterad).

Detta skiljer självklart en hotline från en antidiskrimineringsbyrå eftersom en hotline mycket sällan träffar dem som anmäler. Det handlar inte heller om att medla eller sätta offer för diskriminering i kontakt med jurister. Det som däremot är gemensamt är ett grundläggande juridiskt kunnande. Dessutom fokuserar båda verksamheterna direkt eller indirekt på diskriminering. Som bland annat nederländska MDI påvisat, går det inte att skilja på internet och det verkliga livet. Snarare är det så att de åsikter och attityder som återfinns på nätet även formar attityder som tar sig uttryck i diskriminering i verkliga livet.

Det finns därmed en klar koppling till antidiskrimineringsbyråernas arbete även om de fokuserar på fall där diskriminering redan ägt rum. De två verksamheterna har alltså olika fokus men kan komma att komplettera varandra.

Oavsett vilken konstellation av organisationer som står bakom verksamheten kan en hotline i sin minsta form bestå av en eller ett fåtal personer, en hemsida och en dator. Marknadsföring om möjligheten att anmäla bör spridas på ett eller annat sätt, till exempel via bakomliggande organisationers hemsidor. Kopplat till verksamheten bör det finnas juridiskt kunniga personer som kan bistå med råd och utbildning kring vad lagen säger. Inte minst för att på ett bra sätt kunna motivera beslut om att agera mot olika hemsidor eller annat webbrelaterat innehåll.

Det som en eventuell svensk hotline bör fundera över är hur den kan bedriva opinionsbildning och öka intresset för att komma åt cyberhat. I det arbetet är statistik och dokumentation viktigt. Programvara i det syftet bör därför undersökas, samt rutiner för att löpande under året dokumentera arbetet, vad det lett till och annan information som kan användas i kunskapshöjande och opinionsbildande verksamhet. Inte minst för att ge brott på nätet högre prioritet vid polisanmälningar och förundersökningar, något som flera hotlines ser som ett problem i sina respektive länder.

Ytterligare en verksamhet för en hotline kan vara att arbeta fram företagspolicyer för svenska webbhotell som uttryckligen säger nej till att upplåta serverutrymme åt innehåll på nätet som förespråkar rasism eller diskriminerande attityder. Att ge webbhotell möjlighet att markera ett ställningstagande genom en policy, ger dels goodwill åt företaget, dels begränsas sådana hemsidor på åtminstone svenska webbhotell.

Vad säger lagen?

I Sverige finns flera lagar som kan tillämpas gällande innehåll på internet. Det gäller främst hets mot folkgrupp och Lagen om ansvar för elektroniska anslagstavlor. Hets mot folkgrupp regleras i Tryckfrihetsförordningen (TF), Yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) och Brottsbalken.

Av YGL framgår att ljudradio, television och vissa liknande överföringar samt filmer, videogram, ljudupptagningar och andra tekniska upptagningar omfattas av grundlagsskyddet. Dessutom omfattas viss informationsspridning via internet, däribland vissa internettidningar. För att omfattas av grundlagsskyddet krävs ett utgivningsbevis, något som är relativt lätt att erhålla för en internetsida som riktar sig till en vid krets. Gärningar som anges som brott i Tryckfrihetsförordningen (TF) ska även räknas som yttrandefrihetsbrott om de begås i medier som omfattas av YGL (Hatets Språk s. 25-32). Bland annat förklarar TF följande:

Med beaktande av det i 1 kap. angivna syftet med en allmän tryckfrihet skall såsom tryckfrihetsbrott anses följande gärningar, om de begås genom tryckt skrift och är straffbara enligt lag: (...) hets mot folkgrupp, varigenom någon hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning... (Hatets Språk s. 32)

Internetsidor utan ett utgivningsbevis kan åtalas enligt lagen om hets mot folkgrupp. Den gäller inte enbart hets med anspelning på ras eller hudfärg, utan till exempel sexuell läggning:

Den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller om brottet är ringa, till böter. (Sveriges Riksdag, Brottsbalk, odaterad).

En tredje relevant lag är Lag om ansvar för elektroniska anslagstavlor. Lagen har bland annat använts för att åtala en person som hade en diskussionssida på nätet med nedsättande inlägg om homosexuella (Homo, Hets mot folkgrupp brottsbalken brott mot lagen om elektroniska anslagstavlor medhjälp till hets mot folkgrupp - ansvar för egna och annans inlägg på gästbok på hemsida, odaterad).

Det lagen säger är att om personen som driver den elektroniska anslagstavlan underlåter att ta bort inlägg som till exempel utgör hets mot folkgrupp, kan han eller hon dömas för brott mot lagen om ansvar för elektroniska anslagstavlor (Sveriges Riksdag, Lag (1998:112) om ansvar för elektroniska anslagstavlor).

Diskussion

Gemensamt för de intervjuade organisationerna inom Inach-nätverket är att de startat en verksamhet riktad mot internet i brist på statliga, eller andra initiativ, för att stävja en utveckling som ses med oro. De olika organisationerna inom Inach fungerar inte enbart som en hotline dit allmänheten kan anmäla rasistiskt innehåll. Olika Inach-organisationer bedriver även utbildning, opinionsbildning och lobbyverksamhet.

Initiativen som tagits ser olika ut. Tyska Jugendschutz och nederländska MDI är etablerade aktörer med flera års verksamhet bakom sig och är grundarna av Inach. Det är via Inach som både slovakiska People Against Racism och danska DRC har kunnat påbörja ett motsvarande arbete.

Gemensamt är att samtliga fyra intervjuade hotline-verksamheter efterlyser en annan syn på internet från politiker och myndigheter. MDI beskriver till exempel i intervjun hur internet blivit en alltmer integrerad del av livet, särskilt bland yngre generationer. Uppdelningen mellan nätet och det verkliga livet har luckrats upp. I cyberrymden återspeglas det verkliga livet, samtidigt som åsikter och propaganda i cyberrymden formar attityder som kan ta sig uttryck i till exempel diskriminering i samhället.

Sammanfattningsvis bedriver Inach inte bara ett arbete för att motverka spridning av cyberhat, utan också för att få politiker och myndigheter att även fokusera på internet som en

av källorna till diskriminerande åsikter och attityder. Därav att MDI vid grundandet hade de befintliga diskrimineringsbyråerna som förlaga, och att de i dag finansieras av samma departement som dem. På samma sätt poängterar DRC just kopplingen mellan antidiskrimineringsbyråer och Inachs verksamhet på internet. De är i stort delar av samma mynt och kompletterar varandra.

Flexibla metoder

Den stora fördelen med organisationerna är friheten att välja olika metoder anpassade till respektive situation. Är det möjligt att ställa någon till svars för det som publicerats så kan en hotline polisanmäla. Eller räcker det med att påtala det illegala innehållet för dem som driver en hemsida, eller kanske ett diskussionsforum, så är den metoden eventuellt att föredra.

Det kan även vara mer effektivt att kontakta webbhotellet direkt, med hänvisning till deras företagspolicy som reglerar användning av deras tjänster. Den metoden har visat sig vara effektiv i flera fall, särskilt där lagens långa arm inte räckt till. Svårigheter förknippade med att lagföra personer för innehåll publicerat på internet blev uppenbara då en förundersökning inleddes mot den före detta svenska närradiokanalen Radio Islam som i dag endast finns på nätet under samma namn. Hemsidan hade, med början 2002, varit föremål för flera års utredning i Sverige för brott mot personuppgiftslagen (PUL) och hets mot folkgrupp, när åtalet lades ner 2004.

Förundersökningen inleddes efter en husrannsakan i en lägenhet som disponerades av Ahmed Rami, tidigare dömd för hets mot folkgrupp. Där beslagtogs bland annat fyra datorer vars innehåll ledde till att åtal väcktes mot Ahmed Rami. Han misstänktes för att tillsammans med andra personer ha spridit meddelanden som uttrycker missaktning mot judar. Dessutom misstänktes han ensam, eller tillsammans med andra, för att ha hanterat personuppgifter i strid med personuppgiftslagen (Göteborgs-Posten, Ahmed Rami frias, 2004).

Misstanken om brott mot personuppgiftslagen gäller det för flera år sedan uppmärksammade uppslagsverket som enligt hemsidestexten ska uppfattas som en förteckning över offentliga personer och debattörer som deltagit i Mellanösterndebatten. Många av de som listas är av judisk härkomst. Ett exempel är den forskare som beskrivs som en »Agent för den judiska organisationen ADL [Anti Defamation League] «och som skriver debattartiklar som publiceras i »judiskt styrda tidningar som Dagens Nyheter och Expressen«. Dessutom beskrivs chefredaktören för tidningen Judisk Krönika som en »sionistisk agent«. Tidningen uppges vara obligatorisk läsning för alla som

vill sätta sig in i vad »sionismen verkligen är och den judiska makten i Sverige och världen«.

Annat publicerat innehåll påstår att judar genom media påverkar opinionen till förmån för Israel, judiskt ekonomiskt inflytande över medier, om judiska chefer och medieägande m.m.

Hemsidan publicerar dessutom ett omfattande revisionistiskt innehåll med texter från kända historierevisionister och påstådda bevis för att den officiella bilden av Förintelsen inte är sann (Integrationsverket, 2006, s. 34-36).

Även om det var innehållet i datorerna som ledde till att Ahmed Rami delgavs misstanke om brott, har han konsekvent förnekat att han haft något med hemsidan att göra. Polisen har inte heller kunnat påvisa motsatsen under den långa period som förundersökningen pågått. Det är dessutom andra gången en förundersökning läggs ner mot Radio Islams hemsida, den förra skedde 1998 (Göteborgs-Posten, Ahmed Rami frias, 2004).

Det är oklart om Inach-nätverket skulle lyckas få hemsidan bortplockad från nätet. De har dock genom samordnade aktioner, där Inach-organisationer från flera länder varit inblandade, lyckats få omfattande hemsidor borttagna, vilket skett på kort tid utan polisiära myndigheter inblandade. Metoden har i vissa fall varit att gå runt långdragna juridiska processer och, som tidigare nämnts, använda sig av webbhotellens företagspolicy.

Exemplet Volkerbord

Ett exempel på detta är den nazistiska hemsidan Volkerbord som tillhandahåller en mängd olika tjänster för likasinnade som hemsidesutrymme, e-postadress, bildmaterial, fildelning m.m. Volkerbord har en internationell inriktning och blev uppmärksammas inom Inach-nätverket under 2005 vilket ledde till ett gemensamt arbete mellan hotlines från flera länder (Integrationsverket, 2006, s. 47 samt www.volkerbord.com).

Efter att ha analyserat och undersökt Volkerbord skickades e-post från hotlines i Ryssland, Tyskland och USA till webbhotellet. Det resulterade i att hemsidan försvann från nätet och var tvungen att flytta mellan olika webbhotell. Även andra hemsidor som Volkerbord upplät utrymme åt försvann helt eller delvis, vilket gällde hemsidor på ryska, svenska, tyska och amerikanska.¹⁶

Vissertligen är en del av dem tillbaka på nätet i dag och man kan förstås diskutera om detta är en effektiv metod, eftersom det ofta enbart krävs ett byte av webbhotell. Därmed måste

¹⁶ Michael Wörner-Schappert, 14 november 2006.

processen börja om på nytt. Det som kan konstateras är att Inach-nätverket, genom olika metoder, fått runt 200 hemsidor nerstängda just genom samarbeten mellan hotlines i flera länder. Detta förutom de hemsidor som varje enskild hotline har fått nerstängda på egen hand (Integrationsverket, 2006, s. 48).

Det som dock går att konstatera är att ett sådant tillvägagångssätt är mer tidseffektivt än en polisutredning, och fler liknande fall kan tas om hand på kortare tid.

Demokratiskt dilemma?

Det finns dock fler aspekter än vilken metod som är mest effektiv. Möjligheten att motverka rasism på nätet, utan att gå via långdragna juridiska processer, kan eventuellt utgöra ett demokratiskt dilemma: hemsidor vars innehåll bryter mot lagen bör enligt rättsystemet prövas i domstol.

I stället gör olika hotlines en bedömning av om det publicerade innehållet håller sig inom lagens rāmärken och verkar sedan för att få innehållet borttaget i stället för att den ansvarige lokaliserar och ställs inför rätta. Kan en hotline, som i de flesta fall drivs av en frivilligorganisation, göra juridiska bedömningar som eventuellt leder till att hemsidor stängs ner?

Faktum är att flera hotlines har personal med juridisk kompetens. Till exempel har nederländska MDI medarbetare med sådan kompetens vilket enligt dem är mycket viktigt. De har dessutom tillgång till juridisk experthjälpt utanför organisationen.

Dessutom väljer MDI tidvis att särskilt polisanmäla vissa hemsidor om det är oklart huruvida ett visst publicerat innehåll är olagligt, för att på så sätt testa var gränsen för lagen går. En fällande eller friande dom blir därför till hjälp när MDI bedömer liknande innehåll i framtiden. Att däremot polisanmäla allt innehåll på nätet som antas bryta mot lagen, skulle i praktiken vara omöjligt och kräva omfattande insatser från polis och förundersökningsledare på grund av omfattningen av problemet.

En invändning är dessutom att beslutet om att ta bort publicerat innehåll på internet i slutänden tas av det företag som upplåter serverutrymme. På så sätt görs visserligen en bedömning av vad som sannolikt bryter mot lagen, men ett eventuellt beslut om att plocka bort ett specifikt innehåll eller en hemsida, tas av det enskilda företaget.

Referenser

Tryckt:

Integrationsverket, 2006. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige - Antisemitism och islamofobi 2005*, Elanders Berlings, Malmö.

Svenska Helsingforskommittén för mänskliga rättigheter, 2003. *Hatets språk – om gränsen mellan hatpropaganda och yttrandefrihet*, Elanders Gotab AB, Stockholm.

Internet:

Lätt att döma svårt att förstå, Antidiskrimineringsbyrån i Kalmar, odaterad: <http://www.adbkalmar.se/om.php>

»General Information«, Bundesprüfstelle für jugendgefährdende Medien, odaterad: <http://www.bundespruefstelle.de/bpjm/information-in-english.html>

»Ahmed Rami frias«, Göteborgs-Posten, 28 juni 2004: <http://www.gp.se/gp/jsp/Crosslink.jsp?d=119&a=171120>

»Antidiskrimineringsbyråer«, Integrationsverket, odaterad: <http://www.integrationsverket.se/>

»Annual Report 2005«, International Network Against Cyberhate, 2006: <http://www.inach.net/content/INACH-annual-report-2005.pdf>

Hets mot folkgrupp brottsbalken brott mot lagen om elektroniska anslagstavlor medhjälpt till hets mot folkgrupp – ansvar för egna och annans inlägg på gästbok på hemsida, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, odaterad: <http://www.homo.se/o.o.i.s/3535>

»Brottsbalk«, Sveriges Riksdag, odaterad: <http://rixlex.riksdagen.se/> (Sök på Brottsbalk)

Lag (1998:112) om ansvar för elektroniska anslagstavlor, Sveriges Riksdag, odaterad: <http://rixlex.riksdagen.se/> (Sök på Lag 1998:12)

Intervjuer:

Daniel Milo, People Against Racism, 14 november 2006.

Marco Hughes, Meldpunt Discriminatie Internet, 10 november 2006.

Michael Wörner-Schappert, Jugendschutz, 14 november 2006.

Niels-Erik Hansen, Dokumentations- og rådgivningscenteret om racediskrimination (DRC), 22 november 2006.

Suzette Bankhorst, International Network Against Cyber Hate (Inach), 21 november 2006.

Attityder till islam och muslimer – Intervjuer med två generationer svenska män

Inledning

Sverige kan ses som ett av världens mest sekulariserade länder. Det distanserade förhållningssättet till religion genomsyrar hela samhället. De senaste årtiondena har sammansättningen av den svenska befolkningen förändrats, och en av de nya större religiösa grupperna i Sverige är de som kommer från muslimska länder. Samtidigt präglas den tid vi lever i i dag av oro för krig och terror. Integrationsverket har de senaste åren uppmärksammat flera aspekter av samhällsutvecklingen i sina rapporter. I Integrationsverkets årligen återkommande attitydundersökning Integrationsbarometern undersöks allmänhetens attityder till integrationen och däribland till islam och muslimer. I den senaste barometern konstaterades att en majoritet av de tillfrågade har en negativ eller nedvärderande inställning till islam och muslimers kultur, samtidigt som de själva inte ser sig som avståndstagande från muslimer (Integrationsverket 2005:2, s. 74). Även andra undersökningar har gjorts, t.ex. om muslimers upplevelse av rasism och främlingsfientlighet och medias beskrivning av muslimer och islam (Integrationsverket 2006:2; 2006:05; 2005:3). Muslimer upplever den vardagliga rasismen och främlingsfientligheten som ett stort problem. I vissa fall har muslimska kvinnor som bär slöja utsatts för mycket kränkande trakasserier på gator och torg. Även i media framställs islam och muslimer i negativa termer som förstärker den allmänna, negativa inställningen till muslimer. En viktig slutsats är att negativa attityder till muslimer utgör »rasismens nya ansikte«.

De negativa attityderna yttrar sig på olika sätt och skiljer sig åt mellan män och kvinnor, liksom mellan yngre och äldre personer. Jämfört med kvinnor är män mer negativt inställda till islam och muslimer. (Integrationsverket 2005:02:49, tabell 5e).

*Welat Songur
Cecilia Englund*

Mot bakgrund av Integrationsverkets tidigare undersökningar fick vi i uppdrag att med hjälp av kvalitativa metoder undersöka svenska mäns attityder till islam och muslimer med avseende på två åldersgrupper. Vi har samlat ett kvalitativt material som bygger på 20 intervjuer med män (dvs. personer som är födda i Sverige och ser sig själva som svenskar) som är födda under 1980- respektive 1940-talet.

Vi har valt att undersöka enbart män och titta närmare på generationsaspekten. Som framgår, anser vi att svenska män födda på 1940-talet och 1980-talet utgör två olika generationer. Vår indelning i generationer är ett sätt att strukturera och avgränsa intervjupersonerna i två olika tidsepoker som kan ha varit av betydelse för deras kunskaper och erfarenheter när det gäller islam och muslimer. De har kanske levt under liknande livsvillkor, har en gemensam bakgrund avseende viktiga historiska händelser och erfarenheter som kan ha format deras attityder till islam och muslimer. Sociala, kulturella eller politiska fenomen skapar gemensamma normer, värden som påverkar deras kollektiva minne eller medvetande. Varje generation präglas av sin tid som består av ett system av idéer, trossatser, känslor och attityder som i sin tur också i varierande grad förs över till nästa generation.

Syfte, frågeställningar och disposition

Det övergripande syftet är att förstå två generationer svenska mäns attityder till islam och muslimer. Deras attityder till islam och muslimer undersöks genom ett kvalitativt intervju-material. De generationer som jämförs är män födda under 1940- respektive 1980-talet. Vi studerar deras attityder både till islam som religion och muslimer som grupp.

Frågeställningarna är:

- 1) Vilka attityder har svenska män till islam och muslimer?
- 2) Vilka skillnader finns det mellan män som är födda på 1940-talet och 1980-talet?
- 3) Om det finns skillnader, hur kan man i så fall förstå skillnaderna?

Efter detta inledande avsnitt om syfte, metod och teoretiska begreppsförklaringar följer en redogörelse av intervjuresultaten med män födda under 1940-talet. Därefter redovisas intervjuresultaten för personer födda under 1980-talet. Vi har valt att ge stort utrymme åt intervjupersonernas egna ord och berättelser. Våra reflektioner kommer däremot i det sista avsnittet, och i en avslutande kommentar och diskussion pekar vi på framtida behov av liknande undersökningar.

Inledning, metod och avsnittet om generation samt sammanställning och analys av intervjumaterialet om 40-talisterna står Welat Songur för. Cecilia Englund står för avsnittet om forskningen om islam och muslimer samt sammanställning och analys av intervjumaterialet om 80-talisterna. Vi har också kommenterat och diskuterat varandras texter för att få ett sammanhängande upplägg. De avslutande kommentarerna står båda författarna för.

Metod och behovet av att undersöka två generationer svenska mäns attityder

Svensk forskning om allmänhetens attityder till islam och muslimer är ganska begränsad. Den bygger ofta på postenkätintervjuer. Resultaten visar att de ekonomiska och politiska maktstrukturerna i samhället samt respondenternas utbildningsbakgrund är en del av förklaringarna till allmänhetens skiftande attityder till islam och muslimer (Integrationsverket 2005:02, 2005:05, Otterbeck & Bevelander 2006). Enkätundersökningar som metod har sina begränsningar. Några av dessa är att det är svårt att komma åt respondenternas egna berättelser eller detaljer i deras berättelser som kan vara av betydelse för analysarbetet. Som forskare har man begränsade möjligheter att förklara en fråga som upplevs obegriplig. Därför kan resultaten i postenkätundersökningar till exempel påverkas av respondentens förmåga att besvara enkäten. En högutbildad kan t.ex. svara på en enkät på så sätt att man framstår som tolerant (Otterbeck och Bevelander 2006:54).

Oavsett styrkan och bristen i postenkätundersökningar bottenar vårt val av metod i Integrationsverkets tidigare undersökningar. Integrationsverkets postenkätundersökningar visar (Integrationsverket 2006:02; 2005:02; 2006:05; se även Otterbeck & Bevelander 2006; Ring 2004) att attityderna yttrar sig på olika sätt och skiljer sig åt mellan män och kvinnor, liksom mellan yngre och äldre personer. Jämfört med kvinnor är män mer negativt inställda till islam och muslimer. Män är i större utsträckning avståndstagande till islam och muslimer än kvinnor. Integrationsverkets Integrationsbarometer 2005 visade också stora skillnader mellan män och kvinnor, även i andra frågor som rör tolerans och respekt för människors lika rätt och värde, samt rasism och intolerans. En intressant iakttagelse från 2004 är att yngre män generellt är mer främlingsfientliga än äldre. Exempelvis kan de yngre männen, jämfört med äldre, i större utsträckning tänka sig att välja att rösta på ett främlingsfientligt parti inför valet 2006. Däremot är de äldre männen, framför allt de som är över 70 år, mer negativa när det handlar om islam och muslimer. (Integrationsverket 2005:02:49).

Mot bakgrund av tidigare undersökningsresultat menar vi att det finns ett behov av kvalitativa intervjuundersökningar. Dels för att komplettera tidigare undersökningar, dels för att återge respondenternas tankar och attityder med deras egna ord och resonemang. Vi ser i resultatet i vår undersökning att respondenterna alltid sätter sina attityder i en vidare kontext som är viktig att återge. Deras attityder kommer fram genom olika resonemang om islam och muslimer. Som exempel kan vi säga att alla intervjupersoner försvarar religionsfrihet och ser sig själva som toleranta. Men bilden av deras tolerans kompliceras när de berättar om sin syn på islam och muslimer och olika internationella och nationella händelser som har varit förknippade med islam och muslimer. De berättar också hur långt de kan tänka sig att gå i sina åsikter om religionsfrihet och tolerans i relation till islam och muslimer. Vi menar att människors attityder till islam och muslimer är en ganska komplex fråga som kan vara svår att fånga enbart med hjälp av enkätundersökningar.

Genomförande av intervjuerna

Vi har gjort 20 bandade intervjuer med svenska män, varav tio är födda på 1940-talet och tio på 1980-talet. Med svenska män avsåg vi personer som ser sig själva som svenskar och som är födda i Sverige. Innan intervjun frågade vi därför respondenterna om de var födda i Sverige och ser sig själva som svenskar. Vi ställde cirka tio halvstrukturerade intervjufrågor till intervjupersonerna. Samtliga namn i texten är fingerade.

Vi genomförde intervjuerna i Stockholm och vi hittade intervjupersonerna ute på gator och torg. Vi gick fram till folk som vi uppfattade som rätt intervjuobjekt. Vi berättade om vårt syfte och frågade om de kunde tänka sig att ställa upp på en intervju. De fick även tipsa oss om andra intervjupersoner. Vi kontaktade vissa intresseorganisationer för bl.a. unga och pensionärer. Vi har också fått tips om intervjupersoner från människor som vi känner. Vi har helt enkelt använt olika sätt för att finna intervjupersoner. Vi blev väl bemötta även av dem som inte kunde ställa upp på intervju.

Det fanns många olika skäl till varför en del av de tillfrågade inte ville bli intervjuade. Vissa uppgav tidsbrist som skäl för att inte ställa upp. Andra var inte intresserade alls. Vissa trodde att de behövde kunna något om islam och muslimer.

Intervjufrågorna var halvstrukturerade och byggde på teman som föreställningen om religionsfrihet och tolerans, intervjupersonernas reflektioner kring internationella händelser som kopplas till islam och muslimer, deras syn på och attityder till islam och muslimer i Sverige. Frågorna handlade också om de

intervjuades syn på religionsfrihet i förhållande till islam och muslimer. Med muslimer avser vi personer som har islam som religion oavsett om de är troende eller ej. Det inbegriper även muslimer som har en kulturell bakgrund från ett muslimskt land. Denna definition gäller även för hur ordet muslim/muslimer används genomgående i texten.

Vi har varit flexibla under intervjuerna och ställt nya frågor när det har behövts. Vi lät intervjupersonerna tala även när samtalet gick över till annat och det kunde vara relevant för vår förståelse av deras attityder. De hade därför ganska stort utrymme att själva formulera sina tankar kring islam och muslimer. De kom med egna frågor och förklaringar genom att vi lät intervjun utformas som ett samtal. En samtalsliknande intervjusituation ger möjlighet att ställa följdfrågor som ger kompletterande information om deras attityder. Risken att intervjun uppfattas som ett »förhör« minskar också. Som exempel kan vi nämna de frågor om vilka nationella och internationella händelser de kom ihåg som är kopplade till islam och muslimer. Som svar nämndes ofta terror och krig eller händelser som på olika sätt kan tolkas som en negativ bild av islam och muslimer. Följdfrågan kom därför att bli varför de nämnde terror och krig. På så sätt försökte vi ta reda på om samma händelse innebar något – och i så fall vad – för de olika intervjupersonerna.

Intervjuerna varade mellan cirka 30 minuter och en och en halv timme.

Tio män födda på 80-talet har intervjuats. Den äldsta är född 1980 och den yngsta 1989. De intervjuade männen är mellan 17-26 år. Majoriteten av dem är studerande, fyra på gymnasiet och fyra på universitets- och högskolenivå. Bara två personer arbetar, varav en praktiserar. Åtta av tio intervjuade 40-talister hade en högskoleutbildning, varav sju personer i humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen, medan en var läkare. Deras utbildning var från 1960- och 1970-talet. Endast två hade yrkesutbildningar som de hade vidareutbildat sig till genom sitt jobb. Den yngsta var född 1948 och den äldsta 1941.

Var och en av oss har gjort tio intervjuer med fem personer födda på 1940-talet och fem födda på 1980-talet. Tanken var att minska eventuella bias som kan relateras till att vi tillhör olika kön. Dessutom har en av oss en »synlig« invandrarbakgrund både i utseende och namn.

Generation som en förklaring

Begreppet generation används på olika sätt. Benämningen »Generation X, Non smoking generation, Internet generation« används t.ex. för att framhäva en viss livsstil, attityd eller

beteende oberoende av ålder. Man känner sig tillhöra samma generation utifrån det som anses känneteckna gruppen, oavsett individers ålder inom gruppen. Revolutionärer och passiva är två olika subgrupper, men kan tillhöra samma generation eller åldersgrupp (Edmunds & Turner 2002:9). Samma generation behöver heller inte nödvändigtvis lägga vikt vid samma händelser från sin samtid. Den varierar också beroende på etnicitet, klass eller kön. I en undersökning (Schuman & Scott 1989) kom det t.ex. fram att afro-amerikanska kvinnor uppgav medborgarrättsrörelsen i USA som en av de stora händelserna de kom ihåg, medan vita amerikanska kvinnor uppgav kvinnors rättigheter i allmänhet som en stor händelse. Men inom forskningen har ålder ändå varit en ganska vanlig grund för att dela in människor i olika generationer.

Forskare gör ofta generationsindelningen utifrån ålder, men på basis av förändrade sociala roller som sker över människans livscykel. Fyra generationsindelningar görs och följer helt enkelt de sociala förändringarna i människans liv (Bengtson & Achenbaum 1993:260f). Perioden upp till 21 års ålder betecknas vara en tid av beroende. Människan formas av sin familj och omgivning. Åldern mellan 22-43 består däremot av en period då familjen lämnas och man börjar leva ett självständigt och aktivt liv. Tredje perioden i livscykeln är medelåldern och slutligen omfattas den fjärde av ett seniorliv mellan åldrarna 66-87. Man menar att dessa livscykler påverkar eller formar människors livssituation, tankar och attityder. Särskilt den första perioden av livet kan vara av stor betydelse för människors tankar, attityder eller livsåskådning. Generation är därför en indelning av människans biologiska ålder och de sociala, kulturella och politiska omständigheter som människor lever eller levde under.

Även om alla människor går igenom samma process avseende den biologiska åldern, är generationsindelning socialt och kulturellt konstruerad. Generationsindelning på basis av personers födelsedag är därför ett första steg. Det är ett sätt att strukturera och avgränsa en viss skara människor som tros ha haft vissa gemensamma erfarenheter eller kollektiva minnen under en viss period. De har levt under liknande livsvillkor, har en gemensam bakgrund avseende viktiga historiska händelser och erfarenheter som kan ha format deras attityder och föreställningar. Sociala, kulturella eller politiska fenomen skapar gemensamma normer och värden eller påverkar deras kollektiva medvetande. De delar ett gemensamt socialt, kulturellt eller politiskt arv. Varje generation formas därför av sin tid som består av ett system av idéer, trossatser, känslor och attityder. Denna definition ligger i linje med Mannheims indelning av generationer som har dominerat generationsforskning (se i Edmunds & Turner 2002, Bengtson & Achenbaum 1993).

Forskare har genom generationsstudier försökt förstå historiska eller samtida sociala, kulturella, demografiska, ekonomiska eller politiska fenomen. Samtidigt bidrar vår förståelse av samhällsliga fenomen till kunskap om olika generationer och har ökat kunskapen om historiska förändringar i familjestrukturen och relationen mellan olika generationer samt stora samhällsliga händelser (Edmunds & Turner 2002, Bengtson & Achenbaum 1993). Dessutom går varje generations tankar, känslor och attityder i varierande grad vidare till nästa generation.

I denna undersökning utgår vi från Mannheims definition av generation som avser personer vilka tillhör samma åldersgrupp. De är födda under samma period som kännetecknas av samma sociala, kulturella och politiska händelser. Vi lägger särskild vikt vid händelser som kan ge information om respondenternas attityder till islam och muslimer. Med attityder menar vi summan av individens värderingar, tro eller föreställningar. De kan ha formats genom inläring, förväntningar, föreställningar eller erfarenheter. Det vanliga är att attityder bygger på kognitiv information och kunskap eller uppfattningar som individen har om ett objekt. Den bygger också på affektiva föreställningar och berör individens känslor om objektet (Encyclopedia of social and behavioral Science 2001).

Generationsindelning i studien

Som nämndes ovan är det ganska vanligt att generationsindelning sker på basis av ålder. Vi antar att 40- och 80-talisterna representerar två olika epoker. Människor som är födda under 1940-talet har upplevt en dramatisk samhällsomvandling. De har sett omvandlingen av jordbruks- och industrisamhället till ett högteknologiskt samhälle. De har också upplevt andra världskriget och fattigdomen från nära håll. Dessutom har de utgjort Sveriges genom tiderna största barnkullar. De har gjort en lång klassresa och är välutbildade. Det kan också finnas ett maktperspektiv eftersom män, framför allt ur denna generation, befinner sig på högre samhällspositioner.

Människor som är födda under 1980-talet har växt upp under förhållandevis goda förutsättningar. De är födda i en tid av en växande teknologisk utveckling som datorisering, Internet och mobiltelefoni. Stora delar av Europa har dessutom gått igenom omvälvande samhällsförändringar då alla socialistiska länder gick över till marknadsekonomi och kalla kriget tog slut. De har sett andra etniska och religiösa grupper från nära håll tack vare invandringen till Sverige. En del har dessutom vuxit upp i samma bostadsområden som personer med annan etnisk eller religiös bakgrund. Det kan även finnas sociala faktorer som hög ungdomsarbetslöshet bland personer som är födda på 80-talet.

Forskning om islam och muslimer

Sveriges befolkning har förändrats mycket under de senaste 50 åren. En stor, ny befolkningsgrupp är de som har islam som religion och dit räknas också alla som kommer från muslimska länder. Dessvärre har boendesegregationen brett ut sig och delar landet geografiskt i socioekonomiska och samtidigt ofta i etniska skiljelinjer. De som är nyanlända (bland dem många muslimer) hamnar i de mest utsatta områdena, dvs. områden som är präglade av en befolkning med låg socioekonomisk status. Den utbredda segregationen, mediernas hantering av dessa frågor samt den islamofobiska propaganda som sprids av rasistiska, främlingsfientliga och populistiska organisationer innebär flera saker, som till exempel förändringar i samhällsklimat och attityder. Situationen i dag, vad gäller rasism och diskriminering riktad mot muslimer, ökar behovet av forskning. I detta avsnitt görs en kort redovisning av forskning om muslimer och islam i Sverige.¹

Begreppet islamofobi

Islamofobi är tämligen nytt som begrepp och väldigt ifrågasatt. En vanligt förekommande synpunkt är att ordet fobi bara betyder rädsla och därför skulle definitionen i sin betydelse inte inkludera aspekten hat på samma sätt som andra typer av rasism.² Den definition som vanligtvis används är den brittiska tankesmedjan Runnymedes Trusts användning, där islamofobi när den kommer till uttryck har både rasistiska och diskriminerande inslag.³ Den kan uttryckas till exempel i form av våld och hot om våld riktat mot muslimer. Den kan också uttryckas i social exkludering, till exempel i form av diskriminering på arbetsmarknaden och som fördomar (Runnymede Trust 1997).

Islamofobi har, i och med att termen är ny, kanske inte samma status som andra definitioner av rasism, t.ex. antisemitism. Islamofobi har under de senaste åren kommit att uppmärksammas mer och har hamnat på politikernas agenda, om än inte särskilt högt. Några exempel är att det 2005

1 För en mer omfattande genomgång av den forskning som finns om islam och muslimer i Sverige i dag, se t.ex. Göran Larssons bok *Islam och muslimer i Sverige. En kommenterad bibliografi* (Makadam 2004).

2 För en längre diskussion om begreppet islamofobi, se Levande Historias rapport *Islamofobi – en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*.

3 Se till exempel *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005* (Integrationsverket 2006a).

etablerades en kommitté mot islamofobi, SKMI. Det viktigaste exemplet är dock att från och med 2006 har Brottsförebyggande rådet (BRÅ) regeringens instruktioner att särskilt redovisa anmälningar om islamofobiska brott, på samma sätt som anmälningar om antisemitiska och homofobiska brott tidigare har särredovisats.

Orientalism

I de södra delarna av Europa har det funnits muslimska befolkningar, till exempel morerna som levde i Spanien, nästan lika länge som islam funnits som religion. Nästan lika länge har det i Europa funnits en nedlåtande syn på den orientaliska världen. Edward Saids skriver i sitt klassiska verk *Orientalism* om hur orienten beskrivits och fortfarande beskrivs, och hur dessa stereotypa föreställningar fortfarande lever kvar (Said 1997). Många föreställningar var synliga under kolonialismen, och även om kolonialismen inte finns kvar i dag så präglar dessa idéer västvärldens förhållande till andra delar världen. Det tar sig uttryck inte bara ekonomiskt, utan även i en hierarkisk ordning i konstruktionen av kulturer och identiteter, vilket leder till en marginalisering och isolering av *de Andra* till objekt. Urban Ericsson, Irene Molina och Per-Markku Ristilampi (2002) beskriver hur detta förhållningssätt i dag mer handlar om föreställningar och uppfattningar, när de tar upp hur medierna med sina beskrivningar av de utsatta förorterna och miljonprogramsområdena bidrar till stigmatiserande föreställningar om förorterna och dess invånare.

Dessa stereotyper om invandrare reproduceras fortlöpande i medierna. Medieforskaren Ylva Brune beskriver detta som en orientalisering av invandraren i medierna, där invandrarens annorlundaskap beskrivs efter muslimska drag, våld mot kvinnor, hedersvåld och våld och terror (Brune 2004:366). Även om det inte är nytt att beskriva invandrare utifrån kultur/kulturella skillnader och kulturkrockar, har dessa beskrivningar och förklaringsmodeller blivit än mer centrala i rapporteringen »där föreställningar om muslimer och/eller hederskulturer metonymiskt får förkroppsliga ›invandrare‹ « (Brune 2004:366).

Journalistikprofessorn Håkan Hvitfeldt, som ägnat många av sina studier åt medierapporteringen av islam och muslimer, genomförde i början av 1990-talet en genomgång av nyhetsprogrammen i SVT 1, SVT 2 och TV4 (Hvitfeldt 1998:79). Hans studie visade att 39 procent av all rapportering om islam handlade om krig, medan terrorism då stod för 23 procent av inslagen. På tredje plats hamnade förföljelse av »otrogna« med 7,2 procent. Alltså hade majoriteten av inslagen någon slags våldsanknytning.

Mediernas beskrivningar av islam och muslimer som annorlunda och hotande underblåses av de främlingsfientliga krafterna som växer sig allt starkare i många europeiska länder. Till bilden hör även situationen i Mellanöstern och kriget i Irak framför allt. Även de terrordåd som drabbat USA och vissa europeiska länder har lett till en ökning av fientlighet riktad mot muslimer. Utöver stigmatiseringen av alla muslimer som terrorister finns även en annan problematik kring segregationens avigsidor, med hög arbetslöshet framför allt bland muslimer, särskilt från nyligen invandrade personer från Afrika och Asien. I andra länder har detta utanförskap och misstro till politiker skapat oroligheter i form av kravaller. I Frankrike blev kravallerna uppmärksammade på ett negativt sätt, vilket ytterligare kom att stigmatisera och peka ut de muslimska invandrarna, trots att de bott i Frankrike i flera generationer. Detta resonemang använde både etablerade politiker och de främlingsfientliga organisationerna i sin retorik (Integrationsverket 2006a).

På våra norra breddgrader har vi haft diskussioner om yttrandefrihet kontra rasism i samband med danska Jyllands-Postens publicering av Muhammedkarikatyrerna. Är dessa ett exempel på en islamofobisk yttring eller är de helt i enlighet med yttrandefrihetens principer?

Attityder till islam och muslimer i Sverige

Flera attitydundersökningar bland befolkningen de senaste åren visar på en negativ inställning till islam och muslimer. Integrationsverkets årliga attitydundersökning Integrationsbarometern tar upp två aspekter i den senaste redovisningen; allmänhetens inställning till islam och islamofobi (Integrationsverket 2006b).

När det gäller allmänhetens inställning till islam visar rapporten bland annat att sex av tio är helt eller delvis negativa till att man bör underlätta för muslimer att utöva sin religion (Integrationsverket 2006b:171). En tredjedel är helt eller delvis negativt inställda till byggande av moskéer i Sverige, medan en femtedel är helt eller delvis positiva till det. Undersökningen visar också att majoriteten av respondenterna är emot bärandet av slöja. Men av dem som är positiva är flertalet för bärandet av slöja även på offentliga platser.

Åtta av tio tycker också att muslimerna bör anstränga sig mer för att anpassa sig till det svenska samhället. Undersökningen visar även att majoriteten av respondenterna inte har kontakt med muslimer på daglig basis.

När det gäller allmänhetens fientliga attityder till islam och muslimer – islamofobi – visar Integrationsbarometern att nästan fyra av tio respondenter (en minoritet) tycker att man bör

begränsa muslimernas invandring till Sverige (Integrationsverket 2006b:245-247). Även fyra av tio svarar att de är miss-tänksamma till människor med muslimsk tro. När det gäller frågan om de kan tänka sig att flytta till ett område där många muslimer bor, svarar en knapp majoritet, 56 procent, att de skulle ha svårt att göra det.

Intolerans respektive tolerans bland unga och äldre

Det finns skillnader i hur människor svarar beroende på flera bakgrundsvARIABLER. Män, personer över 65 år och lågutbildade instämmer oftare helt i de islamofobiska påståendena. Kvinnor och högutbildade avvisar däremot oftare påståendena helt. Även yngre personer än 29 tillhör de grupper som oftare avvisar påståendena helt. Även tidigare års Integrationsbarometer visar upp en liknande tendens, där män över 70 är de som har högsta grad islamofobiska attityder, liksom kvinnor från 60 år och uppåt, men i mindre grad än männen. (Integrationsverket 2005:58).

Skillnader i kön framkommer även i Forum för Levande Historias rapport om Intolerans (Ring 2004). Den är baserad på en attitydundersökning där drygt 10 000 skolelever, från åttonde klass i högstadiet till och med årskurs 3 i gymnasiet, fick ta ställning till påståenden om judar, muslimer och homosexuella för att mäta tolerans respektive intolerans. Undersökningen visar att 10 procent av pojkarna, men bara 2 procent av flickorna, är starkt intoleranta. Av de starkt toleranta och positiva är flickorna flest (82 procent), medan endast 60 procent av pojkarna är det. Även om skillnaderna är stora mellan andelen skolelever som är mest respektive minst intoleranta till minoriteterna, visar ändå studien att fler, 8 procent, är negativa till muslimer, jämfört med 7 procent till homosexuella och 6 procent till judar. På samma sätt finner vi, när vi ser på de mest toleranta, att en större procentandel, 74 procent, är positiva till homosexuella, medan en lägre andel, 68 procent, är det till judar, och endast 66 procent till muslimer.

Intoleransrapporten visar också att andelen toleranta är högst bland elever som studerar på studieförberedande program medan den högsta andelen intoleranta till judar, muslimer och homosexuella återfinns på de yrkesinriktade programmen. Liknande analys gjordes av Olsson & Poohl (2002) efter skolvalet 2002, då den högsta andelen som röstade på främlingsfientliga alternativen fanns bland pojkar som gick på de yrkesinriktade programmen

Vilka är det då som röstar på främlingsfientliga och invandringsfientliga alternativ? Enligt IB svarar 74,1 procent av de tillfrågade i 2005 års undersökning att de inte skulle göra det,

vilket är en liten ökning från föregående år (Integrationsverket 2006b:241). Drygt 24 procent av de tillfrågade kan dock tänka sig att rösta på ett sådant parti. Bland dem som helt stödjer den tanken är män, småstadsbor, låginkomsttagare, låg- och medelhögutbildade samt yngre än 29 år mest förekommande. Äldre mellan 50-64 år, högutbildade och höginkomsttagare vill i större utsträckning inte rösta på ett sådant parti.

Vilka är mest utsatta för islamofobi? Speciellt efter 11 september har det visat sig att kvinnor som burit huvudduk har varit mer utsatta (Göran Larsson 2003). Männerna är däremot i majoritet när det gäller anmälningar till DO (Hakim 2005). En annan undersökning (Englund 2006) visar att just muslimska kvinnor är mer utsatta, och då de som bär huvudduk. Så många som 62 av 90 kvinnor som bär huvudduk dagligen upplever att de har blivit sämre behandlade under en tvåårsperiod. Hälften av kvinnorna hade under samma tidsperiod upplevt trakasserier. De situationer som de upplever som mest återkommande när det gäller diskriminering är i arbetslivet och på gatan. I intervjuerna träder 11 september 2001 fram som en viktig brytpunkt för många kvinnor, även om det har lugnat ner sig nu. Flera kvinnor vittnar om att de blir utsatta för glåpord som »terrorist« och en vittnar om att hon blivit spottad på.

Terrorhot och terrordåd har visat sig ha en negativ påverkan på minoritetens utsatthet. EUMC visar i en rapport att även efter terrordåden i Londons tunnelbana i juli 2005, gick hatbrotten upp precis efter dåden och då framför allt i Storbritannien där attackerna ägt rum. Detta lugnade ner sig efter någon månad, och mycket tydde på att viktiga samhällliga aktörer som politiker och polis samt aktörer från de muslimska församlingarna handlade på rätt sätt denna gång. I övriga EU och i Sverige finns det inget som tyder på att händelserna i London 2005 hade samma påverkan på muslimernas situation som till exempel attackerna mot World Trade Center 11 september 2001 (Integrationsverket2006b; Lagerlöf 2006; EUMC 2005). Däremot kan man anta att alla typer av terrorattacker i det långa loppet påverkar situationen när det gäller rasism och främlingsfientlighet och då framför allt när det gäller attityder till muslimer.

Islamofobi i rasisternas propaganda

Även det antimuslimska budskapet i den rasistiska propagandan är relativt nytt eftersom den muslimska gruppen är ny i det svenska samhället. Däremot fyller propagandan i dag en viktig funktion för att värva aktivister och röster för de främlingsfientliga partierna. Det islamofobiska inslaget kan finnas explicit i form av hatkampanjer mot islam och muslimer, som till

exempel Nationaldemokraternas Jihad mot folkhemmet. Här tas flera av vad Nationaldemokraterna anser vara muslimska praktiker upp, som till exempel hedersmord och annat våld. Det kan också finnas implicit i den generella invandrarfientliga retoriken. Intressant är att det som ofta sker i det offentliga debatttrummet återspeglas i den rasistiska propagandan. Det blev extra tydligt under den debatt som tog fart efter mordet på Fadime Sahindal, där Nationaldemokraterna i den rasistiska propagandan använde sig av de s.k. invandrardebattörerna och på så sätt försökte legitimera sina åsikter som de sedan tidigare fört fram (Englund 2004).

För vissa främlingsfientliga grupper, som till exempel Sverigedemokraterna, har det skett ett skifte från antisemitisk propaganda till islamofobisk propaganda, vilket rent strategiskt har visat sig gynna deras parti (Integrationsverket 2006c:36). Den islamofobiska retoriken är inte lika stigmatiserande som den antisemitiska. Muslimerna har kommit att ingå i samma konspiration som judarna, men de har olika roller – dock lika hotfulla. Journalisten David Lagerlöf har beskrivit det, i en kartläggning av antisemitisk och islamofobisk propaganda på Internet, som att judarna i den rasistiska propagandan får en roll av att vara de yttersta konspiratörerna som tar sig in i maktens korridorer och därifrån styr i kulisserna (Lagerlöf 2006:30). Muslimerna får däremot rollen av att vara fysiska ockupanter, som tränger undan det svenska. Lagerlöf beskriver att islamofobin i propagandan kan verka mer konkret, då det är enklare att peka ut en muslim än en jude, eftersom de är mer synliga i samhället. Sverigedemokraterna lyfter till exempel fram i sin propaganda hur deras syn på den pågående islamiseringen visualiserats genom slöjbärande kvinnor med barnvagnar. Dessa kvinnor blir alltså symbolen i den främlingsfientliga propagandan.

Synen på islam och muslimer bland svenska män födda på 1940-talet

Religionsfrihet, tolerans och värderingar

Samtliga intervjuade förespråkar vikten av religionsfrihet och tolerans mot andra religiösa grupper. Samtidigt betonar de att man ska utöva sin religion och livsstil utan att inskränka varandras rättigheter. De menar att religionsfriheten inte ska inskränka andras rätt att utöva sin religion. Respekten för religionsfrihet och tolerans är ramen för deras sätt att se på islam och muslimer. Denna ram tycks vara grunden för deras reflektioner kring islam och muslimer. De betonar mycket noga att ingen ska tvingas till ofrihet i religionsfrihetens namn. Som vi

utvecklar nedan, bygger deras bild av islam och muslimer nästan helt på det som de hade hört eller läst om i massmedia. De nämner terror och krig som kopplas till islam och muslimer. Därför är de noga med att säga att ingen ska påtvinga andra sin religion. Till exempel är Svens syn ganska representativ vad gäller även andra informanternas syn på religion och religionsfrihet:

Ja att man får tro på vilken tro man vill utan att man ska bli förföljd eller diskriminerad eller särbehandlad på något sätt just på grund av religionen. Att man får praktisera den fritt... Så att om förutsatt att man inte, den religion man tror på och praktiserar och utövar inte skadar eller förföljer någon annan så... Så länge man inte skadar någon annan. Hindra någon annan, trycker ned någon annan. Vara tolerant helt enkelt, det är tolerans för mig. Man ska acceptera andra som de är.

Ingen religion eller religiös ledare ska förespråka våld eller tvinga sin tro på andra genom våld eller förföljelse. Man ska få tro, tycka som man vill, man ska tillåta andra att tycka och tro som de vill, man ska diskutera med dem, men man ska inte hindra någon från att säga eller skriva vad de tror på, menar informanterna.

Ingen av informanterna anser att man ska begränsa eller förbjuda vissa religioners frihet. Tvärtom ska alla ha förutsättningar att få utöva sin religion och inte »behöva gå undan i någon källarskrubb för att mötas« som Ulf säger. Men alla, inklusive muslimer, ska följa svenska lagar anser de. Det ska inte finnas några undantag. Charles har hört att vissa muslimer vill ha sina egna lagar i Sverige. Han säger:

Nej det måste finnas en gräns, jag menar, man får ju inte göra vad som helst. Ja, man måste göra det [säger] lagen, den lag som finns så att säga. Så att man får ju inte slå upp koranen och läsa någonting där och göra det som står där va, det får man inte göra, man får inte halshugga någon som det står där, det får man inte göra.

En annan viktig synpunkt som framförs är att man anser att man ska få kritisera utan att stämplas som fördomsfull eller islamofob. Rätten att kritisera ska inte nyttjas i syfte att tysta ned kritiker genom att stämpla dem som rasister eller antimuslimer. Risken är att folk som Ingemar inte vågar säga vad de vill. Han säger att man måste kunna se helheten, men så som det har blivit »känns det lite grann som om att alla vågar inte säga något illa om islam, så blir det värsta livet, ingen vågar säga bu eller bä nu. Det blir sådana överreaktioner. Det tycker jag är tråkigt. Jättetråkigt«.

Uppväxt i en religiös miljö, men inte religiös

Samtliga intervjuade är kristna och har vuxit upp i en religiös miljö, men de praktiserar inte sin religion. Med en religiös miljö avser de att deras föräldrar eller andra familjemedlemmar på olika sätt är troende. Under sin uppväxt besökte de kyrkan eller firade religiösa högtider. Ingen av de intervjuade vill kalla sig för troende, men de känner någon form av andlighet utan direkt koppling till någon speciell religion eller gud. Informanterna Sven respektive Gunnar uttrycker det så här:

Jag är född i en religiös miljö, men jag är inte troende. Mina barn är inte döpta och jag är väldigt noga med det och det har varit ett viktigt ställningstagande i mitt liv. Men jag har stor respekt för religiösa personer, det har jag absolut, men beroende på att jag kommer ur en religiös miljö (Sven).

Nej det kan man inte säga, jag är alltså uppvuxen i frireligiös miljö i Norrland på 50-talet men jag är inte religiös på det sättet kan man inte säga (Gunnar).

Numera besöker intervjupersonerna kyrkan eller firar religiösa högtider av ren tradition, snarare än av religiösa skäl. Kyrkibesöken sammanfaller ofta med religiösa högtider som jul, men även med konfirmation eller liknande tillställningar. Trots besöken och en andlig känsla av att det finns en gudomlig makt över vårt liv vill man inte kalla sig troende eller religiös. Eller som Ulf uttrycker det: »Jag är troende ateist«. Sven svarar däremot så här på frågan om han är religiös:

Det finns någonting som styr vårt liv. I och med att jag har rest i många länder och umgåtts med människor... Om vi tar alla samfund som bygger upp sin religion så bygger man egentligen runt ordet respekt och kärlek, det finns ju överallt, och sätter man det först då blir det inga problem... Annars är jag uppvuxen i den protestantiska läran och i och med att jag är uppfödd i Sverige här och i Stockholm på 40-talet efter kriget så visar man ju alla troende en väldigt stor respekt.

Trots det känner han sig inte troende eller identifierar sig med någon av de stora religionerna. Han är mån om att betona att han hyser stor respekt för alla religioner.

Bilden av islam och muslimer i skuggan av terror och krig

Informanternas kunskaper om islam och muslimer är ganska begränsade. De har hört om eller läst om islam och muslimer. Deras huvudkälla är, enligt deras utsago, det som skrivits i massmedia. Allt de berättar om islam och muslimer är mer eller mindre relaterat till terror och krig. För att ta reda på deras tankar om islam ställdes följande fråga: Vilka nationella och internationella händelser kommer du ihåg under de senaste 50 åren och som är kopplade till islam och muslimer? Nästan alla relaterar islam och muslimer till händelser som terror, krig, extremism och fanatism. De internationella händelserna har satt betydligt djupare spår i informanternas minne än de nationella händelserna. Man kommer ihåg händelserna som hade uppmärksammats i media. Nästan alla relaterar till terror eller krig som har inträffat de senaste fem till tio åren. Ingen nämner andra händelser eller nyheter i media, exempelvis nyheter som påvens besök i Turkiet strax före intervju-tillfället. Det uppmärksammades i media, men informanterna nämner inte det som en händelse som de kommer ihåg, trots att det var nära i tiden. Varför man kommer ihåg enbart terrorhändelser är svårt att svara på, men det är uppenbart att man förknippar islam med terror eller negativa händelser. På frågan om vad Bertil kommer ihåg som är relaterat till islam under de senaste 50 åren svarar han så här. Han börjar med attackerna mot World Trade Center i New York den 11 september 2001:

Det är ju då höghusen i staterna där. Det var ju då på flera ställen där i och för sig. Det är väl det som man kommer ihåg för det pratar man ju om fortfarande. Sedan har du ju många andra grejer, sedan hade vi ju den här Lockerby-grunkan, flygmaskin som sprängdes och sedan så har man väl plockat en och annan galning med sprängmedel i skolor och lite sådant där. Så att engagerar man sig och följer upp sådant så finns det ju något nästan dagligen.

11 september är den största händelsen som alla nämner direkt som svar på frågan. Man tar starkt avstånd från terrorattacken och förkastar tanken på att muslimer ska utföra sådana handlingar som en reaktion mot USA:s orättvisor. Frågan om vem som har rätt eller fel saknar relevans för intervjupersonerna. Det är händelsernas »brutalitet« som anses vara fel. Återigen berättar Bertil att han har svårt att fatta varför folk inte pratar med varandra för att lösa sina problem. Framför allt syftar han på extrema muslimska grupper. Även om muslimer känner sig förtryckta har de inte rätt att ta till terror. Det ska också understrykas att nästan alla informanter flera gånger betonar att de

har begränsade kunskaper om islam och muslimer. De minns enbart terror och krig, men de vill också betona att de hör eller läser i media. Trots misstänksamheten mot massmedia är det deras informationskälla om islam och muslimer. På frågan varför de nämner enbart negativa händelser när de pratar om islam och muslimer, svarar Charles:

Ja, nej, det finns säkert många kända positiva men jag vet inte, kan inte räkna upp det så här, sedan var det ju, ja de senaste årens terrorattacker i New York naturligtvis, men. Det är det [terror och krig] som tidningarna skriver om också så att det blir ju, det är ju en poäng där, det blir mycket negativt förknippat med islam i västerländsk press. Det blir det ju.

Gert såg 11 september-attackerna 2001 direkt på tv och detta har lämnat ett starkt intryck på honom. Han satt med några kompisar och slötittade på tv som de brukade göra ibland. Men även händelserna i Danmark, Madrid och London nämns av nästan alla informanter. Jyllands-Postens publicering av Muhammebilderna i Danmark upplevs som en överdriven reaktion från muslimer runtomkring i världen. Gert anser att terrorn i London och Madrid känns mycket obehaglig eftersom det är så nära Sverige.

En observation som vi gjorde under intervjun var att man ganska snabbt nämnde de internationella händelserna kopplade till islam och muslimer, medan man tänkte en stund innan man svarade på frågan om vilka nationella händelser som de kom ihåg under de senaste fem åren. De nationella händelserna som nämns är, liksom de internationella händelserna, relaterade till invandrar- och integrationsfrågor i Sverige. Under intervjuerna tänkte man extra för att komma ihåg nationella händelser kopplade till islam och muslimer. Bertil som nämner en rad internationella händelser säger så här om de nationella händelserna: »I Sverige – inte någon sådan här. Nej jag kan inte komma på något som har hänt i Sverige«. De nationella händelser som man ändå nämner är kopplade till frågor och problem som anses ha med islam och muslimer att göra. Moskébyggande har varit uppmärksammat i media i vissa delar av landet. För Anders är uppmärksamheten kring moskébyggande värst. Utan att närmare precisera vad Anders anser, ser han på frågan så här:

Det här med att bygga moskéer tycker jag är så urbota enfaldigt – det är ungefär som man skall bygga hem för utvecklingsstörda eller man skall försöka hitta rehabilitering för sådana som är hemlösa eller psykiskt störda eller så och upprördhet i grannskapet. Sådant berör mig alltid hemskt illa. Det gör det. Det är inte knutet till muslimer eller så.

En annan händelse som uppmärksammats i svenska media är nyheten om de band som sålts i Stockholmsmoskén och som anmälts för att innehålla antisemitisk propaganda. Enligt Gert är det den största händelsen i Sverige:

Ja det är ju framförallt när man sålde de här banden i moskén, och vilket betyder att man försöker då att skaffa anhängare, eller det är en form av indoktrinering av svaga människor här i Sverige, vilket tycker jag var helt fel och det accepterar inte jag, det tycker jag är den största händelsen vi haft i Sverige när det gäller då islam.

Det ska nämnas att trots att Sverige och svenskar inte har varit drabbade av terror på samma sätt som i vissa andra länder finns det informanter som direkt eller indirekt har blivit drabbade av händelserna i Europa och i USA. En var i USA när 11 september-attacken inträffade. En annan informant åkte via London när kontrollen av säkerheten kring flygplatserna höjdes mot »planerade« terrorplaner med flytande, farliga medel. Jonas säger:

Jag var i Sydafrika och skulle passera London. Det var lite jobbigt när de kom med, inte när de kom med slöjor men när de kom med burkar på huvudet då blev det lite jobbigt, då kändes det oh... lite jobbigt, hoppas att det inte är någon som har plockat på sig något [syftar på en bomb eller sprängmedel] och kommer förbi någonstans. Så var det, tanken poppade upp ok, hur långt är steget till att man tar sådant här på jätteallvar så.

Flera uppger också att de numera tänker till när de ska resa på semester. De säger att de försöker undvika länder som kan vara måltavla för terrorister. Charles har under lång tid tänkt åka till Egypten, men avstår än så länge. På frågan om hur terrorattackerna har påverkat honom svarar han: »Ja, man blir ju [rädd], jag skulle gärna vilja åka till Egypten till exempel. Man blir ju lite mer försiktig då«.

Utän tvekan har terrorattackerna påverkat människors tankar och attityder kring det sociala och politiska livet i allmänhet, även om man personligen inte har blivit drabbad. Jonas uttrycker saken på ett ganska belysande sätt:

I min syn på världen kanske, snarare i alltså, det är så jobbigt, när jag gick på (...) så var det en skola där man liksom man hängde sin jacka, grejer, allting lämnades obehövt, ingenting hände, och sedan en dag kom den första stölden. Och då förändras ju klimatet direkt och det är så oerhört, det kräver ju en oerhörd medvetenhet och beslutsamhet av ett kollektiv att gå emot saker som under-

gräver, alltså det är mycket lättare att gå in i försvar och så in i, alltså läsa säkerhetsrutiner, det är ohyggligt, eller det kräver en oerhörd medvetenhet och styrka att stå emot sådana förändringar. Så att alla sådana här attentat, det kommer ju att påverka vår vardag och den här trygghetsmanin kommer att börja öka.

Slutligen leder denna utveckling till att man förlorar sin trygghet och tillit. Frukten för vad som kan hända när de existerande systemen inte upprätthåller tryggheten kan få förödande konsekvenser. Bertil säger så här om den saken:

Men det är klart man skulle nog reagera mer om det hände här [Sverige]... Ja då skulle jag nog kanske ta fram bössan. För att det finns inte någon rim och reson när man börjar på det viset och studsar omkring bland oskyldiga. Det vore ju skillnad om de gav sig på de här som de är osams med och inte in på caféer och affärer och sådant och, för vad har de gjort egentligen, inte ett skit. Så händer det så nog fan försvarar man sig. Den åsikten har jag i alla fall.

Om händelserna i Danmark och muslimers reaktion

Publiceringarna av Muhammedkarikatyerna var också en händelse som väckte stor uppmärksamhet i Sverige och i världen. Ingen kunde undvika den massiva mediabevakningen av händelserna kring karikatyerna. Det har rört och berört många. De intervjuade 40-talisterna är kritiska till publiceringen av bilderna eftersom den väckte stor vrede bland vissa muslimer. Men oavsett vad man gillar, ska en tidning få publicera liknande bilder. Muslimer ska inte, eller borde inte, agera med så stor vrede runt om i hela världen. Särskilt de våldsamma protesterna fick orimliga proportioner, menar de. Anders förklarar saken så här:

Jag tycker det var obegåvat av Jyllands-Posten. Och okunnigt och väldigt okänsligt. Jag vet att man som journalist alltid skall hävda yttrandefrihet, det tycker jag i princip också, men jag tycker just när det gäller sådana här saker så tycker jag att man har en plikt som att ändå vara medveten om vad det är man gör i sådana här saker. Nu vet jag att många andra av mina kolleger tycker att jag har fel men jag står för det.

Bertil ser uppståndelsen kring karikatyerna som löjlig och onödig. Han tycker att muslimer överdrev i sina protester och kan inte förstå varför man protesterade så starkt. Så här säger han om uppståndelsen kring Muhammedbilderna:

Ska jag vara ärlig så skiter jag i det, ja. För att ska man hänga upp sig på sådant ja då ska man ju för fan hänga upp sig på precis allt som är karikatyrteckningar och då kan man ju gå och för fan vara förbannad hela tiden. Så att det där tycker jag är löjligt egentligen när man håller på och skriker på det viset.

Bertil anser att bilderna inte borde ha publicerats. Men bilderna publicerades och det är inget att göra åt. Muslimer ska inte överdriva det hela heller. Eller som Gert säger: »Jag bara skrattar åt det«. Alla kända personer ska man kunna avbilda eller driva med. Ingen gick och tog till våldsamma protester när Buddha-statyerna förstördes av talibanerna i Afghanistan, anser han. Varför ska man agera när en tidning gör karikatyrer och påstår att det är Muhammed?

Nej man behöver ju inte gå till överdrifter som man gör va, utan man vet ju hur det fungerar så att man har ju alltså kunnat hålla tillbaka. Men som jag ser det så är det fan i mig en storm i ett vatnenglas egentligen (Bertil).

Bertil anser att det är de fanatiska muslimerna som håller på att uppvigla folk så att muslimska religiösa ledare inte förlorar makten över folket. Självordsbombare och fanatiker har lämnat djupt intryck på honom. Han uttrycker också sin frustration över att de fanatiska muslimerna sysslar med hjärntvätt av unga människor:

Man lider martyrdöden och allt det här så ska man ha det bättre sedan. Att de går på sådant nys. De fattar inget annat egentligen. För att det, hänga på sig ett sådant där bälte med sprängmedel och gå in bland folk och spränga av, ja vad har man tjänat för syfte egentligen? Inget mer än att man har retat upp en annan grupp som då ska hämnas och det blir ju inte bättre. Så håller man ju på hela tiden, istället för att sätta sig ned och prata och försöka komma överens, och hålla sams. För så jävla svårt kan det inte vara. Men jag misstänker att det är de här mullor och runt honom vad de nu heter allihop, de är rädda att tappa sin makt om det skulle börja pratas (Bertil).

Ulf har mycket svårt att förstå muslimernas upprördhet. Eftersom ingen vet hur Muhammed såg ut kan man inte bli upprörd över att någon ritat något och säger att det här är Muhammed. I stället borde man ha sagt att ingen vet hur Muhammed ser ut och därför struntat i bilderna. Det finns länder som tjänar på dessa konflikter, men förlorarna är muslimer i Europa. Händelserna påverkar muslimer i Sverige och i Europa negativt anser

han. Sven tycker att de våldsamma muslimska reaktionerna gör att somliga får bekräftat för sig att »islam inom citationstecken är en våldsreligion, det blev väl liksom självuppfyllande«. Han fortsätter och säger:

Nu såg vi ju bara de som går till våldsamheter, det är ju så media fungerar, vi såg ju inte alla andra muslimer som kanske kände sig illa berörda men som inte gjorde alls några dumheter. De fick vi aldrig se och höra.

Informanterna ställer alltid publiceringen av bilderna i förhållande till muslimers protester och reaktion. De försvarar publiceringen av bilderna, men ogillar den. Endast bilden av de våldsamma protesterna har fastnat i deras medvetande och de anser att dessa tog orimliga proportioner.

Om islam och muslimer i Sverige

Intervjupersonernas kunskaper om islam och muslimer är ganska begränsad. Islam anses vara en världsreligion. Med muslimer avser man personer som har islam som sin religion, men ofta syftas på muslimer som utövar islam. Deras uppfattning om att vara muslim innebär att vara troende muslim.

Deras kunskaper om islam eller muslimer är ofta begränsad till händelser som skrivits om i massmedia. De relaterar sina kunskaper till det de har sett under sina resor till länder med en muslimsk befolkning. De pratar om enstaka företeelser som de har observerat eller läst om. Dessa företeelser har lämnat djupa avtryck när det gäller deras bild av islam och muslimer. Det betyder att de relaterar sina kunskaper till händelser eller företeelser som avviker från deras världsbild.

Jag har ju varit i flera muslimska länder. De är som vanligt folk – fast de ibland har lite andra kläder kanske och dom tvättar fötterna när dom ska till moskén och be liksom (Anders).

Islam och muslimer relateras också till moskéer och minareter eller muslimernas profet Muhammed. Dessa synliga symboler för islam och muslimer avviker också från de kristna symboler som intervjupersonerna är vana vid. De är vana vid att se kyrkor, oavsett om de är troende eller ej. Kristendomen har varit en del av deras sociala och kulturella arv. Islam och muslimer har fram till de senaste årtiondena varit en relativt osynlig syn i Sverige och i Västeuropa. Ökad invandring från länder med en muslimsk befolkning har inneburit att islam eller muslimer blir en del av den allmänna debatten om invandrar- och integrationsfrågorna. Därför är bilden av islam präglad av de

invandrar- och integrationspolitiska frågor och problem som debatteras i Sverige och internationellt. Bertil uttrycker det på det här sättet:

Och när man kommer hit så tycker jag att man flyr ju från en sak så man kan inte ta med sig de grejerna och driva de till vansinne nästan egentligen, då tycker jag det blir lite fel, eftersom man pratar idag ska man ha egna skolor och allt sådant där, då tycker jag det blir fel på något vis. Ja att det kommer upp, bland annat i (...) har jag ju sett en sådan där minaret. Det är ett riktigt bygge, på strandtomt och finaste tomten där nere.(...)så att man vill ju som inte inrätta sig i svenska samhället egentligen, upplever jag det som, utan man vill leva som i sin egen kant. Har jag fel

Vissa anser däremot att i grund och botten är muslimer och kristna likadana. En gång i tiden levde alla judar, kristna och muslimer tillsammans. Alla dessa tre religioner byggde på kärlek anser informanterna. Det som skiljer dem åt är att kristna har Jesus som sin profet, medan muslimer har profeten Muhammed.

Förutom en av intervjupersonerna har ingen av dem någon arbetskamrat, vän eller granne som är muslim. En av de intervjuade har däremot en arbetskamrat som är troende muslim. De arbetar tillsammans för att hjälpa ungdomar med arbete eller studier. Han har även erfarenhet av ungdomar med en muslimsk bakgrund. Återigen relaterar de sina erfarenheter av och kunskaper om islam och muslimer till resor till länder med en muslimsk befolkning, grannar, vänner eller arbetskamrater i Sverige. Generellt har få direkta kontakter med en muslim.

Det som man vet eller känner till upplevs som mycket annorlunda jämfört med det västerländska samhället eller livsstilen. Deras erfarenheter bygger på deras resor som turister, ofta till länder i Nordafrika eller Asien. Turkiet har varit ett populärt resmål, men även det landet upplevs som mycket annorlunda, trots att det anses vara ganska västerländskt. Ingen har vistats utomlands under längre tid. Alla säger sig ha bristande kunskaper om islam och muslimer. Ändå har de många åsikter om islam och muslimer. Deras åsikter handlar nästan bara om det som anses vara avvikande. Anders som betraktar sig som tolerant och hyser respekt för alla religioner, lyfter fram könsaspekten under intervjun.

Det är ju lite svårt för en västerlänning att ha synpunkter på det, det är ju bara att konstatera att det här är ju den livsform man har. Det var mest knepigt tycker jag när man skulle in i moskéerna och så det kändes... Man kan undra över hur kvinnorna har det

insvepta i de här stora sjalarna och så. Ja, det är ändå så uppenbart att det är en kultur eller en livsform där mäns liv och leverne prioriteras på ett väldigt bestämt sätt.

En annan erfarenhet som uppges är kontakten med muslimer i Sverige då man använder sig av vissa tjänster. Dessa kontakter uppskattas i samband med att man kommit i kontakt med en muslim genom olika tjänster. Ingen upplever dessa kontakter som annorlunda eller avvikande. Den direkta kontakten med muslimer upplevs som alla andra kontakter i samhället. Det som upplevs avvikande med muslimer är det man hört eller läst om i tidningar. Charles berättar att han ofta kommer i kontakt med muslimer genom jobbet eller när han äter på restaurant.

Man använder deras tjänster som skomakare, skraddare, restaurang och sådant och pratar med dem. Det är så jag kommer i kontakt med [muslimer]. Och de tycker jag är helt perfekta! När man träffar dem och börjar prata så är det inga problem. Så att på det viset har jag ingenting emot dem, men just när det börjar då, det ska tjafsas hit och dit. Vad fan gör man här egentligen om man ska hålla på. Så där är jag emot. Men det är ju de här ytterligheterna som alltid då förstör för de här som vill smälta in. Och det är väl därför som man blir lite konfunderad när de håller på som värst. Ja, man gapar och skriker och ska ha än det ena än det andra. Nu senast och det vet jag inte om han är muslim, i (...) han kände sig diskriminerad för att inte han fick (...) då blev han (...). Han var väl indier och det kanske är något annat men det är väl....

Som framgår av Charles uttalande blandas ibland invandrare och muslimer ihop. Men oavsett hur man träffar invandrare som man tror är muslimer, är möten på arbetet viktiga för den enskilde svenskens syn på och attityder till islam och muslimer. Muslimer som man träffar genom arbete är också av betydelse för synen på islam och muslimer. Att arbeta och diskutera ger möjlighet att närma sig varandra i frågor som man kanske inte visste om. Ulf anser att:

Det är i jobbet i så fall då träffar man ju muslimer. Inte för att jag frågar om de är det så att säga utan det kommer fram ändå att de har slutat fasta eller att de har varit i Mecka eller sådana där saker då förstår man ju att det är så, sen kan man gissa att de är det.

En annan informant uppger att han har en arbetskamrat som han brukar diskutera med. Det har inneburit att man kommer närmare varandra. Man blir mer medveten om sina fördomar om islam och muslimer, som Gert som har en troende muslim som arbetskamrat:

Ja, alltså jag har ju träffat, jag har ju X som är min närmsta arbetskamrat, och sedan har vi ju en del muslimer som är arbetslösa bland ungdomarna. Det är ju där jag har träffat dom. Ja, alltså jag förstår att dom har svårt på arbetsmarknaden, därför att dels, inte kanske för att dom är muslimer utan för att dom liksom har kommit till Sverige när dom kanske var i 12-13-årsåldern och en del har svårt att lära sig svenska, men har dom lärt sig svenska och har en yrkesutbildning, då är det alltså inte någon skillnad va, men dom grupperna som har hamnat lite i kläm, och kommer hit alltså som barn, och som inte lär sig språket riktigt. Sen är det ju också så att, alltså, alla grupper håller sig lite för sig själva alltså! Vi svenskar håller oss för oss själva och de... Man måste lära känna varandra ordentligt.

Gunnar har varit mycket engagerad i Palestinafrågan. Sven uttrycker sig försiktigt under intervjun för att inte bli missförstådd. Han är nogg med att dra svenska historiska paralleller till dagens islam och muslimer. Han säger:

Ja det är väl det jag träffar [muslimer] väl kanske, alltså jag har ju engagerat mig en del i den här Palestina-frågan, jag har ju träffat en hel del ja, palestinier då både de som är kristna palestinier och muslimska palestinier kan man säga. Ja det var inget, jag upplever inte att det är någon, alltså jag kanske, om jag definierar islam så är det, så upplever jag det som att det är ungefär kristendomen på 1500-talet, alltså det är bara en ja, en utveckling eller en ja, alltså de här, jag menar Sverige hade ju, Sverige den här, ja vad heter det husförhör och sådant till mina farföräldrar och så, så att det var väl en rabiat religion i Sverige också, så att det är väl, det är klart att man upplever det, att de här slöjorna man upplever det bara som att det känns lite, ja svårt att...

Trots sitt engagemang vet han ganska lite om islam och muslimer. Gunnar fortsätter berätta:

Ja det var väl ungefär vad jag berättade, det är väl inte mycket mer, jag vet väl att man byggde en moské här på Medborgarplatsen, jag har nog aldrig varit inne, jag har gått förbi där men jag har aldrig varit inne.

Muslimer och islam handlar om att integreras i det svenska samhället.

Anders arbetade som lärarvikarie i en skola då han kom i kontakt med frågor som förknippades med islam och muslimer i Sverige. Många elever hade muslimsk bakgrund och fick honom att uppmärksamma debatten om invandrare, liksom debatten om islam och muslimer i Sverige. Liksom i övriga samhället debatterades vissa frågor kring islam och muslimer

i skolan. En ganska laddad fråga avsåg vissa elevers klädstil, som att ha slöja på sig. Det rådde en ganska spänd eller negativ stämning i skolan. Man visste inte hur man skulle hantera det eftersom vissa lärare ansåg att slöjan var problematisk.

Det närmaste jag kommit det var när jag arbetade som lärarvikarie i en skola och det fanns då flera flickor som hade slöja på sig så det var ett problem både för skolan och klassen och det var mycket diskussion omkring detta. Och jag kan inte säga att jag har någon direkt uppfattning om det, jag såg bara att det var ett problem vet jag. Det var något som diskuterades väldigt mycket framför allt i lärarrummet då, och väckte starka känslor. Ja, alltså, många tyckte ju att man på något sätt skulle förbjuda det därför att det väckte många ringar på vattnet och det var... och sen tyckte jag att rektorn i skolan var väldigt duktig på att hantera det här på olika sätt och tog tag i det både från elevernas synpunkt och hade sittningar med lärarna och menade att skolan inte kan förbjuda det och så.

Han var bekymrad över flickornas framtid. Han drog paralleller mellan att vara integrerad i det svenska samhället och att inte bära slöja. Han tyckte att man inte ska tvinga barn att bära slöja. De får välja själva när de blir vuxna, menade han. Men det var inte han som hade väckt frågan, utan den lärare som han vikarierade för hade lyft upp frågan och ville ha en lösning. Enligt Anders hade den läraren väldigt aggressiva synpunkter. Han var bekymrad inte för att han hade något emot islam och muslimer, utan för att han tyckte att de här tjejerna har tvingats till en livsform som skulle bli knepig för dem senare i det svenska samhället. Han ansåg att de har blivit tvingade att bära slöja. På samma sätt som när man tvingar sina barn till omskärelse. Den negativa bilden av islam finns enligt honom även i debatten om omskärelse av pojkar.

Anders har en föreställning om att endast de lågutbildade muslimerna har det ganska svårt i Sverige. De är kanske konservativa och följer en strikt religiös tro:

Det tror jag är väldigt blandat. Jag tror att det finns muslimer i Sverige som är väldigt välintegrerade och lever goda liv och den andra extremen folk som mår väldigt dåligt. Jag kan inte – det tror jag är – jag tror hela spektrat finns faktiskt. Ja dels dom som tillhör olika riktningar inom islam som är väldigt fundamentalistiska eller gammeldags eller stelbenta tror jag man skall säga snarare – ungefär som Livets ord i Sverige i kristendomen – kan jag föreställa mig. Och dom som har låg utbildning och där utbildning inte premieras och där kvinnors utbildning framför allt – tror jag kan vara väldigt knepigt faktiskt, det tror jag. Jag har aldrig sett det, men jag kan föreställa mig det – man tycker sig ha läst artiklar och så... (Anders).

Med tiden kommer muslimer successivt leva ett liv som alla andra här i Sverige. De kan inte flytta till Sverige och leva som man levde förr i tiden. Även den muslimska »världen« kommer att förändras, menar Anders. Han har varken problem med att folk bär slöja eller att det finns moskéer i Stockholm. Tvärtom anser han att det borde finnas fler moskéer med böneutropare. Han har däremot mycket svårt att se barn tvingas bära slöja. Där borde man dra gränsen, anser han. De lågutbildade svenskarna har det också tufft, anser Anders. Han tycker att främlingsfientlighet och islamofobi ofta finns bland lågutbildade svenskar som har haft svårt att hitta sin livsstil. De ligger dåligt till på arbetsmarknaden, vilket gör att de fokuserar sitt missnöje på invandrare och muslimer. När han arbetade som journalist ringde det ofta folk och tyckte att muslimer håller på att ta över.

Bertil anser däremot att man kan ha slöjan runt halsen. Han tycker inte att man ska bära slöja över huvud taget. Har man kommit till ett land som Sverige ska man följa den svenska livsstilen. Bertil har synpunkter inte bara på slöjan, utan även på andra huvudbonader eller klädstilar:

Det är samma sak som du har de här busschaufförerna som ska sitta och köra i turban, poliser som ska ha turban, jaha vad fan är det där för polis som kommer. Han har ju inte ens en mössa på sig utan ett tygstycke virat runt skallen. Så att man måste väl, tycker jag, inrätta sig i svenska samhället och ta lite, ska man ha de jobben ja då ska man ha de uniformspersedlarna som ingår där och inte hitta på något nytt. För då tycker jag det blir fel. För då kan det ju dyka upp gubbar med den här fezen på, jag är polis, jaha.

Som de flesta intervjuade anser Bertil att man ska respektera andras religioner och tro. Men muslimer ska anpassa sig efter de svenska förhållandena eftersom de lever och bor i Sverige.

Synen på religiösa friskolor

Intervjupersonerna är relativt negativa till friskolor. Oavsett religion ska skolor baserade på religion inte bedrivas i Sverige anser man. Man får sköta det religiösa utanför skolan eller efter grundskola och gymnasium. Anders har minnen från skolan och religionens roll i skolan. Han berättar:

Det tycker jag inte om alls. Det är jag väldigt emot över huvud taget. Oavsett om det är muslimska eller kristna eller vad du vill. Skolan skall vara helt och hållet fri. Jag är uppvuxen i ett samhälle där man hade morgonbön i skolan och var med när min mamma och ett antal andra prostinnor i Värmland for omkring i bilar och

samlade in namnunderskrifter mot att dels a) mot att morgonbönerna skulle försvinna och b) att kristendomsundervisningen skulle tas bort. Självklart skall det inte vara någon religion i skolan över huvud taget. Absolut inte religiösa friskolor.

Anders anser att det inte ska finnas undantag över huvud taget. Han anser också att man inte ska tvinga barn till en religiös tro genom friskolor i Sverige. Hans ställningstagande bottnar inte i att han är emot religion, utan han anser att religion hör hemma någon annanstans oavsett om det gäller muslimer, kristna eller andra religiösa grupper. Han anser att religion inte är att bara att gå i kyrkan, be eller sjunga psalmer. Religion är också en uppsättning av moraliska regler och förhållningssätt till människor.

Bertil däremot har bestämda uppfattningar om att muslimer ska anpassa sig till de svenska förhållandena. Han kan inte förstå att man kommer till Sverige och ska ha friskolor. Barn ska inte tvingas att gå i religiösa friskolor som skapar mer segregering. Bertil säger:

Kan de [muslimer] inte gå i de vanliga skolorna. Man började ju prata ett tag om också att man ville ha egna lagar att följa här och då tycker jag att man har ingenting här att göra egentligen om inte man kan följa svenska lagarna. Det är ju hit de har kommit och då måste man ju försöka smälta in i samhället och inte starta egna grejer som man ska följa, för då kommer man nog ganska snart tror jag att få samma sak som man håller på att strider och träter om nere i deras hemländer. Så att man måste försöka göra en avvägning att, flyr man till ett ställe så måste man ju ta seden tid man kommer. Tycker jag i alla fall så, men jag kan ha fel.

Bertil anser att inga friskolor borde finnas, även om han är mer bestämd i sin uppfattning om muslimska friskolor. Först efter gymnasiet får elever själva välja om de vill fördjupa sig i religion vid universitet eller högskola, anser han. Han, liksom flera andra intervjupersoner, är skeptisk till friskolornas utbyggnad. Ofta är det inte religiösa motiv som ligger bakom bildandet av religiösa friskolor. Därför borde staten sluta subventionera friskolor. Skolorna själva borde bekosta speciella inriktningar i skolan.

Friskolor ska inte bygga på religiös inriktning. Den ska inte vara grunden för en skola. Det leder till ökad segregation i samhället. Barn ska lära känna varandra och umgås med varandra oavsett religiös tro. Religiösa friskolor minskar barnens möjligheter att umgås över nations- och religionsgränser. Som Ulf säger: »Nu kör man sina skolor, muslimer kör sina, en del kristna extremister kör sina och då liksom det bygger bara

upp murar«. Barnen ska ha samma möjligheter och förutsättningar i en skola. De ska ha samma chans till en bra start i livet. Religiösa friskolor liksom andra friskolor kan vara olika, men de ger inte den gemensamma grunden att ta avstamp ifrån, menar man.

Sammanfattning av 40-talistens syn på islam och muslimer

Nästan samtliga intervjupersoner har vuxit upp i en religiös familj eller miljö. De ser sig inte som troende. Men de betonar vikten av religionsfrihet för alla religiösa folkgrupper. De uppger att toleransen gentemot olika religioner är en viktig princip att värna om. Alla religiösa folkgrupper ska ha rätt att utöva sin religion oavsett om man lever i Sverige eller i andra delar av världen. Religionsfrihet är också som en del av mänskliga rättigheter, som förenings- och yttrandefrihet. Därför får den inte inskränkas menar de.

Men deras resonemang om religionsfrihet kan skifta i relation till islam och muslimer. Deras berättelser och resonemang kring islam och muslimer är kopplade till internationell terrorism, krig och integrationsfrågor. I samtalen om islam och muslimer nämner alla terror och bombningar som i USA, Madrid och London, händelserna kring publiceringen av Muhammedbilderna i Danmark eller kriget i Irak. De betonar också att alla muslimer inte är terrorister eller begår terrorhandlingar. Trots insikten eller vetskapen om att de flesta muslimer är fredliga, går samtalet om islam och muslimer över till terror och krig.

De internationella händelserna dominerar deras resonemang. Varför de endast nämner dessa händelser är en svår fråga som ingen har ett bra svar på. Deras informationskälla har däremot varit media, vilket innebär att de kan ha påverkats därifrån. Media kan ha haft stort inflytande på deras bild av islam och muslimer. Men det är inte hela förklaringen eftersom nästan alla också är skeptiska till media – både till journalister och innehållet i olika medier. Det är möjligt att människor uppmärksammar trauma och krig mer än andra vardagliga händelser. Det är kanske så att terror, trauma och krig sätter djupa spår och varar länge i människans minne.

Så som vi tolkar det, skiljer sig deras resonemang åt när det gäller muslimer i Sverige. De framställer islam och muslimer som en del av integrationsfrågorna. Men inom ramen för integrationsfrågor nämns händelser eller frågor som hedersmord, slöja och moskéer samt muslimers anpassning till svenska traditioner och seder. Även i det avseendet kan vi säga att bilden av islam byggs på negativa nyheter eller händelser i media.

Så långt komma, kan man då påstå att svenska män födda på 40-talet har negativa attityder mot islam och muslimer? Frågan är svår att besvara trots att det finns tydliga tecken på att enbart negativa bilder av islam och muslimer förmedlas. Däremot förstår vi nu något bättre hur de resonerar kring sina attityder och åsikter om islam och muslimer.

Synen på islam och muslimer bland svenska män födda på 1980-talet

Förhållande till religion och religionsfrihet

Intervjupersonernas förhållande till religion varierar bland de tio intervjuade männen födda på 80-talet. Sex av dem ser sig själva inte alls som religiösa, däremot svarar flera av dem att de nog skulle kalla sig för sekulariserade kristna om de fick frågan vilken religion de hade. Två av männen ser sig praktiskt taget som ateister.

Fyra betraktar sig på något sätt som mer eller mindre religiösa. Två av dem är katoliker, uppfödda i hem där någon av föräldrarna är katolik. Den ena är döpt katolik och har gått i katolsk söndagsskola. De två är också de enda av de intervjuade 80-talisterna som berättar att de har utländsk bakgrund som andra generation. Dessa två informanter känner sig dock som svenskar, vilket var ett av kriterierna för urvalet. Den tredje intervjupersonen uppger att han är mer religiös än normalt och han går dessutom i en friskola som skulle kunna klassas som en religiös kristen friskola.

Alla är för religionsfriheten. Ingen uttrycker negativa aspekter, och majoriteten av de intervjuade definierar religionsfrihet som en rättighet att fritt ha och utöva den religion individen önskar. Däremot tycker de flesta att de finns gränser för religionsfrihet. För flera av dem går gränsen vid att påtvinga andra sin religion.

Alla 80-talister uttrycker sig i mycket positiva termer när de pratar generellt om islam och muslimer. Två av de yngre tycker att muslimer är trevliga. Den ena av dem, Pontus, tycker att de verkar vara ganska ärliga. Vidare uppskattar Pontus uppfattningen bland muslimer att de inte sätter folk i någon social hierarki och att de är renlevnads människor.

De sätter inte en i någon social hierarki tycker jag, så att det är liksom att alla människor är lika, tycker jag muslimer verkar tycka. Och ja men de säger, att de flesta inte tar droger och dricker inte alkohol, det tycker jag är bra också.

Några ser islam på samma sätt som de ser på kristendomen och olika grenar av den. Joakim är en av dem som har både positiva och negativa erfarenheter, på samma sätt som han har både en positiv och negativ syn på dem som är kristna. Bland de positiva sidor som han uppfattar finns hos hans muslimska kompisar är att de är mer familjära och att de sätter familjen före på ett annat sätt än de kristna kompisarna gör. Men det tror han inte behöver vara religiöst betingat, utan snarare kulturellt.

Tolerans

På frågan om intolerans, svarar alla att de ser sig själva som fördomsfria och toleranta. De intervjuade personer som talar om sig själva som bärande på fördomar är de som vet mest i stort sett och har flest kontakter med den muslimska världen. För majoriteten av de unga männen i intervjuerna handlar tolerans om respekt. Michael säger så här:

Ja tolerans det är väldigt mycket respekt, väldigt mycket att man behandlar alla lika liksom, och som jag sa förut kan man ha olika åsikter men bara att man respekterar, man kan tänka efter så här, varför tänker människor som de gör, istället för att tänka att han är dum i huvudet som tänker så där (.....) Även om det är en helt vansinnig åsikt så måste man, tror jag, alltid försöka att tänka efter vad han varit med...

Gränsen för flera av de intervjuade 80-talisterna går vid mord och dödande. Även våld och mord nämns av några som gräns för där religionsfriheten ska sluta gälla.

Fredrik är den enda som säger att han har fördomar, även om han också är en av dem som är mest berest och har mest kunskaper om islam och muslimer. Han har till exempel pluggat ett tag i ett arabiskt land. Fredrik berättar här också om sina släktingar och hur de ser sig själva som fördomsfria, men ändå hyser en massa fördomar och att åsikter blir tagna för att vara sanningar, som till exempel att muslimer är på ett visst sätt.

Några av intervjuade personer nämner att det finns regionala skillnader när det gäller svenskars tolerans respektive intolerans. Det framkommer i tre intervjuer – de enda intervjuer där intervjuade personer ej är uppvuxna i Stockholm utan har sitt ursprung i städer i de nordligare delarna av Sverige. Dessa tre intervjuade personer anser att det är bättre att växa upp där, eftersom det är så segregerat i Stockholm. I Stockholm lever alla olika grupper sida vid sida, något som inte är fallet i de nordligare städerna, där man lever mer integrerat. Så här säger Fredrik om sin hemstad i norra Sverige, och han menar också att hans vänner där är mer positiva till invandrare än hans kompisar i Stockholm:

Och det har varit väldigt blandat i skolan, det har varit både invandrare och svenskar att det liksom inte funnits plats för någon segregation i samma utsträckning som här, jag märkte en jätteskillnad när jag kom hit, där det var segregerat på alla plan alltså. Åldersmässigt, invandrare, svenskar, muslimer, där det finns utrymme för små grupper att bildas.

Erik som är en av dem som är uppvuxna i Stockholm är däremot av en annan åsikt när det gäller regionala skillnader – han tror att det är en större risk att folk som inte bor i storstäder som Stockholm, Göteborg och Malmö, utan bor någonstans ute på landet, är mer intoleranta och rädda för nya saker.

Moskéer

Alla intervjuade är positiva till moskéer. Det är faktiskt den enskilda fråga under hela intervjun som väcker mest positiva åsikter. Flera av de yngre, men ingen av de äldre 80-talisterna, har varit på studiebesök i Stockholmsmoskén. Det verkar som om det blivit mer vanligt att skolelever i dag får göra sådana studiebesök. Dessutom berättar några att de har vänner som besöker moskén regelbundet. Den enda invändning mot moskéer som framkommer under intervjuerna med 80-talisterna är böneutropet klockan fyra på morgonen. Det är Michael som inte tror att det skulle fungera i Sverige.

Nej jag har ingenting mot moskéer. Det som är en kulturchock med Sverige och västvärlden det är att klockan fyra på morgonen, när de har bönestund, de har ju scheman liksom när de ska be och vad det är för månad och allt det där och det fungerar liksom inte att man ska kunna ha böneutrop klockan fyra på morgonen i Sverige, det fungerar inte. Det skulle aldrig någon, majoriteten av befolkningen i det här landet skulle aldrig acceptera det. Där måste man dra en gräns.

Moskéerna som byggnader är också något som några nämner i positiva ordalag. En av dem är Fredrik:

De är vackra byggnader oftast (skratt). Jag tycker att de borde finnas i varje stad som har en större muslimsk... där det finns många muslimer.

Men det finns också några som har praktiska idéer kring Stockholmsmoskén. Jonatan, som är en av de yngre, besökte Stockholmsmoskén med skolan och han berättar att han mest tänkte på kupolen och den stora heltäckningsmattan i männens bönesal, och hur jobbigt det skulle vara att dammsuga den.

Om slöjorna

Slöjan är inte alltid enkel att förhålla sig till, vilket också framkommer under intervjuerna med 80-talisterna. Till en början är de flesta av de intervjuade positiva, på så sätt att de säger att de inte har något emot den. Men flera uttrycker också viss skepticism. Thomas till exempel, tycker att det ser skumt ut att bära slöja, även om han förstår att det ligger religiösa skäl bakom att kvinnor bär den. Dessutom är han fundersam över varför inte alla kan välja bort slöjan, eftersom så många väljer att inte bära den. Han säger att han inte skulle vilja dejta en tjej i slöja, på grund av det strikt religiösa i det valet. Han ser sig själv som icke-religiös. Däremot säger han att han naturligtvis respekterar deras val och att han aldrig skulle säga en sådan sak till en kvinna som bär slöja, eftersom det är upp till henne att göra det valet. Det har med tolerans och respekt att göra, menar han.

Även Erik uttrycker en viss kluvenhet inför slöjan. Han tycker synd om tjejerna som bär slöja, ibland tycker han till och med att det är tragiskt. Han tycker att i grunden är det fel att tjejer ska behöva skylla sig för att godkännas. »Alla föds lika liksom«, säger han. Man borde vara mer tolerant mot sig själv, anser han. Samtidigt tycker han att slöjan kan späda på fördomar, i och med att det finns människor som tänker att flickor som bär slöja är förtryckta och tvingas till det. Han menar däremot att det är en större majoritet som väljer det själva.

Daniel betraktar bärandet av slöjan som en mycket specifik tolkning av koranen. Från det han läst i koranen i skolan under religionsundervisningen minns han bara en allmän text om att skylla sin kropp.

Jag tycker inte att man kan dra en slutsats om förtryck bara för själva slöjan. Men jag tror om jag själv med min svenska uppväxt om jag skulle konvertera till islam och skulle vara tjej skulle jag nog se det som inte nödvändigt att bära slöja åtminstone inte mot bakgrund av vad jag har läst i koranen hittills.

Men ungefär hälften av de intervjuade 80-talisterna ser mer positivt på slöjan, även om de tar upp en del negativa aspekter. Jonatan ser slöjan som en dekoration, att den är som en huvudbonad. Pontus tycker att den är helt okej, även om de flesta ser den som kvinnoförtryck, men så ser inte han på saken. David, som är katolik, jämför med en kristen som har ett kors, och drar paralleller till kristendomen och Maria, att kvinnan ska vara obefläckad och inte ha sex innan äktenskapet, vilket han kanske tycker är lite orättvist.

En av de mer positiva inställningarna till slöjan uttrycker Pontus:

Jag tror att det kan vara bra om man är kvinna och har det för jag tror att man blir mindre dömd efter sitt utseende om man har slöja. Fast jag tror inte att det underlättar i Sverige att ha slöja. Man blir mer dömd som en person som har slöja (...) det blir bara svårare som människa liksom.

Även Fredrik ser slöjan som en religiös yttring och identitetsmarkör i Sverige och en självklar rättighet för den som vill bära den. Men han ser också skillnader, jämfört med det arabiska land där han har bott ett tag och menar att där tvingas fler, eftersom landet är muslimskt. Här är det mer ett sätt att markera sin religiösa tillhörighet.

Friskolor?

Till skillnad från slöjan, som ändå väcker ganska mycket tveksamhet hos intervjupersonerna, är de religiösa friskolorna det enda de flesta helt tar avstånd från. Det är bara några av de yngre som inte är lika negativa. En av dem som är positiv tycker dock att det kan bli lite uppdelat, annars finns det inga problem med sådana skolor, menar han. Den andra personen är till en början osäker och efter en stunds eftertanke så tycker han att själva idén med friskolor är segregering och att det vore roligare om alla gick tillsammans.

Även Pontus, som själv går i en skola som kan klassas som en kristen friskola, tycker att friskolor – framför allt hans egen – är jättebra, men det skulle vara bra om skolorna kontrollerades, eftersom det finns en risk, säger han, att man som barn kan bli inskränkt om man bara träffar folk från sin egen religion och lär sig bara en sak.

De negativa åsikterna som framkommer är dock många fler än de positiva. Flera av dem anser att den mest negativa aspekten är segregationen medan andra talar om hjärntvätt, och att det hindrar eleverna från att tänka fritt. Flera av de intervjuade är nogga med att påpeka att de är negativa till andra former av religiösa friskolor också, och absolut inte bara muslimska. För Michael handlar det också om yttrandefrihet:

Man kan tycka att det handlar om någon slags yttrandefrihet men jag tycker att barn ska vara barn och man måste tycka liksom ha en fri tanke (...) Jag är emot friskolor för att jag tycker att de är bakåtsträvande och det är inget som gynnar samhället tycker jag. Vi behöver fria, fritt tänkande människor. Man ska inte trycka på någon sina egna värderingar och åsikter, det tycker jag är hjärntvätt.

Ytterligare ett annat argument mot de religiösa friskolorna, som Fredrik tar upp under intervjun, är allas rätt till en likvärdig utbildning för att alla ska ha samma förutsättningar i ett samhälle. Däremot anser han att den kommunala skolan måste vara så öppen att den ska respektera och tillåta alla människors religiösa tillhörighet. Han anser visserligen att den svenska skolan är tillräckligt tolerant, men i och med att den är sekulariserad så kan det vara svårt för dem som är religiösa, oavsett vilken religion de har.

Kunskaper om islam och muslimer

Flera av de intervjuade 80-talisterna har ganska mycket, några till och med väldigt mycket, kunskaper om islam och muslimer. Två av de äldre intervjuade har till och med ett uttalat intresse för den muslimska världen, och har besökt olika länder i Mellanöstern. Fredrik har dessutom bött ett kortare tag i ett arabiskt land. De flesta av de intervjuade uppger att de har och har haft vänner som är muslimer, och en av de yngre har lärare som är muslimer. En av dem har en vän som har konverterat till islam. Bara en av de intervjuade, Daniel, har och har inte haft någon muslimsk kompis. Han uppger därför att han inte har så mycket personliga erfarenheter.

Jag har inte så mycket personliga erfarenheter av det faktiskt. Jag har inte träffat speciellt många som, som jag vet är muslimer faktiskt fastän man har vuxit upp under 90-talet så det har jag lite erfarenhet av. Det är mer som man har läst i samhället och vad man har, men vi har inte pratat så mycket om muslimer med någon man om islam som religion. Så det är mycket en medial bild och liksom och liksom vad man vet om islam som religion. Det är märkligt att man inte har så mycket bekanta som är muslimer.

Men även för dem som kanske inte har så många personliga erfarenheter kommer det fram i intervjuerna att de tycker och tänker mycket om islam och muslimer. Thomas är också en som säger att han inte vet så mycket.

Ja känner till det är väl lite löst och lätt och ramadan och sådana grejer som de kör liksom, och sedan vilken typ och vad det innebär det har jag väl mindre koll på faktiskt. Ja, slöjor hit och dit, dålig uppmärksamhet som hedersmord och sådant hör väl hyfsat mycket dit, sedan har jag fått för mig att det är mycket liksom, eller jag tycker privat att de har hyfsat dålig kvinnoyn i många fall, det är det jag känner att jag vet om det.

Om islamofobi säger Thomas att det bara är rädsla, att folk är rädda för muslimer för att de är annorlunda, har vita kläder och den där vita mössan som de enligt honom har på sig.

Svårt för muslimer i Sverige

De flesta av de intervjuade unga männen har uppfattningen att det på flera plan är svårt för muslimer i Sverige. En av dem börjar prata om islamofobi redan innan frågan om detta kommer på tal. Några säger att rasism och diskriminering inte nödvändigtvis måste bero på att de är muslimer, utan att det snarare beror på deras invandrarskap.

Daniel tänker i likadana banor men han väljer hellre att prata om den generella religionsintoleransen som han finner existerar i Sverige. Det innebär att det inte bara är svårt för muslimer utan även för andra djupt troende och beror på det sekulariserade samhälle Sverige utvecklats till. Daniel förstår dock att det fortfarande finns islamofobi och att muslimer är utsatta för den.

Jag menar oavsett vilken tro du har så tror jag att man kan känna sig stigmatiserad om man säger att man är troende i Sverige.

Daniel, som är den enda som egentligen inte har några muslimska vänner, ser muslimers vardagliga svårigheter utifrån ett praktiskt perspektiv. Exempel som han här tar upp är frestelser av olika slag som man kan uppleva när man utövar religion på en plats, där religionen är mindre vanlig. För muslimer kan denna frestelse uppstå när man handlar i en svensk butik där det finns massor av fläskkött, eftersom man som muslim inte får äta fläskkött.

David ser däremot svårigheterna i form av den allmänna stämningen, dvs. den negativa bild som förmedlas av medierna. Han märker den överallt, ibland även bland sina kompisar, även om han inte tycker om personer som har en negativ bild av muslimer. Han säger att han då försöker att inte umgås med dem, även om han tycker att det ibland är överraskande att det dyker upp sådana åsikter hos någon av hans vänner.

Även Pontus tror att det är många som är avståndstagande till muslimer, och tycker att kristendomen och judendomen är mer accepterad.

Ja, jag tror att det är ganska många som är, som tror att muslimer är liksom, elaka, så där skäggiga män som planerar saker i små sekter, alltså sådana, jag tror att folk tänker det. Det är alltså för att jag kanske tänkte lite så innan jag kände muslimer.

De som har muslimska vänner utgår från deras erfarenheter när de tar upp muslimers situation i Sverige i dag. Michael berättar om den etniska och religiösa diskriminering som flera av hans kompisar utsatts för på flera områden, både inom boende- och handelssektorn. En av hans kompisar blev till exempel nekad att köpa ett gymkort för att det var fullt, medan hans kompis med svenskt ursprung fick göra det på samma gym senare. En typ av situation testing i praktiken med andra ord, där hans kompis med muslimskt ursprung blir nekad. Michael tar också upp fler exempel, men vad som egentligen är orsaken till diskriminering är enligt honom svårt att ta reda på.

Jag tror ju att det är på alla plan liksom, man ska söka lägenhet eller söka ett jobb eller man som ska gå på ett gym så att man blir diskriminerad för att man har fel efternamn, det behöver ju inte vara för att man är muslim, men jag tror att det är en av de grupper som har det tuffast tror jag...

Men så menar han att även om det är svårt, kan det finnas en positiv aspekt, att de med annat ursprung gör sitt yttersta, även om han poängterar det oacceptabla med rasism och diskriminering.

Även Fredrik berättar om sina vänner med muslimsk bakgrund, som i sin tur berättat för honom om hur de blivit utsatta för att folk tittar på dem med misstänksamhet på tunnelbanan, speciellt i samband med de terroråd som skett.

Thomas är den enda som tror att muslimer har det bra i Sverige, eftersom han ser Sverige som ett sekulariserat land och jämför med USA där folk är mycket mer troende. Men han anser också att muslimer här får utöva sin religion rätt fritt och att de får ha moskéer. En annan positiv aspekt med Sverige, enligt Thomas, är att de inte behöver tolka koranen lika hårt som i sina hemländer. Han exemplifierar här med Iran.

De flesta av 80-talisterna är medvetna om de svårigheter som muslimer har i Sverige. De som har minst uppfattning om den rasism och diskriminering många muslimer upplever, är de som inte har egna personliga kontakter i den muslimska gruppen.

Krig och terror

Överlag under intervjuernas gång är det många negativa händelser i form av krig och terror som kommer upp när de tio unga männen besvarar frågan om vad de tänker på för händelser, kopplade till muslimer och islam under femtio års tid. De flesta tänker på terrorattackerna förstås. En av de intervjuade tycker att det är trist att han bara kan komma på en massa

negativa saker som krig och terrorattacker. De flesta uttrycker någon sorts medvetenhet om de enbart negativa aspekterna. Joakim är en av dem:

Ja, det är ju mest krig och elände man tänker på. Libanonkonflikten, Israel, Palestina konflikten, senast terrorattentaten.

Utöver terrorism och terrordåd tänker nästan alla på de olika krigen som rasar i Mellanösternregionen, framför allt är det Israel och Palestina som nämns. Bara några personer nämner Irak. Det är förvånande eftersom det i allra högsta grad är ett pågående krig med en massiv nyhetsbevakning, vilket innebär dagliga rapporter i våra medier om 100-tals dödsoffer. Även kriget i Afghanistan nämns, men det är bara en som nämner det. Israel och Palestina är dock helt klart den konflikt som dominerar bland de nämnda. En av de intervjuade minns också OS i München 1972, där elva israeliska idrottsmän togs som gisslan och därefter mördades.

Men också andra händelser dyker upp bland de händelser de intervjuade minns femtio år tillbaka, trots att de själva bara levt ungefär tjugo- tjugofem år. Michael kommer till exempel ihåg de svartas medborgarrättsrörelse från 50- och 60-talen och att många från den generationen blev muslimer senare, till exempel Malcolm X. Han drar paralleller mellan denna framväxande motståndsrörelse i USA till det som samtidigt hänt och händer i Mellanöstern.

Men generellt så har ju islam vuxit väldigt mycket vilket jag tror beror väldigt mycket på att det under åren, alltså länder i tredje världen, muslimer och andra folkgrupper har blivit väldigt förtryckta och de här folken som inte har varit muslimer har då blivit muslimer för att de känner att här finns en kraft i arabvärlden, Mellanöstern, som håller med oss.(...) man kanske utnyttjar dem som en bricka i spelet för att sprida islam liksom, det kan vara så, det behöver inte vara så.

Majoriteten av de intervjuade männen födda på 80-talet kopplar alltså islam och muslimer till negativa händelser, men här och där under intervjuernas gång dyker det upp några få positiva minnen. Joakim är en av de få med ljusglimtar bland minnena.

Jag ser nog mer positivt på hur muslimer liksom har tagits emot måste jag säga, med den ökade förståelsen och publiciteten kring ramadan till exempel som någonting positivt som svenskarna börjar ta till sig och förstå och sådana saker.

Därefter kommer han dock ihåg de moskébränningar som skett i Sverige. Även en av de andra tar upp händelser kopplade till moskébyggen på ett nationellt plan. Det finns dock inte lika många minnen kopplade till Sverige som till utlandet. En av männen nämner visserligen mordet på Olof Palme.

World Trade Center

Vi frågar de intervjuade männen specifikt om terrorattacken riktad mot bland annat World Trade Center den 11 september 2001 och om de påverkats på något sätt av händelsen i sig. De flesta, framför allt de äldre av de intervjuade 80-talisterna, säger att de påverkats medan de yngre är något mer distanserade till händelsen.

Några av de intervjuade uppger att de har egna direkta erfarenheter av olika terrorattentat med kopplingar till islamisk fundamentalism runt om i världen. Den person som kommit närmast är Fredrik. Han var på en semesterort alldeles i närheten av en bomb som detonerade. Några har känt personer eller haft släktingar som var i London när bomberna detonerade i tunnelbanan. Pontus tycker att terrorattackerna känns avlägsna och att de inte har påverkat honom. Ändå berättar han att hans familj var i London när det skedde. Han berättar att han lugnade ner sig när han i ett telefonsamtal fick veta att allt var bra med dem, och att de inte märkt något av allt som hänt. Sedan tyckte han att det inte var någon stor grej.

Thomas är den enda av de intervjuade som svarar på den frågan med att hänvisa till den hårda terrorlagstiftningen som instiftats i många länder och även diskussionen i Sverige, till exempel.

Ja det har väl påverkat det mesta liksom med alla nya regler och alla nya regler och lagar kring oss mot mänskliga rättigheter, ja det känns som att liksom vi är på väg mot ett mer övervaknings-samhälle och att integriteten försvinner, (...) väldigt synd tycker jag i alla fall.

Erik ser World Trade Center-attentaten som en milstolpe, som han tror har bidragit till stora förändringar, och inte bara negativa i form av en ökad intolerans, utan även positiva som att människor lär sig nya saker om muslimer och islam och får en mer nyanserad bild. Andra, menar han, låter bilda sig stereotypa uppfattningar på den informationen.

Mediernas betydelse

Ett återkommande tema i många av intervjuerna med männen födda på 80-talet är mediernas ansvar när det gäller spridandet av fördomar om muslimer och islam. Flera berättar om hur

mediernas bilder av muslimer och islam är stereotypa. Många tror att de spelar en stor roll när det gäller människors negativa attityder till islam och muslimer.

David är en av dem som talar om mediernas ansvar när de förmedlar sin kunskap. Han ser det visserligen både som kunskap och som icke kunskap. Han säger att medierna måste tänka på vilka perspektiv som förs fram och som exempel tar han upp hedersmord bland muslimer. Men han har ingen förklaring till varför det blivit så. Senare under intervjun återkommer David till mediernas makt att förändra samhället.

Jag tror jättemycket på media. De har makten, de har en enorm makt att kunna förändra hela samhället och få dem med sig om de ville, men nu har de ju valt den inriktningen att ja, förmedla få med sig folket på ett sätt och ha en negativ syn. Man har aldrig sett en, jag åtminstone har aldrig sett en positiv artikel om islam liksom, ja okej nu har de firat ramadan och det gick jättebra och tusen människor var där och det var jättetrevligt. Utan det är just bara alla negativa grejer som står så jag tror att media skulle kunna ha en jättestor liksom påverkan (...).

Även Erik tar upp de enbart negativa bilder som våra medier förmedlar, som en av bakgrundsfaktorerna till att det har blivit svårare för muslimer att leva i Sverige under den senaste tiden.

Därför att jag tror att media påverkar jättemycket och allt som har skrivits om olika muslimska fraktioner och olika individer, allt som har skrivits i tidningar och som synts i media i största allmänhet är ju nästan odelat negativt.

Michael exemplifierar med en annan av de återkommande stereotypa bilderna av muslimer, män som går klädda i muslimsk fotsid klädsel, när han vill belysa mediernas påverkan på allmänheten.

Och det finns ju folk som går runt så [syftar på fotsid klädsel](...) och då är det rätt att koppla den här bilden till terrorism eftersom den bilden är så fast etsad i våra medvetanden eftersom vi får den här bilden från massmedia att det mesta som pratas om muslimer i massmedia är ju oftast en negativ bild att de utgår terror, terroristdåd, att de, att de konspirerar. Och att ja, det här som, heligt krig, jihad och det.

Jyllands-Posten

Under intervjuerna ställdes också en fråga om en stor medial händelse under 2006 där media spelade en mycket stor roll: danska Jyllands-Postens publicering i oktober 2005 av ett antal

karikatyrer föreställande profeten Muhammed. Det är framför allt de efterföljande reaktionerna de flesta kommer ihåg som mycket våldsamma. Några har dock åsikter om själva publiceringen.

Joakim tycker att det är en onödig provokation på grund av att människor blivit stötta, även om han anser att man ska få publicera i princip vad som helst. Även Michael tycker att det var onödigt och att det stämplade en hel grupp genom publiceringen av karikatyrerna. Genom att skapa dessa karikatyrer skapades också en verklig stereotyp av muslimer, anser han, vilket var vanhedrande och kränkande för muslimer. Enligt Michael användes bara diskussionen om yttrandefrihet för att rättfärdiga publiceringen.

Jonatan ser Jyllands-Postens agerande som lite rasistiskt, och som ett personligt påhopp på muslimer. Han är den enda av de intervjuade 80-talisterna som har förståelse för de reaktioner som följde. Om han själv var religiös hade han också blivit förbannad. Jonatan tycker visserligen att våldet kanske var lite väl överdrivet, men inte en konstig reaktion.

Även om Erik tycker publiceringen var onödig, säger han att det är något som man får ta om man är troende muslim och även det faktum att det nu kan vara svårare att vara muslim. Dessutom tycker han att det är lite mer tabu att driva med islam och judendomen till skillnad från kristendomen, som han anser att det drivs mycket mer med.

För vissa är det framför allt reaktionerna efteråt i den muslimska världen som de minns av händelsen, de kommer inte ihåg själva publiceringen. David är en av dem som till en början enbart tänker på de reaktionerna som han betraktar som överdrivna.

Flera ser reaktionerna som kontraproduktiva eftersom de spär på fördomar och negativa attityder. Michael, till exempel, säger att när människor ser att reaktionen bland vissa muslimer är att ta till våld då kanske människor tänker att »ja men titta de är ju våldsamma«.

Erik menar också att de efterföljande reaktionerna absolut påverkat opinionen i Europa.

Om man bränner ett lands flagga, det är liksom en väldigt våldsam handling på ett plan, nästintill krigiskt, hotfull handling i alla fall får man säga. Och det, någonstans så går man över en gräns och det blir onyanserat känner jag. Och det späder, det tror jag garanterat, späder på, alltså de späder på mina fördomar också.

För Pontus går tryckfriheten före allt annat, och han tycker att det svårt att ha förståelse för protesterna eftersom dessa var riktade mot Danmark och inte tidningen i sig. Han menar att

Danmark inte kunde stoppa dem att trycka, eftersom tryckfriheten går före. Han tror i och för sig att protesterna handlade om fler saker och inte bara karikatyrerna, t.ex. muslimers missnöje med västs generella inflytande i den världen.

Ålderskillnader

De allra flesta av de intervjuade 80-talisterna tror också att de är mer positiva till muslimer än 40-talisterna. Anledningar som de tar upp är att skolan är bättre på att skildra världen och att de umgås mer med folk som är födda i muslimska länder. Att äldre är mer rädda för det som är främmande är också något som kommer upp. Michael är en av dem som uttrycker det och han gör det på följande sätt:

De har inte vuxit upp med muslimer 40-talisterna, det är, det betyder mycket, har man inte haft muslimska vänner så vet man väldigt lite om vad muslim är och då tror jag att de flesta har lite negativa saker att säga, även om det inte är något rasistisk så kanske det är någonting de tar upp det här negativt, det tror jag, och sedan, sedan är det säkert många 80-talister som muttrar.

Pontus tror däremot att män i hans egen ålder är ganska kränkande och inte särskilt accepterande på grund av att de är ganska ointresserade av religion. David har också den synen på sin egen generation män. Han tror att en majoritet av dem har någon sorts negativ inställning.

Om den egna vänskretsen, i sin egen ålder, säger de allra flesta att det däremot inte finns någon med de värderingarna representerade, och skulle det finnas så skulle flera av de intervjuade 80-talisterna antingen frysa ut eller försöka omvända personen genom diskussioner. Michael är en av dem som skulle försöka ta upp en diskussion.

Men alltså det finns svenskar och invandrare bland kretsen som har en lite skev bild som jag försöker att liksom argumentera så att de, jag tvingar inte på dem mina åsikter men jag försöker bara få dem att tänka om lite. Men nej, det är någonting som ofta kommer upp alltså vi diskuterar, kanske inte diskuterar politik eller religion men man har diskuterat alla roliga ämnen som musik och tjejer och sådant. Det kommer alltid dit.

Sedan finns det också ålderskillnader bland de intervjuade 80-talisterna. I materialet märks dock inga skillnader mellan de yngre och de äldre 80-talisterna i attityder och inställningar. Däremot uttrycker sig de äldre inom generationen mer sofistikerat och mer politiskt korrekt många gånger, jämfört med

de yngre. Dessutom är de äldre 80-talisterna oftast mer explicit politiska i sina resonemang. De yngre har ett rakare språk. Det kanske också har med bildning att göra, för bland de äldre finns det nästan bara universitetsstuderande.

Skillnader mellan könen

De flesta blir inte alltför förvånade när de hör att det enligt vissa studier finns skillnader mellan män och kvinnor när det gäller attityder till islam, muslimer och invandring generellt (se t.ex. Integrationsverket 2006c). Några av de intervjuade kan däremot inte förstå att män är mer avståndstagande. Fredrik säger att han snarare skulle tro att kvinnor är mer avståndstagande eftersom bilden av islam enligt honom är ganska macho och ofta kopplas ihop med kvinnoförtryck.

De flesta har dock snarare teorier om varför män är mer fördomsfulla än kvinnor. Erik är en av dem. Han tror, vilket han också ser som en fördom, att män snabbare drar slutsatser, hyser fördomar och gör fler dumheter än kvinnor. Han tror också att det skiljer sig åt mycket mellan individuella och kollektiva upplevelser när det gäller män, dvs. att män gör och tycker en sak i grupp, till skillnad från hur de fungerar på ett individuellt plan. Jonatan tror att män är mer skeptiska för att de är rädda för att muslimska män ska ta deras kvinnor från dem.

Thomas tror att det handlar om att kvinnor har en annan attityd.

Ja det tror jag absolut men, kan vara för att tjejer är mer öppna, lite mer så där genusfrågor kanske, nej jag vet inte. Tar in mer och du vet, reflekterar lite andra saker kanske.

Fredrik tror att det kan hänga ihop med kvinnors politiska ställningstagande generellt. Han tror att det är fler kvinnor än män som röstar på vänsterpartier och han ser där kopplingen till att vara mer internationell och solidarisk med rörelser utanför Sverige med att ha mer positiva attityder till islam och muslimer.

Pontus tycker det verkar konstigt att det finns skillnader mellan könen, men tror att det kan bero på att män, mer än kvinnor, ser saker ur sitt eget perspektiv, och också att de inte umgås med muslimer lika mycket som kvinnor.

Sammanfattning av 80-talisternas syn på islam och muslimer

Generellt kan man säga att alla de intervjuade 80-talisterna är positivt inställda till islam och muslimer. Ingen är helt negativt inställd till moskéer och inte heller till slöjor. Deras attityder till slöjor är dock av en mer komplex natur. De flesta tycker att det är okej och respekterar kvinnor som bär slöjor. Men att majoriteten av de intervjuade kopplar slöjan till tvång och kvinnoförtryck framkommer tydligt i svaren. Den enda fråga där de intervjuade 80-talist-männen direkt tar avstånd, handlar om deras acceptans av religiösa friskolor. I deras svar dras ofta paralleller till det sekulariserade samhälle som Sverige blivit. Dessutom är det många av dem som uttrycker en negativ inställning till religiösa friskolor generellt, oavsett trosinriktning på skolorna. Det som kanske ligger bakom detta mönster är att de flesta av de intervjuade männen ser sig själva som ickereligiösa. Därmed inte sagt att de inte uppfattar sig som kristna, men då som sekulariserade kristna. Någon typ av religiöst förhållningssätt finns hos majoriteten av dem. Bland dem i den mindre skara som ser sig själva som religiösa, är två katoliker och uppvuxna i den traditionen. Det skulle kunna ligga bakom att de ser sig själva som något mer religiösa. Deras utgångspunkter, när de talar om islam och muslimer, är något annorlunda i och med att katolicismen i många fall är striktare än den sekulära protestantism vi har i Sverige. De drar till exempel paralleller till olika företeelser inom katolicismen när de pratar om muslimer och islam.

Även om man kan tala om en generell positiv inställning hos de intervjuade 80-talisterna, kopplar de nästan bara negativa aspekter och händelser till islam och muslimer. Det handlar framför allt om krig och terror. 80-talisterna kopplar även till en del negativa aspekter som inte vanligtvis kopplas till islam, till exempel Palmemordet (kanske har det blandats ihop med det s.k. PKK-spåret, där den kurdiska organisationen PKK skulle vara inblandad). Till och med den senaste händelsen kring Jyllands-Posten beskrivs med viss skepsis. Även om det poängteras av flera av de intervjuade att det är få som är våldsamma och att dessa få personers agerande inte ska kopplas till den stora muslimska massan – vilken nu den kan vara – känns det som om en viss »de kan skylla sig själva«-mentalitet lurar i bakgrunden hos majoriteten av de intervjuade.

De allra flesta av de intervjuade 80-talisterna är mycket medvetna om fördomarna som finns och lurar. Här anser informanterna att det är medierna som styr och påverkar. Och att medierna har ett ansvar. Några är till och med själva förvånade över att de inte kan komma på något positivt som är kopplat

till islam, utan att medierna bara tar upp negativa händelser som krig, terror och män i vita kläder. Mediernas inflytande i negativ bemärkelse återkommer för många under intervjuernas gång.

Trots en stor medvetenhet ligger fördomarna under ytan och påverkar även de intervjuade. I nästan varje intervju dyker det upp någon stereotyp bild som informanterna använder som exempel, men de gör det utan distans, vilket skulle kunna tyda på att de mer eller mindre tror på den. Det kan handla om skäggiga män i vita kläder, kvinnoförtryck som hedersmord, eller islamistiska terrorceller. Det kommer också fram i deras syn på reaktionerna efter publiceringen av Muhammedkarikatyrerna, som flera till och med såg som kontraproduktiva.

Trots alla negativa inslag i intervjuerna finns många positiva tankar, och det handlar oftast om mötet mellan muslimer och icke-muslimer. Det är enligt många en viktig faktor för förståelse och kunskap. Mötet är också anledningen till att de intervjuade 80-talisterna ser sig själva som mindre fördomsfulla än män födda på 40-talet. Trots att de lever i ett delvis förändrat Sverige, är det några som inte har haft särskilt många muslimska vänner och klasskamrater. Det är också markant att det påverkar deras syn på till exempel vad som är svårt i samhället för muslimer. De som har muslimska vänner har mer kunskap om till exempel den rasism och diskriminering som många muslimer är utsatta för, i och med att de fått ta del av deras erfarenheter. Det har inte de som inte har muslimska vänner i samma omfattning.

Utifrån detta material går det alltså inte att utläsa ett negativt förhållningssätt – 80-talisterna är överlag och generellt sett positiva till islam och muslimer. De är också mycket medvetna om fördomarna och hur svårt det är för många muslimer. Ändå är det mest de negativa aspekterna som tydligt framkommer i stort sett i varje intervju.

Avslutande kommentarer

Sammanfattningsvis kan vi säga att det finns många likheter i attityder mellan de två undersökta generationerna. En likhet är deras sätt att formulera sin syn på religionen islam och muslimerna, både de med religiös och de med kulturell bakgrund. Väldigt få av de intervjuade är särskilt religiösa eller tror på någon av de stora religionerna. Även om man kan se att den yngre generationen män är mer distanserade till religion, något som också kan avspeglats i deras formuleringar kring islam och muslimer. Nästan alla intervjuade förespråkar också religionsfrihet. Alla människor ska få utöva sin religion utan

att utsättas för repressalier eller förtryck. Något som också är gemensamt för båda generationerna är att de förespråkar tolerans gentemot andra religioner eller trosuppfattning, trots att man själv har en annan tro eller uppfattning. Det ska finnas religionsfrihet under förutsättning att den friheten inte missbrukas, menar de allra flesta av informanterna. Den avgörande likheten är dock att deras resonemang eller samtal om islam och muslimer oundvikligen kretsar kring negativa företeelser, framför allt terror och krig, men även kring hedersmord och kvinnoförtryck.

Av det som har framkommit hittills är det lite mindre självklart att peka på tydliga skillnader mellan dessa två generationer. Vi kan ändå göra några konstateranden. Först kan vi säga att 80-talisterna är något mer insatta i frågor kring islam och muslimer. De är också mer misstänksamma mot den negativa mediala uppmärksamheten som uppstått kring islam och muslimer. I de flesta intervjuerna med 80-talisterna framhävs mediernas betydelse i forandet av negativa attityder och fördomar. Denna distans till medierna har inte den äldre generationen. Däremot är det troligtvis inte särskilt konstigt att de händelser som nämns i intervjuerna är av intresse för mediernas bevakning, i och med att de är så exceptionella, som till exempel terrorattackerna mot World Trade Center. Det som är intressant är stereotypiseringen kring islam och att dessa händelser kopplas till religionen och muslimerna, och att inslag om islam sällan är positivt hållna i medierna.

Resultaten från vår undersökning pekar på att de yngre är mer toleranta när det gäller attityder till islam och muslimer, jämfört med männen i den äldre generationen. En anledning, som de yngre själva också uppger, kan vara att de yngre möter fler muslimer i olika sammanhang i Sverige. De träffar på muslimer eller frågor kring islam på ett sätt som äldre personer inte gör. De kommer också, eller har kommit, i kontakt med frågor kring islam och muslimer genom sina studier eller skolan. Vår undersökning visar att de lever mindre segregat än den äldre generationen, vilket framför allt i deras fall kan innebära att de i sitt umgänge oftare har kompisar och bekanta med annan bakgrund. Den yngre generationen har kanske större möjligheter att få kunskap och har också lärt sig att bättre värdera källor om händelser som förknippas med islam och muslimer.

Hos den yngre generationen finns också en medvetenhet om den utsatthet många muslimer upplever, framför allt i form av rasism och diskriminering. Det kan bero på att en viktig kunskapskälla är deras egna vänskapsrelationer, att de har vänner som utsatts för till exempel arbetsmarknads- eller bostadsdiskriminering på grund av utländska namn. De möten som den yngre generationen ändå upplever som bas för att de själva inte

har lika många fördomar, kan naturligtvis vara naturliga, i och med att samhället förändrats till att bli mer mångkulturellt, trots en utbredd segregation.

Den komplexitet som framkommer i denna undersökning kan vara svår att fånga i en enkätundersökning. Det gäller framför allt den yngre generationen som trots en stor medvetenhet i frågorna ändå visar sig ha smittats av mediebruset när det gäller attityder till islam och muslimer. Det visar sig till exempel i hur de formulerar sina attityder. Trots en positiv grundinställning kan negativa kopplingar till stereotypa bilder och negativt laddade kopplingar ske. Av den anledningen är det viktigt att påpeka att denna typ av kvalitativa undersökningar i allra högsta grad är ett viktigt komplement till de attitydundersökningar som genomförs med kvantitativa metoder. Attityder måste även undersökas på djupet.

Våra avslutande ord handlar därför om vikten att fortsätta undersöka attityder med hjälp av djupintervjuer och liknande metoder. De bidrar med en viktig pusselbit i arbetet mot islamofofi.

Referenser

- Bengtson, V. L. & Achenbaum, W. A. (eds) (1993) *The Changing Contract Across Generations*. New York: Aldine de Gruyter. p3-23 and 259-272.
- Brune, Y. 2004. *Nyheter från gränsen. Tre studier i journalistik om »invandrare, flyktingar och rasistiskt våld«*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Edmunds, J. & Turner, B. S. 2002. *Generations, culture and Society*. Buckingham: Open University Press.
- Encyclopedia of social and behavioral Science. 2001. Amsterdam: Elsevier.
- Englund, Cecilia. 2004. »Den mediala feminismens martyrskap« i *Debatten om hedersmord – feminism eller rasism*. (red. Larsson S. och C. Englund) Stockholm: Svartvitts förlag.
- Englund, Cecilia 2006. »Att leva med huvudduk i Sverige« i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02.
- Ericsson, Urban, Molina, Irene, och Per-Markku Ristilammi. 2002. *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Trelleborg: Riksantikvarieämbetet och Integrationsverket.
- EUMC. 2005. *The impact on 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU*.

- Hakim, Mohsen. 2005. »DO anmälningar och etnisk bakgrund« i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*. Integrationsverkets rapportserie 2005:02.
- Hvitfeldt, H. 1998. »Den muslimska faran – om mediebilderna av islam«. I *Mörk magi i vita medier*. (red. Y. Brune) Stockholm: Carlssons
- Integrationsverket. 2005. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*. Integrationsverkets rapportserie 2005:02.
- Integrationsverket. 2006a. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02.
- Integrationsverket. 2006b. *Integrationsbarometern 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:05.
- Integrationsverket. 2006c. *Sverigedemokraterna i de svenska kommunerna 2002-2006. En studie av politisk aktivitet*.
- Lagerlöf, D. 2006. Bland judiska och muslimska konspiratörer i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02.
- Larsson, G. 2003. *Samtal med svenska muslimer* i Integrationsverkets rapportserie 2003:13.
- Larsson, G. 2004. *Islam och muslimer i Sverige: En kommenterad bibliografi*. Göteborg: Makadam
- Larsson, G. 2005. »Islamofobi i Sverige«, i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*. Integrationsverkets rapportserie 2005:02.
- Olsson, D. & Poohl, D. 2002. *Den västsvenska extremhögern i valet 2002*. Stockholm: Expo.
- Otterbeck, J. & Bevelander, P. 2006. *Islamofobi – en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*. Stockholm: Forum för Levande Historia
- Ring, Jonas. 2004. *Intolerans: antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. Stockholm: Forum för Levande Historia
- Runnymede Trust. 1997. *Islamophobia a challenge for us all*. Summary.
- Said, Edward. 1997. *Orientalism*. Stockholm: Mån-pocket.
- Schuman, H. & Scott, J. 1989. »Generation and collective memories« i *American Sociological Review*, 1989, Vol. 54 (June:359-3819)

Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet

*Gunni Nordström
Domino Kai*

Det går att direkt tidsbestämma när romernas villkor blev en samhällsangelägenhet i positiv mening i Sverige. Det var hösten 1963 då Katarina Taikons bok *Zigeneriska* utkom.

Därmed inte sagt att det inte tagits lovvärda initiativ tidigare, men några resoluta åtgärder hade de inte lett till. Arbetsmarknadsstyrelsen, AMS, hade 1959 av regeringen fått i uppdrag att ta itu med romernas bostads- och sysselsättningsituation, som dittills varit lämnad till kommunernas godtycke. Året därpå övertog staten det ekonomiska ansvaret för åtgärder till romernas fromma. Men inte heller då blev det någon fart i kommunerna. De huvudsakliga kommunala aktiviteterna bestod i att försöka få de romer som slagit läger inom det egna reviret iväg-fösta till nästa kommun.

AMS gav emellertid 1962 socialläkaren och författaren John Takman i uppdrag att göra en socialmedicinsk undersökning omfattande alla svenska romer, vid den tiden omkring 700 personer. Han hade under flera år som riksdagsman för vpk kritiserat samhällets likgiltighet för den tilltagande misären bland landets romer. Nu gav hans undersökning skrämmande besked (Takman 1966, s.25-32 och 1966, s.5-51).

Bara 2,7 procent av de svenska romerna var 65 år eller äldre mot 21,7 procent bland svenskarna. Mitt i det svenska välfärds-samhället fanns det alltså människor som hade en ålderspyramid liknande den i u-länderna. Orsaken var uppenbar: Denna förbisedda folkspillra bodde i tält och husvagnar eller i barack-områden i storstäderna året runt och var märkta av sjukdomar som berodde på kyla och umbäranden. Av 669 personer från tio år och uppåt hade hälften inte gått i skola alls eller kortare tid än en termin.

John Takmans undersökning visade också att omkring 95 procent av männen hade kunnat försörja sig på romskt vis med tivoliverksamhet, förtäring och annat ännu in på 1940-talet. I och med samhällets modernisering hade deras traditionella försörjningsmöjligheter försvunnit, men en del av dem – framför allt de som vistades i Stockholm i olika barackläger – hade trots att de saknade ordentliga bostäder fått jobb som diversearbetare av olika slag. Även de möjligheterna försvann i takt med samhällsförändringen som ställde högre krav på utbildning.

Men det var först när en person ur romernas egna led steg fram i offentligheten som sanningen plötsligt blev tydlig och konkret. Katarina Taikon krävde bostäder och skolgång för sitt folk, inte i en framtid utan omedelbart. Svenskarna insåg att de, trots sitt världssamvete och sitt engagemang för alla lidande i världen, i det egna landet hade en folkgrupp som var gravt diskriminerad och förbisedd.

Ingen som upplevt de närmaste månaderna efter publiceringen av Katarina Taikons bok glömmet den uppståndelse den väckte. Massmedia har sällan spelat en så viktig roll som avslöjare av ett missförhållande och som pådrivare för att få en ändring till stånd. »Mitt folk rymt i en biograf« lydde en rubrik på en intervju med Katarina Taikon som den legendariska Barbro Alving, signaturen Bang, hade gjort i dåvarande Veckojournalen. Romerna var förstasidesstoff i alla dagstidningar under en lång period. Opinionsen för deras sak var väckt på allvar. Den skulle senare svalna betänkligt.

Katarina Taikon var ung, begåvad och vacker. Hon var också lysande som talare och agitator. Ingen som sett och hört henne framträda glömmet hennes utstrålning och temperamentsfulla engagemang. Hennes framträdande kom att bli en vändpunkt för romerna inte bara i Sverige utan också i andra länder. För första gången framträdde en person ur deras egna led som vågade ställa makthavarna mot väggen och med kraft fördöma fördomar och diskriminering. Hon slog fast att romernas vandringsdrift var en myt som till och med myndigheter använt sig av för att slippa ta itu med bostadsfrågan. Det visade sig hösten 1963 att det var möjligt att lösa bostadsfrågan i en hast när bara viljan fanns. Under några månader fick de flesta tak över huvudet och myndigheterna började diskutera vuxenutbildning för de svenska romerna som med få undantag var analfabeter.

Särskilda vuxenskolor

Katarina Taikon hade stöd av ett antal personer som för en tid bildade det s.k. Zigenarsamfundet. Till den här kretsen hörde den nämnde John Takman, professor Arne Trankell, journalisten Evert Kumm, människorättsaktivisten Thomas Hammarberg

och flera andra, personer som tillsammans med Katarina Taikon ställde de självklara kraven med FN:s deklaration om mänskliga rättigheter som grund. De diskuterade bland annat hur man skulle få i gång en romsk folkhögskola där vuxna genom okonventionella studiemetoder, föreläsningar och arrangemang av olika slag snabbt skulle kunna kompensera sig för den utbildning de utestängts från.

Dessa eldsjälur utgick från det självklara att vuxenutbildning skulle riktas till vuxna som trots bristande skolgång ändå hade en livserfarenhet att utgå ifrån. På initiativ av framför allt Arne Trankell och John Takman, samt docent Åke Edfelt från pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet, ordnades 1964 en sex veckors sommarkurs vid Skrekarhyttans folkhögskola där nya pedagogiska metoder prövades med stor framgång. Det blev emellertid ingen uppföljning. Eleverna protesterade men fick veta att det inte fanns pengar för en fortsättning. Dåvarande Skolöverstyrelsen, SÖ, tog i stället över ansvaret för utbildningen 1966 och ett antal skolor för vuxna romer inrättades. Årsta gamla skola i Stockholm var den första av dem.

Men nu var visionerna borta. Arne Trankell gjorde flera utvärderingar av Årtaskolan inom ramen för den invandrar- och minoritetsforskning som bedrevs av en arbetsgrupp inom pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet, från 1971 kallad IMFO-gruppen. Han och Ingrid Trankell riktade i en rapport skarp kritik mot vad de kallade »effekter av konserverade handlingsnormer och föreställningar« från skolmyndigheternas sida. De skriver bland annat (Trankell & Trankell 1967, s. 77) att skolan »måste läggas om från småskola till vuxenskola i verklig mening – om man lär sig sig läsa eller lär sig integralkalkyl är därvid i själva verket likgiltigt«. Författarna beskriver hur man ordnade studiebesök för de vuxna eleverna (Trankell & Trankell, s. 78):

Ett av målen för dessa studiebesök var Brandkåren, vilket eleverna upplevde som ett tecken på att »svenskarna« trodde att dom var idioter och barn: »Du förstår när en svensk säger något dumt (dvs. något som är självklart) så visar vi inte rakt i ansiktet på honom att vi tycker att det är dumt, utan vi säger jaha, säger du det, det var intressant, så vi sa rinner det vatten här i slangarna och sen gick vi ut och skrattade på trappan«.

De speciella skolorna för romer lades ned under 1970-talet och några av eleverna gick vidare till annan utbildning. Andra blev pensionerade eller försörjde sig så gott de kunde med bilhandel och annat. Bidragsberoendet var stort, men i den mån utkomsten tryggades av förtidspensioner kunde man se det som att

samhället äntligen i någon mån kompenserade människor som på grund av fördomar och diskriminering fått sin hälsa förstörd och förvägrats medborgerliga rättigheter.

En reflexion man kan göra i det här sammanhanget är att det massmediala intresset för romerna minskade i och med att myndigheterna vidtagit åtgärder för boende och skolgång. Själva innehålllet i den vuxenutbildning som anordnades blev aldrig föremål för någon allmän debatt. Den romska kulturen har heller aldrig uppmärksamrats i någon nämnvärd utsträckning av svenska massmedia.

Polskfranska romer

Det skulle ganska snart visa sig att varken politiker eller allmänhet ännu var befriade från de fördomar som ingår i vad man i dag, som en parallell till begreppet antisemitism, börjat kalla antiziganism. Vi föredrar att man, analogt med det allmänt antagna bruket av benämningen rom i stället för zigenare, även använder ordet antiromanism. När myndigheterna hösten 1969 ville utvisa 47 polskfranska romer tillbaka till Frankrike varifrån de närmast kommit, ingrep Katarina Taikon med kraft och ännu en gång väckte hon en stark opinion. Men nu mötte hon också motstånd från politikernas sida och fick en mängd hatbrev från allmänheten. Striden kring de 47 romerna som utvisades till Frankrike skildras i boken *Förlåt att vi stör* som hon skrev tillsammans med Thomas Hammarberg (Hammarberg & Taikon, 1970).

Debatten gällde inte bara de 47 från Frankrike utan samhällets syn på romer i allmänhet och inställningen till romsk invandring i synnerhet. Man bör komma ihåg att allt fler finska romer hade kommit till Sverige under 1960-talet och detta hade väckt stor oro hos myndigheterna. Man försökte på olika sätt värja sig för denna invandring som man fruktade skulle få stora proportioner i och med att Finland hade en romsk befolkning på omkring 8 000 personer. Formellt var det svårt att hindra en invandring eftersom nordisk passfrihet och fri nordisk arbetsmarknad införts 1954.

Från regeringens sida framhölls att man betraktade de finska romerna som vanliga finska invandrare och inte tänkte låta dem få del av speciella åtgärder som vidtagits för svenska romer. Det var framför allt speciell vuxenutbildning som avsågs. Men i själva verket hade redan ett 30-tal finska romer blivit elever i de speciella vuxenskolor som enligt direktiven bara var avsedda för landets egna romer. I Stockholm hade en finstalande lärare anställts i Årsta gamla skola för de finska eleverna. I Västerås hade man i kommunal regi ordnat en specialkurs för vuxna

finska romer och även där anställt en finskspråkig lärare, då man insåg att det var en ganska ofruktbar metod att undervisa elever med svag eller ingen skolbakgrund direkt på svenska.

När nu en spontaninvandring av utomnordiska romer också började öka, samtidigt som Nordiska Rådet hade kommit med en rekommendation (Nordiska rådet, rekommendation nr 23/69) att Sverige och Finland skulle samverka för att lösa romernas problem – i praktiken handlade det ju om finska romer – föreföll den socialdemokratiska regeringen närmast panikslagen. Först Finlands romer och så kanske successivt miljoner romska invandrare från hela Europa föreföll vara många politikernas skräckvision.

Den riksdagsdebatt som refereras i Taikons och Hammarbergs bok (Hammarberg & Taikon 1970) är mycket avslöjande. Här återopades åter romernas förmenta vandringsdrift och andra myter och klichéer. Regeringen ansåg att man borde gå in för en reglerad invandring som innebar att svenska tjänstemän i flyktinglägren skulle välja ut en viss kvot utomnordiska romer per år. Spontaninvandrande romer skulle samtidigt undantagslöst utvisas även om de utsatts för diskriminering och förföljelse i det land de kom ifrån. Flyktingbegreppet som det definierades i lagstiftningen visade sig av olika skäl, som politikerna hade svårt att förklara, inte vara tillämpligt just i fråga om romer. Förslaget att svenska tjänstemän skulle ge sig ut för att leta efter romer som var intresserade av att komma till Sverige, samtidigt som man avvisade spontaninvandrare vid gränserna, väckte mycket löje, speciellt då det blev bekant att det knappast fanns några romer i flyktinglägren; om det var något de försökte undvika efter nazitiden var det läger av olika slag.

»Landskamp« Sverige-Finland

En ökande invandring av finska romer som kunde kallas socialpolitiska flyktingar hade, som nämnts, under flera år väckt irritation hos myndigheter och politiker i Sverige. Ett ganska långvarigt »ställningskrig« mellan de båda länderna kunde ha blivit följden, men tack vare romernas eget agerande påskyndades utvecklingen i positiv riktning, inte bara i Finland utan också i Sverige. Ett nytt synsätt hade i själva verket redan i slutet av 1960-talet börjat ta form i Finland efter att romerna där bildat Finlands zigenarförening. Om Katarina Taikon fick till stånd ett uppvaknande i Sverige 1963, kan man säga att romerna i Finland åstadkom en revolution av samma slag när de 1967 bildade sin förening, karakteriserad som en demokratisk medborgarrättsrörelse.

Det hade sedan 1956 funnits en delegation för romska ärenden i det finländska social- och hälsovårdsministeriet, men den hade inte kommit med några progressiva förslag. De diskussioner som förts hade mest rört sig om olika repressiva åtgärder som att ordna särskilda byar för romer, vilket starkt hade tillbakavisats av delegationens ende romske representant samt av justitieministeriet. Samtliga ledamöter i delegationen tvingades avgå efter den starka kritik som nu riktades mot dem från de romska aktivisterna. Jacob Söderman, som senare kom att bli både finsk justitieminister och EU:s justitieombudsman i Strasbourg, blev delegationens förste ordförande. Han hade redan några år tidigare tagit initiativ till att de finländska socialdemokraterna i sitt partiprogram tog in förslag på förbättringar för landets romska befolkning.

Utredningar av de finska romernas bostads- och utbildningssituation ledde i relativt snabb takt till konkreta åtgärder som i vissa fall till och med innebar positiv diskriminering, bland annat i form av ett fördelaktigt bostadslån särskilt för romer så att de kunde köpa sig lägenheter eller hus. Den särskilda lagen om rätt till bostadslån var i kraft under åren 1976 -1981. Från och med 1970 uppläts också hyresbostäder i moderna hus för romer, som dittills så gott som undantagslöst hänvisats till landets sämsta bostadsbestånd. Helsingfors stad fick en särskild konsulent för romska ärenden och romernas deltagande i olika organ var redan nu relativt omfattande.

I mitten av 1960-talet hade en arbetsgrupp bestående av invandrade finska romer och några andra finländare bildats i Stockholm. Den fäste uppmärksamheten på de finska romernas utsatta situation både i hemlandet och i Sverige och tog också initiativ till vissa kartläggningar. Arbetsgruppen omvandlades 1972 till Stockholms Finska Zigenarförening, vars romska ordföranden under de första framgångsrika åren var Armas Lind och Aleka Stobin. Skådespelaren Yrjö Tähtelä, själv av romsk härkomst och ordförande i Finlands zigenarförening, tog initiativ till bildandet av Nordiska Zigenarrådet som konstituerades i Stockholm 1973. Antalet finska romer i Sverige var då 1 200. De utgjorde den största romska gruppen i landet. De utomnordiska romerna som fanns i Sverige hade nu också börjat bilda egna föreningar och anslöt sig successivt till rådet, som 1998/99 kom att ombildas till Romernas Riksförbund. Detta förbund finns kvar, men 2004 bröt sig en grupp romer ut ur förbundet och bildade Riksförbundet romer i Europa. Även svenska romer har under senare år deltagit i föreningar och organisationer.

Den finska socialministern Seija Karkkinen skrev 1973 ett brev till den svenska regeringen och lovade att Finland skulle

»göra sitt yttersta« för sin romska befolkning, men påpekade samtidigt med avseende på de finska romerna i Sverige att den fria nordiska arbetsmarknaden inte var »en företeelse reserverad för exklusiva grupper av arbetstagare«. Först 1976 kom vändpunkten i Sverige. Den svenska riksdagen fattade ett beslut som innebar att de finska romerna kunde få del av samma grundutbildning i AMS-regi som nu i samarbete med Skolöverstyrelsen planerades för svenska och utomnordiska romer. Stockholms Finska Zigenarförening hade något år innan fått konkret stöd av Sveriges Socionomförbund och man hade inbjudit dåvarande arbetsmarknadsministern Anna-Greta Leijon till en konferens. Hon lovade då konkreta åtgärder och höll sitt löfte.

Katarina Taikon hade aldrig backats upp av sina egna i kollektiva former under sin aktiva period, i och med att det då inte fanns någon svensk-romsk förening. Det blev de finska romerna som i organiserad form kom att ta upp den kamp hon påbörjat. Föreningsverksamhet var ingalunda någon ny företeelse bland romerna; på kontinenten hade de i många länder under olika perioder organiserat sig för att driva sina intressen. Men det var i Sverige och Finland som romerna fick det starkaste gensvaret från samhällets sida.

Att de finska romerna själva i hög grad bidrog till att deras villkor förbättrades under den här tiden bekräftas av den finländske historikern Panu Pulma som beskriver de nordiska myndigheternas politik gentemot romerna från 1500-talet till våra dagar i en bok som utkom i fjol. Den heter *Suljetut ovet – Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan* (på svenska Stängda dörrar – de nordiska ländernas politik gentemot romerna från 1500-talet till EU-tid) och är mycket detaljerad. Den här boken (Pulma 2006) ger den hittills fylligaste bilden av romernas villkor, framför allt under tidigare århundraden i Norden. Pulma är också den förste historikern som studerat det i början ganska motvilliga samarbete som kom till stånd mellan svenska och finska myndigheter efter att Nordiska Rådet (NR 1969 och 1973) uppmanade länderna att samverka för att lösa romernas problem. Hans bok finns tyvärr bara på finska.

Om Finland var sent i starten så var ändå den finska politiken för att integrera romerna i samhället under 1970- och 1980-talen i vissa avseenden mer progressiv än den svenska. Tidigare än i Sverige erkände man romerna som nationell minoritet och har i högre utsträckning anställt romer i befattningar där de haft ett reellt inflytande. Panu Pulma påpekar i sin bok (Pulma 2006) att de romska organisationerna i dag spelar en mindre roll i och med att många av de forna aktivisterna nu är engagerade i det finländska samhället som tjänstemän och rådgivare

i olika statliga och kommunala verksamheter. De driver också olika egna projekt, framför allt i religiös regi, för att hjälpa svårt utsatta romer i Öst- och Mellaneuropa.

»Svenska« romer både i Finland och Estland

I den mån de finska romerna talar romanés har de en annan dialekt än till exempel den svenska kelderashagruppen vars språk är starkt influerat av rumänska. Kelderasharomernas förfäder tillhörde den vandringsvåg som i mitten av 1800-talet startade från Valakiet och andra områden som i dag utgör Rumänien. Det var i samband med att det romska slaveriet i mitten av 1800-talet avskaffades i Östeuropa, framför allt i Rumänien, som man passade på att främst via Ryssland ta sig till Norden. De språkliga olikheterna mellan dessa »nykomna« romer i Norden och de finska romerna som har en månghundraårig nordisk historia, har lett till att det nu och då förts fram påståenden om att de finska invandrarna inte skulle vara några »riktiga« romer. Man bör komma i häg att de i århundraden levtt utspridda bland den finskspråkiga befolkningen och talat finska som första språk, medan de svenska romerna ända in på 1960-talet levde samlade i husvagns- och barackläger och därmed kunde upprätthålla sitt eget språk på ett annat sätt.

De finska romerna har också antagit finskt uttal i sin romanésdialekt; när de talar om »kaajeet« förstår kanske inte alla att det är fråga om samma ord som andra grupper »gadze«, benämningen för icke-romer, för att ta ett exempel. Att de finska romernas språk i grunden är romanés råder inget tvivel om, det har framgått av språkforskningen (Valtonen 1972). Lingvisten Marcel Courtiade vid Sorbonneuniversitetet i Paris har i internationella konferens- och utbildningssammanhang framhållit att den finska romanésdialekten är den äldsta som lever kvar. Till detta har naturligtvis isoleringen i Finland bidragit. Unga finska romer som i dag har ett stort intresse för det egna språket har inga svårigheter att snabbt lära sig »internationell« romanés. Det finns ett 60-tal olika romska dialekter i världen.

I litteraturen om de olika romska grupperna påstås ibland att man inte bör kalla finska romer för just romer utan använda benämningen kalé. Det är förvånande med tanke på att de i århundraden kallat sig romanit, i singularis romani. De har också en annan benämning för sig själva, kaaleet. Ordet kan härledas till adjektivet kalo, svart, med rötter i sanskrit. Intressant i sammanhanget är att den litauisk-romske lingvisten Jan Kohanowski talar om »kalé och andra romer« i Spanien (Jan Kohanowski, 1984).

Den finska befolkningen har av hävd använt det finska ordet *mustalainen* som i direktöversättning blir svarting. Det har visat sig vara ett seglivat ord, trots försök att ändra språkbruket hos finnarna.

Man bör komma ihåg att de finska romerna i huvudsak är ättlingar till de romer som under medeltiden kom till Sverige, medan de som i dag kallas svenska romer till största delen invandrade först vid sekelskiftet, i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Sverige och Finland utgjorde ju ett rike fram till 1809 då Finland blev ett autonomt ryskt storfurstendöme fram till självständigheten 1917. Under den svenska tiden, århundradena efter att romer år 1512 för första gången hade nått Sverige, har det uppenbarligen förekommit en livlig trafik av mer eller mindre nomadiserande grupper mellan de båda rikshalvorna. Det var tidigt sed att svenska myndigheter förvisade romer till den finska rikshalvan, ibland i det uttalade syftet att de kunde bosätta sig i de karelska ödebygderna vid gränsen mot Ryssland.

Panu Pulma lägger i sin bok (Pulma 2006) fram hittills publicerade fakta om hur man i det svensk-finska riket under 1600- och 1700-talen i stor utsträckning rekryterade romer till den svenska armén. Från 1675 fanns en förordning om att de skulle tas ut i krigstjänst. Under 1700-talet blev det allt vanligare med romer i den svenska armén. Även om det oftast kan antas ha varit fråga om en tvångsrekrytering, innebar den att romerna i och med att de blev soldater fick ett skydd mot dåtidens hårda lagar och bestämmelser riktade mot olika ambulera grupper i allmänhet och romer i synnerhet. Genom att de engagerades i krigsmakten fick de också möjlighet att skaffa sig borgarrättigheter i olika städer i det svenskfinska riket. I hur stor utsträckning de under dessa århundraden hade kontakter med det s.k. resandefolket, som av många forskare antas ha rekryterats huvudsakligen ur den svenska befolkningen (Heymowski 1969), återstår för forskningen att kartlägga. De resande, eller tattarna som de kallades tidigare, är själva inte helt ense om sin historia. En del av dem betonar släktskap med de tidiga romerna i Sverige, andra återigen hävdar att deras förfäder var tyska och franska soldater.

Romernas vandringar nådde även Estland som lydde under svenskt välde från 1561 till 1710. Det fanns före andra världskriget i centrala Estland en grupp kallad *Laiuse-romer*, som av allt att döma tillhör samma grupp som de finska romerna. Den 1990 avlidne estniska språkprofessorn Paul Ariste ägnade dem stort intresse, tecknade upp deras sånger och fann att deras språk, som han lärde sig tala flytande, överensstämde med de finska romernas. De hade också i likhet med sina finska fränder ett stort antal svenska lånord. Dessa romer var till stor del

bofasta och försörjde sig före andra världskriget som lantbrukare, hästhandlare och drängar på godsens. De höll på att i stor utsträckning integreras i det estniska samhället. Men deras öde beseglades under tyskarnas ockupation av Estland under åren 1941-1944 (Paul Aristes samling, universitetet i Tarttu, Estland).

Paul Ariste skriver kort: Laiuseromerna finns inte kvar. Alla dödades, både unga och gamla.

Den svensk-estniska författaren Peeter Puide har i sin bok *Samuel Braschinskys försvunna vrede* (Puide 1997) gett spridda uppgifter om romernas öde som han funnit i det estniska riksarkivets dokument från de olika koncentrationslägren som fanns runt om i Estland. Det var Estland som först av alla de tyskockuperade länderna förklarades »judefritt«. Det innebar i praktiken också att romerna hade förintats. Peeter Puide sade i en intervju i TCO-tidningen 1997 att han antog att romerna ofta sköts ned omedelbart när man träffade på dem, men att de också fanns i koncentrationslägren. I Harkulägret, ett av koncentrationslägren på estnisk mark, hade man en särskild avdelning för romer. Puide citerar ett meddelande från chefen i Harku om att man under en enda dag, den 27 oktober 1942, hade skjutit ihjäl 250 personer av romsk härkomst (Puide 1997 med hänvisning till dokument i estniska riksarkivet i Tallin). De tyska s.k. Einsatzkommandona som fanns i Estland omfattade enligt olika dokument ett så pass litet antal personer att man var beroende av lokalbefolkningen i förintelseverksamheten.

Norrmannen Jahn Otto Johansen uppger i sin bok *Zigenarnas holocaust* (Johansen 1990) att 90 procent av den ursprungliga romska befolkningen i Estland dödades, en uppgift man också finner i andra källor. Ett mindre antal romer och judar hann fly till Sovjet innan tyskarna kom. De romer som i dag finns i Estland tillhör grupper som invandrat österifrån efter andra världskrigets slut.

Romernas öde var detsamma i hela Baltikum under den tyska ockupationstiden. Den litauisk-romske språkvetaren Jan Kochanowski, som själv upplevde nazitiden i Baltikum, har berättat om hur de fördes till koncentrationsläger eller avrättades på fläcken när de påträffades, i sina hem, på vägarna, i skogarna. Han har också i intervjuer berättat att man i synagogor som brändes i Litauen och Lettland stängde inne inte bara judar, utan också romer.

Romernas Holocaust

I den mån man över huvud taget uppmärksammar att romer förföljdes och förintades i Europa, på samma sätt som judarna under nazisternas välde, brukar man ange antalet offer till en halv miljon. Att det är en grov underskattning börjar man mer än femtio år efteråt mer allmänt inse. Möjligen kan siffran en halv miljon motsvara den statistik tyskarna själva förde över de människor de transporterade till koncentrationslägren. Men i varje ockuperat land dödades romer i tusental, i vissa länder i hundratusental, dels av tyska Einsatzgrupper, dels av respektive länders egna medhjälpare. Det exakta antalet romska offer får vi aldrig veta.

I sin bok *Rättvisa – men inte hämnd* skriver Simon Wiesenthal (Wiesenthal 1988) om världens, även judarnas, glömska när det gäller romernas öde under Hitlertysklands tid. Han konstaterar, i likhet med många andra, att de nazistiska raslagarna tog sikte lika mycket på romerna som på judarna. Äktenskap mellan romer och icke-romer var tidigt förbjudna i Tyskland för att man skulle undvika »rasskändning« av germanerna. Det talades om »orent« blod. Många andra ovetenskapliga tankegångar återopades för att rättfärdiga en total utrotning.

Himmler lät 1938 utfärda en särskild förordning (Wiesenthal 1988) som innebar att alla romer inom det tyska rikets område, då även Österrike, skulle skickas österut. »Att de skulle förintas var förordningens verkliga innebörd och slutmål«, skriver Wiesenthal. Till varje tåg som transporterade judar österut kopplades en vagn med romer. Eichmann hade med tyska rikskriminalpolisen en överenskommelse om att romerna skulle behandlas på samma sätt som judarna. Av olika dokument framgår att romer fanns i samtliga koncentrationsläger. I Auschwitz, där romerna hölls instängda i ett särskilt lägerområde, utförde läkaren Josef Mengele sina bestialiska experiment på barn, romska såväl som judiska, men han hade ett speciellt intresse för romska barn. Även vuxna romer användes för medicinska experiment (Johansen 1990, s. 93-98, Kenrick & Puxon 1972).

Simon Wiesenthal påtalade under 1960-talet (Wiesenthal 1988) att dokumenten om romernas öde hade förts till universitetet i Tübingen där de omhändertagits av samma person, en professor Sophie Erhardt, som 1942 medverkat till att det upprättades en »rasmässig« bedömning av romerna som underlag för förintelsepolitiken. Wiesenthal fick 1988 dokumenten flyttade till statsarkivet i Koblenz.

Inte ens Wiesenthal, som själv sett romer i lägren där han vistades, hade på allvar börjat intressera sig för deras öde förrän in på 1960-talet, då han började samla de dokument som

fanns. Men han konstaterar att deras tragedi aldrig riktigt blivit känd bland gemene man: »Det sammanhänger säkert inte minst med att dessa mörkhyade människor som kommit till Europa från någonstans långt nere i Indien, också efter kriget bemöttes med samma fördomar och motstånd som tidigare«. (Wiesenthal 1988).

Han tillbakavisar alla uppgifter om att romerna inte skulle ha förföljts av rasistiska skäl utan av sociala orsaker. Med påståenden av det slaget har man fördröjt ett erkännande av förbrytelserna och gottgörelse till de romer som överlevt koncentrationslägren. Det dröjde ända till 1981 innan Tyskland officiellt erkände att romerna mördades av samma skäl som judarna, nämligen på grund av sin etniska tillhörighet. Men i krigsförbrytardomstolen i Nürnberg hördes inga romska vittnen. Först 1989 kom ett erkännande från världssamfundet att romer förintats under andra världskriget på grund av sin etniska tillhörighet (Forum för Levande Historia).

Forskningen kring judarnas öde är omfattande. Detsamma gäller inte romernas tragedi, som de själva kallar Porrajmos, Förintandet, eller, med en ännu mer exakt benämning, Sa o Mudarimós eller Sa o Mudaripé, på svenska Det Totala Dödan-det. Romerna kräver i dag gottgörelse till alla de offer som ännu är i livet. Bara i enstaka fall har tyskarna betalat ut skadestånd till romer. Att denna fråga blir löst så länge det ännu finns offer kvar i livet är angeläget för romerna som folk, men givetvis är det en fråga som i humanitetens och rättvisans namn angår oss alla.

Dagens situation i Europa

Det brukar uppges att det finns tio miljoner romer i Europa i dag. Deras historia skulle kunna indelas i tre perioder: Slaveriet i Rumänien och angränsande områden från 1400-talet fram till mitten av 1800-talet, sedan förföljelsen och Förintelsen under nazistväldet och så det senaste årtiondets ökande diskriminering i det forna östblocket där just romerna blivit de främsta offren i samband med den ekonomiska omställningen efter kommunismens fall. En tidsinställd bomb. Så har många karakteriserat dagens situation för romerna i Öst- och Mellan-europa. Men situationen är svår också i många västeuropeiska länder där diskriminering och förföljelse åter tilltar i takt med att många romer söker en fristad undan förföljelse.

Just när detta skrivs kommer nyheten att Rumänien ska »göra upp« med den period när man höll romer som slavar. Slaveriet förbjöds formellt 1856, två år efter att Amerikas svarta fick sin frihet. Nu uppger man att omkring 250 000 romer

användes som slavar av godsägare, kungligheter, kloster och även av kyrkan. Det var framför allt i dåvarande Valakiet man utnyttjade romerna som gratis arbetskraft. De som startade en ny vandringsvåg efter slaveriets upphörande brukar man därför kalla valakiska romer.

Officiellt uppges att Rumänien nu har en miljon romer, men Jahn Otto Johansen skriver i boken *Folket som ingen vill ha* (Johansen 1997) att det enligt romernas egna beräkningar finns kanske tre miljoner romer i landet. Anledningen till de varierande siffrorna är att många »försvann« under den kommunistiska regimen, då visserligen de flesta romer hade tak över huvudet och en arbetsplats men ändå kände tvånget att förneka sin identitet för att accepteras fullt ut. Rumänerna har alltid diskriminerat romer, men efter Ceausescu-regimens fall 1990 har hatet och förföljelserna tagit sig våldsamma uttryck. Olika människorättsorganisationer har registrerat en mängd fall av grov misshandel och pogromliknande anfall från rumäners och ungrars sida, ibland har det varit fråga om hundratal människor anförda till och med av polisen mot försvarslösa romer (Johansen 1997).

Tjeckien och Slovakien har inför EU-utvidgningen fått stark kritik för sin politik gentemot romerna. Redan innan Tjeckoslovakien delades kom rapporter från olika människorättsorganisationer om att man genomfört tvångsteriliseringar av romska kvinnor. Den internationella romska organisationen Romani Union slog larm om myndigheternas steriliseringskampanjer redan på 1970-talet. Så sent som 2004 rapporterade ERRC, European Roma Rights Center, en organisation med observatörsstatus i Europarådet och FN, att steriliseringar av romska kvinnor fortfarande ägde rum inte bara i Tjeckien utan också i Slovakien och Ungern. Det är inte alltid fråga om rent tvång; ibland lockas fattiga romska kvinnor med en penningssumma att underkasta sig sterilisering. Avsikten är uppenbar, att decimera den romska befolkningen. Fattiga kvinnor, ofta analfabeter, har enligt Romani Union lurats att tro att operationen inte är definitiv. När sanningen gått upp för dessa kvinnor och deras familjer har många tragedier utspelats.

Tjeckien har fått hård internationell kritik för sin politik mot romerna. När man i staden Usti nad Labem lät bygga en mur för att skilja ett romskt bostadsområde från den övriga bebyggelsen, ingrep dock den tjeckiska regeringen.

I det forna Jugoslavien fanns enligt olika uppgifter bortåt en miljon romer. Jahn Otto Johansen berättar i boken *Folket som ingen vill ha* (Johansen 1997) om hur bosnier som flytt inbördeskriget vägrade att bo tillsammans med romska landsmän i en norsk flyktingmottagning. Johansen skriver: »Muslimer och serber som befann sig på den här asylmottagningen

kunde bråka om det mesta, men en sak var de helt överens om: de ville inte bo tillsammans med zigenare. När till och med offren för den brutalaste konflikten i Europa sedan andra världskriget kan reagera så, förstår man hur svårt zigenarna har det på Balkan«. (Johansen 1997)

Mot bakgrund av den katastrofala situationen i framför allt Öst- och Mellaneuropa, föreslog Finlands president Tarja Halonen 2003 att man inom Europarådet skulle skapa ett rådgivande forum för romerna. Detta har nu förverkligats genom ett avtal om partnerskap mellan European Roma and Travellers Forum, ERTF, och Europarådet som slöts i fjol. Romska representanter har därmed ett organiserat samarbete med Europarådet. För president Halonen utgör detta ett speciellt glädjeämne eftersom hon under många år engagerat sig för romernas problem. Hon var under en period ordförande i delegationen för romska ärenden i social- och hälsovårdsministeriet i Finland.

Men det ska sägas att Finland intagit en restriktiv hållning gentemot romer som sökt en tillflykt undan diskriminering och förföljelse i Öst- och Mellaneuropa.

Situationen i Sverige

När de speciella vuxenutbildningsprojekten lades ned under 1960- och 1970-talen hänvisades romerna i stort sett till generella åtgärder i samhället. Det förekom knappast någon speciell debatt om deras problem trots att diskrimineringen åter började öka. Efter att Invandrarverket på 1990-talet, tillsammans med Nordiska Zigenarrådet, tagit fram en rapport om samtliga romska gruppers situation i Sverige och föreslagit en rad åtgärder, tillsattes en statlig arbetsgrupp där romska representanter ingick. Den lade 1997 fram rapporten *Romer i Sverige – tillsammans i förändring* (Integrations- och jämställdhetsdepartementet 1997). Man efterlyste ett jämbördigt deltagande av romer i olika samhällsorgan för att komma ifrån den passiva roll som den romska befolkningsgruppen dittills hänvisats till.

Antalet romer i Sverige är i dag svårt att exakt ange. I och med Jugoslaviens sönderfall och den etniska rensningen har ett stort antal flyktingar kommit till Sverige. Alla romer som ingått i flyktingströmmarna har av förklarliga skäl inte vågat eller önskat uppge sin romska tillhörighet. Ibland ser man uppgifter om att antalet romer i dagens Sverige uppgår till 30 000, ibland talas det om 50 000. I den senare siffran skulle då de resande ingå.

Sverige ses av många som en tillflykt, men ändå möter romerna diskriminering även här. ECRI, Europarådets kommission mot rasism och intolerans (ECRI 2003, s. 29) riktade

2005 skarp kritik mot Sverige. Dess kommissarie för mänskliga rättigheter hade från ett besök i Sverige 2004 rapporterat att romerna hos oss var föremål för diskriminering och fördomar, framför allt när det gällde utbildning, arbete och bostäder. Det framhölls att det var osäkert om äldre romer får den vård och omsorg de önskar och har rätt till. Benägenheten att placera romska barn i särskilda utbildningsgrupper i skolan påtalades.

Sverige ratificerade år 2000 två Europarådskonventioner, dels en ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, dels den europeiska stadgan om minoritetsspråk (prop. 1998/99:143, bet. 1999/2000:KU6, rskr.1999/2000:69). Genom ramkonventionen har Sverige åtagit sig att främja jämställdhet mellan romerna och den övriga befolkningen ekonomiskt, socialt, politiskt och kulturellt. Romernas språk, é romani chib, ska i likhet med de andra minoritetsspråken, finska, samiska, meänkieli och jiddish, garanteras skydd och utvecklingsmöjligheter.

En delegation för romska frågor under ordförandeskap av Maria Leissner har nyligen inrättats (Kommittédirektiv 2006), främst mot bakgrund av de nämnda konventionerna vars syfte är att skydda och främja de mänskliga rättigheterna. Delegationens uppgift är att i nära samarbete med romerna själva vara pådrivande i arbetet att förbättra romernas situation i Sverige. I och med delegationens tillkomst upphör verksamheten i det råd för romska frågor som tillsattes 2002 som ett samrådsforum mellan regeringen och romerna.

Politiska ställningstaganden och riktlinjer är nödvändiga förutsättningar för en förändring. Men mycket arbete återstår för att ändra på negativa attityder och okunskap både hos myndigheter och bland allmänheten. Det framgick bland annat av en rapport från Diskrimineringsombudsmannen, DO (Diskriminering av romer i Sverige, 2004). DO Margareta Wadstein konstaterade i förordet att det rådde stor okunnsighet om att staten svarat för en omfattande diskriminering av sina egna medborgare ända in i vår tid. Även om den statligt godkända diskrimineringen upphört, är de negativa fördomarna mot romer så omfattande att man kan tala om en utbredd motvilja mot romer i det svenska majoritetssamhället, skrev hon.

Av en enkätundersökning som DO lät göra framgick att många romer nekas att hyra eller köpa lägenheter. Namnlistor cirkulerar ofta när en romsk inflyttning blir aktuell; tilltänkta grannar klagar till exempel över att värdet på deras lägenheter och hus kommer att sjunka. Ur ett strukturellt diskrimineringsperspektiv är det uppenbart att speciellt romer drabbas av bostadsföretagens allt högre ställda krav, heter det i rapporten. Det framhålls vidare att det relativt ofta förekommer att romer

avvisas från restauranger och affärer. De romska barnen placeras alltför lättvindigt i skolornas specialklasser och kommer därmed att marginaliseras i samhället. Att man i patientjournaler på sjukhusen gör inadekvata anteckningar om romer har också framgått av anmälningar till DO.

Det har sedan 2003 årligen gjorts cirka 30-40 anmälningar till DO av romer. Det gäller ärenden där anmälarna angett att de är romer; DO kräver inte att man uppger sin etniska tillhörighet i anmälan. Under första halvåret i fjol inkom 16 nya ärenden. Romernas benägenhet att anmäla diskriminering är låg om man tar i beaktande de trakasserier många dagligen utsätts för. Under fjolåret drev DO med framgång ett ärende som gällde en romsk kvinna som trakasserades i en livsmedelsaffär, ett i sitt slag typiskt fall. Året innan bötfälldes bl.a. en finsk dansanordnare i Sverige som nekat en romsk kvinna inträde med hänvisning till hennes traditionella dräkt. Finska dansarrangörer i Sverige har vid ett antal tidigare tillfällen dömts för diskriminering av sina romska landsmän.

Forskning präglas av samhällssyn

I den nämnda DO-rapporten (Rapport från DO, 2004) framhålls att den akademiska forskningen spelar en stor roll för samhällets politik och attityder, men att den inte heller varit oberoende av rådande samhällssyn. Man kan konstatera att det i Sverige under 1930- och 1940-talen gjordes många studier med rasbiologiskt perspektiv som direkt kom att drabba romer och resande.

Hur kommer det sig att dessa Indienättlingar ständigt förföljts i väst, frågar många och förväntar sig kanske ett entydigt svar på denna fråga, som gäller en företeelse lika mångfaceterad som exempelvis antisemitismens rötter. Engelsmannen Donald Kenrick, själv av judiskt ursprung, och Grattan Puxon, amerikansk forskare av romsk börd, skriver i sin bok *The Destiny of Europe's Gypsies* (Kenrick & Puxon 1972) att föreställningen om att människor med mörk hud skulle vara lägre stående än vithyade funnits mycket tidigt. De stöder sitt påstående på folksånger, litteratur och förarbeten till lagar där de funnit ständiga anmärkningar om romernas utseende. Så skriver en munk vid namn Cornerius i Lübeck 1417 att romerna hade »otäcka ansikten, svarta som tatarernas« (Kenrick & Puxon 1972).

Romerna antas ha varit de första mörkhyade invandrarna i Europa. De förde med sig en asiatisk kultur. De var helt enkelt annorlunda, något som i mänsklighetens historia ofta varit tillräckligt för att ge upphov till fientlighet och förföljelse. Det vi

vet är att det från början spreds skräckhistorier och myter om dessa främlingar, precis som man spred olika slags lögnar om judarna. Kenrick och Puxon skriver att dehumaniseringsprocessen inleddes tidigt. Den fick sin kulmen under nazitiden, men den har i olika former fortgått till denna dag i många länder.

Det fanns många omständigheter som bidrog till förföljelserna av de indiska invandrarna som nådde Europa under medeltiden. Staterna fruktade att främlingarna var spioner, kyrkan såg dem som spridare av villoläror. Att de förde med sig spådomskonst och liknande var något som misshagade kyrkan. Deras musik och dans utgjorde förmodligen också en utmaning för kyrkan under medeltiden. Och framför allt innebar invandrarnas hantverkskunnande ett hot mot de bofasta yrkesgrupperna av olika slag. Det gällde för de i skräväsendet involverade och etablerade att motarbeta konkurrens från nykomlingar och främlingar. Ändå lyckades, enligt Kenrick och Puxon, ett stort antal romer bli bofasta och utöva sina hantverkskunskaper bland annat som vapensmeder i länderna på Balkan (Kenrick & Puxon 1972). Dessa romer kom att till en del assimileras med befolkningarna i de olika länderna, medan andra fortsatte sina vandringar västerut och norrut. Det var framför allt de som fortsatte sina vandringar som kom att drabbas av repressiva lagar i land efter land. Det hade delvis att göra med att främlingar inte var välkomna i tider när man strävade efter att skapa enhetliga nationalstater.

Sverige var inget undantag när det gällde restriktiva och direkt främlingsfientliga lagar och bestämmelser. Redan 1525, cirka tio år efter att de första romerna anlät till landet, gav Gustav Vasa order om att de skulle fördrivas ur landet. Om de i praktiken ändå kunde stanna eller om det kom in nya romer vet vi inte, men 1560 förbjöd ärkebiskop Laurentius Petri prästerna att befatta sig med tattare, som man kallade dem för att man trodde att de var tatarer. Som en parentes kan nämnas att verkliga tatarer aldrig funnits i Sverige, däremot finns sedan 1800-talet en liten tatarisk minoritet, omfattande knappt två tusen personer, i Finland.

År 1637 utfärdades en allmän zigenarförordning, »Placat om taternes fördrivande av landet«. Den innebar att romska män som påträffades fick hängas. De historiska källorna är bristfälliga så vi vet inte om och i så fall i vilken utsträckning detta påbud omsattes i handling. Men 1675 började man allmänt ta ut romer i krigstjänst och det blev kanske deras räddning i och med att de därmed också fick vissa rättigheter att skriva sig i städerna. Redan på 1660-talet hade Per Brahe sänt iväg romer att kolonisera de finskkarelska gränstrakterna mot Ryssland. Det var fråga om ödebygder som finnarna hade övergett.

Det har ofta framhållits att det var positivt för Finland att man behöll sin lagstiftning från den svenska tiden när landet 1809 blev ryskt storfurstendöme, men när det gällde lagarna mot lösdriveri blev de en olycka för romerna. Finnarna hade sina egna tillämpningar som bland annat bestod i att spärra in männen på arbetsinrättningar och kvinnorna i så kallade spinnhus utan att de gjort sig skyldiga till något brottsligt.

Rädslan för myndigheterna var stor bland romerna. Den har levt kvar till vår tid och förstärktes under 1900-talet, framför allt under 1930- och 1940-talen då rasbiologiska tänkesätt spred sig även i Norden. Den romske aktivisten Armas Lind berättar i sin barndomsskildring *Caleb* (Lind 2004) att de finländska romerna, även om de inte hade gjort sig skyldiga till något olagligt, helst tog sig fram genom skogarna för att inte råka ut för myndighetsrepresentanter. Lösdrivarlagstiftningen, som inte försvann helt förrän 1987, kom länge att användas av polismakten för att man skulle kunna arresteras romer och beordra dem till tvångsarbete. Det återstår ännu mycket forskning för att klarlägga de nordiska ländernas politik gentemot den romska befolkningen.

Om det är svårt att få fram en korrekt historieskrivning om romernas öden i Norden så är det ännu svårare att finna historiskt tillförlitliga fakta om romernas indiska ursprung. Att deras förfäder kom från Indien råder det numera vetenskaplig konsensus om bland de flesta forskare. Redan under 1700-talet observerades att de talade ett språk som var besläktat med hindi, punjabi och rajasthani. Man har kunnat fastställa att romernas förfäder huvudsakligen måste ha kommit från Punjab i norra Indien och från trakter som ligger i nuvarande Pakistan. Men för övrigt består den synnerligen rikhaltiga litteraturen om romernas historia till stor del av aldrig bevisade uppgifter som cirkulerat i årtionden och citerats av den ena författaren efter den andra.

Till sådana antaganden, som ofta upprepats, hör att romerna skulle ha utgjort en utstött kast i Indien. I nyare forskning hävdas att utanförskapet och diskrimineringen uppstod utanför Indien och att de som lämnade Indien för omkring tusen år sedan delvis tillhörde krigarkasten, som stod högst i rang i det redan då fullt utvecklade indiska kastsystemet. Det finns i dag forskare som hävdar att själva den romska identiteten uppstod utanför Indien, efter att de indiska utvandrarerna lämnat sitt land.

En av dessa sistnämnda forskare är Adrian Marsh, knuten till Romani Studies vid Greenwich University i England. Han hävdar att romernas hinduiska förfäder utgjorde en armé som efter nederlag mot olika invasionsarméer i Indien retirerade till Afghanistan och Iran och så småningom nådde Anatolien,

nuvarande Turkiet, som då var kristet. Här skulle armén ha stannat i omkring 150 år och ställt sina tjänster till olika furstendömens förfogande tills muslimska turkar tvingade den på flykt. Många ord i romernas språk överensstämmer med militärt kommandospråk i Indien (Adrian Marsh 2003 och Donald Kenrick 2000).

Den romske språkvetaren, professor Ian Hancock vid University of Texas i Austin, USA, är en av banbrytarna för en nyare historiesyn. Även han anser att det föreligger starka argument för att romernas tidiga förfäder utgjorde en militär enhet, en sammanhållen grupp som inom sig skapade en egen identitet även om den ursprungligen bestod av flera olika kaster och folkgrupper från Indien (Hancock 1999). Att rajputer och folk av krigarkast ingått bland romernas förfäder har länge hävdats av vissa forskare, bl.a. den indiske språkforskaren W.R. Rishi (W.R. Rishi, 1976 och 1996) som under 1970-talet i Chandigarh i Indien skapade ett institut för romsk kultur och historieforskning.

Trots att de allra flesta forskare i dag är överens om att romernas rötter är att söka i Indien, finns det ännu i dag sådana som förnekar det indiska ursprunget. Till dem hör engelskan Judith Okeley (Kenrick 2000), ofta återopad även i Sverige. Hon har studerat travellers, huvudsakligen sociala grupperingar av brittiskt ursprung, som nu kallas »New Age Travellers«, och utifrån dessa människors europeiska utseende dragit slutsatsen att romernas indiska ursprung är en myt. Det engelska ordet gypsy, tillkommet som en förkortning av egyptians, som de första romska invandrarna i England kallade sig, har genom engelska språket spritts som en benämning på såväl romer med indiskt ursprung som andra ambulerande grupper eller sociala grupperingar och har därmed skapat en viss förvirring.

Författaren Isabel Fonseca skriver i sin bok *Begrav mig stående* (Fonseca 1999) i raljant ton om de romer som de senaste årtiondena försökt få fram så mycket information som möjligt om sin indiska bakgrund. Hon är uppenbart inte intresserad av det intresse indiska forskare och politiker visat romerna i Europa och inte heller av den ökande romsk-hinduiska identiteten som växt fram under de senaste årtiondena.

I mars 1976 reste en grupp finska romer från Sverige och Finland till den första internationella romakonferensen i Chandigarh i Indien, anordnad av den ovannämnde W.R. Rishi. De fick då del av den indiska synen på den romska historien, som i mycket överensstämmer med den nyare forskningen i väst. Indira Gandhi visade dem stor uppmärksamhet och deltog också i den andra romska internationella konferensen i Punjab 1982 tillsammans med sin son Rajiv Gandhi. Man kan säga att Indien officiellt erkänt romernas indiska ursprung.

Vissa begrepp bör bannlysas

I takt med att den här artikeln kommit till, har vår övertygelse vuxit om hur nödvändigt det är att ännu en gång ta itu men den gamla »surdeg« som utgör själva grunden för all rasism, nämligen de begrepp och den okunnighet som präglar anti-romanism, antisemitism och alla andra uttryck för nedvärdering av människor genom tiderna. Varje gång man i litteratur och andra sammanhang använder ord som ras och blod och upprepar de helt ur luften gripna argumenten om »rasmässiga« egenskaper och liknande, riskerar man ofrivilligt – hur avståndstagande man än är – att cementera okunskap och förvirring och därmed bidra till fortsatt diskriminering. Detta utnyttjas av de nationalistiska extremgrupper som i sin argumentering direkt tagit upp denna vokabulär, som utvecklades och spreds framför allt före och under andra världskriget, men som kommit till långt tidigare, bland annat för att legitimera kolonialisternas övervåld mot erövrade folk.

Det är också en annan reflexion som inställer sig, nämligen att romernas historia ingalunda enbart handlar om förföljelse och elände. Den handlar också om hur den romska kulturen överlevt och hur den påverkat oss i Europa. I Finland har den romske pianisten och musikpedagogen Waldemar Hagert, utbildad vid Sibeliusakademien, studerat hur de stora klassiska kompositörerna tog intryck av romernas musik. Många av dem erkände sin stora tacksamhetsskuld gentemot romerna. Ett annat område är dansen. Den svenske danshistorikern Bengt Häger och hans indiska hustru Lilavati följde den indiska dansens väg från Indien till Spanien, där man ännu i flamencon kan se spåren av indisk kathakdans, till och med av Benaresskolan, har Bengt Häger påpekat. Nyligen uppträdde i Stockholm indiska dansare tillsammans med flamencoartister för att demonstrera denna stora samhörighet.

Romernas historia och kultur erbjuder ett stort, ännu obearbetat fält för framtidens forskare. En av dem som förstått detta är den svenska forskaren Katrin Goldstein-Kyaga som skrivit om romernas renhetsbegrepp (Goldstein-Kyaga, 1975), en av de mest centrala företeelserna i den romska kulturen, vid sidan av språket det kanske viktigaste indiska arvet.

Referenser

- ECRI. 2002. Report of the Committee of Experts to the Committee of Ministers of the Council of Europe in accordance with Article 16 of the Charter-Sweden. *Strasbourg: 2002.*
- ECRI. 2003. Europarådets kommission mot rasism och liknande intolerans. Andra rapporten om Sverige, antagen den 28 juni 2002. *Strasbourg: 2003.*
- Diskrimineringsombudsmannens rapport. 2003: Diskriminering av romer i Sverige – rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer.*
- Fonseca, Isabel. 1999. *Begrav mig stående*. Stockholm: 1999.
- Goldstein, Katrin. 1975. *Rituell renhet bland svenska zigenare*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Hammarberg, Thomas & Taikon Katarina. 1970. *Förlåt att vi stör! Om zigeniska flyktingar*. Stockholm: Bokförlaget Pan/Norstedts.
- Hancock, Ian. 2000. »The emergence of Romani as a Koiné outside of India«. In Thomas A. Acton, ed, *Scholarship and the Gypsy Struggle; Commitment in Romani Studies*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. 1-13.
- Hancock, Ian. 1999. »The Roma; Myth and Reality«. *Patrin Web Journal Sept.5, 1999.*
- Heymowski, Adam. 1969. *Swedish Travellers and Their Ancestry*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Huttunen, Kari & Nordström-Holm, Gunni. 1969. *Mustalaiselämä*. Helsingfors: Tammi.
- Inrikesdepartementet. 1970. *Undersökning rörande finländska zigenares förhållanden i Sverige*. Statens invandrarverk. Dokumentationssektionen, dokument nr 8/70. Stockholm 1970.
- Integrations- och jämställdhetsdepartementet. 1997. *Romer i Sverige – tillsammans i förändring*. Ds 1997:49.
- Johansen, Jahn Otto Johansen. 1990. *Zigenarnas Holocaust*. Stockholm: Symposion Bokförlag/ Stehag.
- Johansen, Jahn Otto. 1997. *Folket som ingen ville ha, Zigenarna i Östeuropa*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Kenrick, Donald & Puxon, Grattan. 1972. *The Destiny of Europe's Gypsies*. Chatto.London: Heinemann for Sussex University Press.
- Kenrick, Donald. 2000. »Romany Origins and Migration Patterns«. *International Journal of Frontier Missions*, Vol. 17:3, Fall 2000.

- Kochanowski, Jan (*de Vania de Gila-Kochanowski*). 1984. Extrait du Doctorat d'Etat sur »L'Identité des Romané Chavé (Tsiganes d'Europe)«. Differents noms donnés aux Tsiganes par eux-mêmes et par les Gajé (non Tsiganes). *Université de Toulouse – Le Mirail*.
- Kochanowski, Jan. *Gypsy Studies, Part 1 and 2*. New Delhi: International Academy of Indian Culture.
- Kommittédirektiv. Delegationen för romska frågor. 2006. Dir.2006:101.
- Lind, Armas. 2004. *Caleb*. Helsingfors: Sahlgrens förlag.
- Marsh, Adrian. 2003. »The Origins of the Gypsy Peoples: Identity and influence in Romani history«. *Kuri Journal: vol.1, nr 9, Fall/Winter 2003*. <http://www.domresearchcenter.com/journal>
- Nordiska rådet. 17:e sessionen 1969. Förtryck A.
- Nordiska rådet. 21:a sessionen 1973. Förtryck. Rek.23/1969/s D 1973.
- Puide, Peter. 1997. *Samuil Braschinskys försvunna vrede*, Stockholm: Norstedts.
- Pulma, Panu. 2006. *Suljetut ovet, Pohjoismaiden romani-politiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Helsingfors: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
- Rishi, W.R. 1974. *Multilingual Romani Dictionary*. Chandigarh, Indien: Roma Publications.
- Rishi, W.R. 1976 and 1996. *Roma – the Panjabi Emigrants in Europe, Central and Middle Asia, the USSR and the Americas*. Patiala, India: Punjab University.
- Taikon, Katarina. 1963. *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Takman, John. 1966. Artikel i *Läkartidningen* 1966:63: s. 25-32. Stockholm.
- Takman, John. 1966. »Zigenarna i det svenska samhället«. Artikel i *Sociala Meddelanden*, 3-4 1966, s. 5-51. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Trankell, Ingrid & Trankell, Arne. 1967. Forskningsrapport från Pedagogiska institutionen, Stockholms Universitet. Undersökning rörande möjligheterna att underlätta de skolpliktiga zigenarbarnens skolgång i Stockholm. Effekter av konserverande handlingsnormer och föreställningar om verkligheten i en minoritetsgrupps strävan till anpassning i en förändrad yttre miljö. Förslag till aktionsprogram. Rapport IV. Förslag till samordnat aktionsprogram. Stockholm: Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet. Samt Korpens utgåva 1975.

Valtonen, Pertti. 1972. Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja (en etymologisk ordbok över romanes i Finland. Helsingfors: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Wiesenthal, Simon. 1998. *Rättvisa men inte hämnd!* Natur och Kultur.

Litteraturtips

Cederberg, Irka. 2004. *Romerna i ett förändrat Europa, Serien Världspolitikens dagsfrågor*. Stockholm: Utrikespolitiska Institutet 2000.

Kalander, Berith. 1996. *Min mor fånge Z.-4517*. Gällivare: Gällivare Folkbibliotek.

Kenrick, Donald & Puxon, Grattan. 1995. *Gypsies under the Swastika*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Lundgren, Gunilla & Taikon, Sofia. 2005. *Sofia Z-4515/Zofi Z-4515, seriebok på svenska och romanés*. Stockholm: Podium och Bokförlaget Tranan.

Nordström-Holm, Gunni & Lind, Armas. 1982. *Om zigenare*, Norrköping: SIV-pocket.

Nordström, Gunni. Foto: Myrman, Björn. 1991. *Vi kallar dem zigenare*. Stockholm: Alfabet.

Pogány, István. 2005. *Romanien ahdinko ja ihmisoikeudet*. Helsingfors: Suomen Rauhanpuolustajat, Like.

Trankell, Arne. 1973. *Kvarteret Flisan, om en kris och dess övervinnande i ett svenskt förortssamhälle*. Stockholm: P.A.Norstedt & Söners förlag.

Tähtelä, Yrjö. 1984. *Mustalaismonopoli*. Helsingfors: Tuotanto, T-Productions.

Ödman, Per-Johan. 1971. *Utvecklingen på zigenarskolan i Årsta läsåren 1967/68 och 1968/69*. IMFO-gruppens forskningsrapport 1971:5. Stockholm: Samhällsvetareförlaget.

Ödman, Per-Johan. 1972. *Kommentar till IMFO-rapport 1971: 5. Utvecklingen på zigenarskolan i Årsta läsåren 1967/68 och 1968/69*. IMFO-gruppens forskningsrapport 1972:2. Stockholm: Samhällsvetareförlaget.

Ödman, Per-Johan. 1980. *En skolas framåtskridande och tillbakagång. Läsåren 1967/1968 och 1968/1969*. Göteborg: Korpen

Författarpresentation

Mohammad Fazlhashemi är docent och universitetslektor i idéhistoria med inriktning mot internationell och jämförande idéhistoria, verksam vid Umeå universitet. Hans forskningsområde är islamisk/muslimsk idéhistoria. Han disputerade 1994 med avhandlingen *Förändring och kontinuitet* som handlade om det politiska tänkandet i den muslimska världen under europeisk medeltid. Efter disputationen har han forskat om receptionen av bilden av Europa/väst bland muslimska tänkare under modern tid, samt muslimskt nytänkande i kontrast till en traditionell och fundamentalistisk tolkning av islam. Hans senaste två böcker *Exemples makt: Föreställningar om Europa/Väst i Iran 1850-1980* och *Occidentalism: Idéer om väst och modernitet bland muslimska tänkare* handlar om synen på Europa och väst ur ett muslimskt perspektiv.

Domino Kai är dramapedagog till yrket. Han är flerspråkig och aktiv skribent i några minoritetstidningar. Han har också arbetat på SVT som reporter och programvärd och föreläst om romernas historia och kultur sedan mitten av 1990-talet. Han har även varit modersmållärare i romanés 1999-2002. 2001-2002 arbetade han tillsammans med Skolverket med en distansutbildning för unga romer. Dessutom har han varit med och producerat utställningen *Romer och resande – bortom romantik och plåga* tillsammans med Malmö museer, samt utställningen *Leva i två världar* om unga romer, judar och samer. Han är sedan 1999 ledamot i minoritetsspråkkommittén SWEBLUL och var mellan 2001-2004 sekreterare i Romernas Riksförbund. Kai arbetar i dag på Delegationen för romska frågor på Integrations- och jämställdhetsdepartementet.

David Lagerlöf är en av grundarna till tidningen Expo, där han bland annat arbetat som föreläsare, journalist och researcher. Han har även varit tidningen Expos ansvarige utgivare fram till 2003. Tidigare har Lagerlöf medverkat i flera böcker och skrifter om bland annat Sverigedemokraterna. 2004 kom han ut med boken *Hot – konsten att överleva ett politiskt engagemang*, en handbok för personer utsatta för hot med främst högerextremister som avsändare.

Gunni Nordström är journalist och var under åren 1966-1998 anställd på TCO-tidningen. Hon har också skrivit tre böcker om romer (samt några böcker om arbetsmiljöproblem). Gunni Nordström är finlandssvensk men har bott större delen av sitt liv i Sverige.

Welat Songur är fil.dr. i statvetenskap och har forskat om välfärdsstaten och invandrare ur ett jämförande europeiskt perspektiv. Han har arbetat som lektor vid Linköpings universitet och arbetar för närvarande som forskningsledare. Mellan 2004-2006 har han varit IMER-förbundets (Forskarförbundet Internationell migration och etniska relationer) styrelseordförande och sedan januari 2007 är han ledamot i IMER-förbundets styrelse.

Kontaktadress är: welat.songur@comhem.se

Cecilia Englund arbetar som analytiker på Integrationsverket. Hon är utbildad i socialantropologi och journalistik vid Stockholms universitet.